

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ayşe SELAM

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE DİN FAKTÖRÜ ve SEKÜLERLEŞME OLGUSU

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2015

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ayşe SELAM

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE DİN FAKTÖRÜ ve SEKÜLERLEŞME OLGUSU

Danışman

Prof. Dr. Behire Esra ÇAYHAN

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2015

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Ayşe SELAM'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Mehmet Hanifi BAYRAM (İmza)

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. B. Esra ÇAYHAN (İmza)

Üye : Yrd. Doç. Dr. Ramazan İZOL (İmza)

Tez Başlığı: ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE DİN FAKTÖRÜ ve SEKÜLERLEŞME
OLGUSU

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 15/06/2015

Mezuniyet Tarihi : 25/06/2015

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT
Müdür

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET	iv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ve DİN

1.1. Kavramlar ve Tanımlar	4
1.2. Tarihsel Süreç	6
1.2.1.Haçlı Seferleri	7
1.2.2.Devlet-Kilise Çatışması: Protestan Reformu	10
1.2.3.Augsburg Barışı	15
1.2.4.Otuz Yıl Savaşları	16
1.2.5.Vestfalya Antlaşması	18
1.2.6.Aydınlanma Hareketi	20
1.2.7.Vestfalya Sonrası Modernleşme Süreci	24

İKİNCİ BÖLÜM

SEKÜLERLEŞME, ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ ve DİN

2.1. Sekülerizm/ Sekülerleşme	30
2.2. Sekülerleşme Teorisi	32
2.3. Sekülerizmi Doğuran Faktörler	34
2.4. Sekülerleşme Teorisinin Eleştirisi	36
2.5. Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Sekülerleşme ve Dinin Yeri	38
2.5.1. İdealizm	41
2.5.2. Realizm	41
2.5.3. Liberalizm.....	44
2.5.4. Eleştirel Teori	46
2.5.5. Post-modern Yaklaşım	47
2.5.6. Karar-Alma Yaklaşımı	48
2.5.7. İnşacılık/Konstrüktivizm	49
2.6. Uluslararası İlişkiler Disiplininde Dinin Göz Ardı Edilme Nedenleri	51
2.7. Sekülerleşmenin Çöküşü: Uluslararası İlişkilerde Dinin Önem Kazanması	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SOĞUK SAVAŞ SONRASINDAN GÜNÜMÜZE
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ve DİN

3.1. Uluslararası İlişkiler- Din İlişisini Etkileyen Başlıca Unsurlar	57
3.1.1. Küreselleşme ve Uluslararası İlişkilere Etkileri	57
3.1.2. Küreselleşmenin Uluslararası İlişkiler-Din İlişisine Etkileri	59
3.1.3. Kimliğin Bir Belirleyeni Olarak Din	63
3.1.4. Kimliğin Uluslararası İlişkiler-Din İlişisine Etkileri	66
3.1.5. Dinin Toplumdaki İşlevi.....	68
3.1.6. Dini Evrimin Bir Nedeni Olarak Modernite	72
3.2. Dinin Uluslararası İlişkiler Üzerindeki Çoklu Etkileri	74
3.2.1. Bir Meşruiyet Kaynağı Olarak Din	75
3.2.2. Karar Alıcıların Görüşlerini Etkileyen Bir Faktör Olarak Din	79
3.2.3. Uluslararası Meseleler Olarak Yerel Dini Çatışmalar.....	81
3.2.4. Ulus ötesi Dini Olgular ve Meseleler	82
SONUÇ	84
KAYNAKÇA.....	87
ÖZGEÇMİŞ	98

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
A.g.e.	Adı Geçen Eser
A.g.m.	Adı Geçen Makale
AIDS	Acquired Immune Deficiency Syndrome/Edinilmiş Bağışıklık Eksikliği Sendromu
Akt.	Aktaran
BM	Birleşmiş Milletler
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü / North Atlantic Treaty Organization
S.	Sayfa
Ss.	Sayfa Sayıları
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Vb.	Ve benzeri
Yay.	Yayımları
Yy.	Yüzyıl

ÖZET

11 Eylül 2001 tarihinde, ABD’de Dünya Ticaret Merkezi’ne ve Pentagon’a gerçekleştirilen saldırılar sonrasında din, uluslararası ilişkilerde bir faktör olarak özellikle Avrupa ve Amerika’da tartışılmaya başlanmıştır. Batıda gecikmiş bir şekilde ortaya çıkan bu ilgi sayesinde birçok akademik çalışma yapılmıştır. Ancak ülkemizde konuya dair literatür oldukça zayıftır. Bu çalışma, uluslararası ilişkilerde bir faktör olarak din ve sekülerleşme olgusunu ele almaktadır. Dinin uluslararası ilişkilere etkisinin tarihsel kökenleri ve zaman içerisinde ne şekilde değişime uğradığı gözler önüne serilirken; uluslararası ilişkilerde dinin, aksi iddia edilmesine karşın, önemli bir faktör olduğu saptanmaktadır. Bir disiplin olarak Uluslararası İlişkilerde sekülerleşmenin yeri de, farklı tarihsel süreçlerden günümüze sınanmaktadır. Uluslararası İlişkiler teorilerinde dinin yeri tespit edilmekte, ayrıca, dinin uluslararası ilişkilere nasıl tesir edebildiği de çeşitli başlıklar altında açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Politika, Dış Politika, Din, Sekülerleşme, Modernite, Küreselleşme, Kimlik

SUMMARY
THE FACTOR OF RELIGION AND PHENOMENON OF SECULARIZATION IN
INTERNATIONAL RELATIONS

Since the occurrence of massive terrorist attacks on World Trade Center and Pentagon in United States on September 11, 2001, religion has become an important topic in discussions about international relations particularly in Europe and America. With this delayed interest in the West, many academical studies has been done since then. However, the literature about this subject is relatively inadequate in our country. This study argues religion and secularization concepts as a factor in international relations. While the historical roots of the impact of religion on international relations are being displayed, the changes of the impact of religion in time is being remarked as an important factor in international relations despite being argued contrary. The status of religion in International Relations as a discipline has been challenged in different historical processes from past to present. The status of religion in International Relations is being identified as well as the effects of religion to the international relations are being described under various titles.

Keywords: International Affairs, International Politics, Foreign Policy, Religion, Religion-Politics relations, Secularism, Modernity, Globalisation, Identity

GİRİŞ

Bu gün Uluslararası İlişkilerde¹ kullanılan teoriler, kavramlar ve uluslararası politikaya hâkim olan uygulamalar, evrensel olarak kabul edilmelerine rağmen esasında Avrupa-merkezli seküler bir anlayış üzerine kurulmuş, Avrupa devletlerinden ihraç edilmiş, hukuki ve teorik ilkelerden ibarettir. Örneğin, günümüzdeki ulus-devletler ve mutlak egemenlik ilkesi üzerine kurulu olan modern devletler sisteminin temellerinin atıldığı 1648 yılında imzalanan Vestfalya Antlaşması, geçmişten günümüze uluslararası ilişkiler-din ilişkisini anlamak için büyük öneme sahiptir. Bu sistem, Avrupa’da Uluslararası İlişkiler ve dış politika alanlarında dine yer bırakmamıştır. Akabinde gerçekleşen Aydınlanma Hareketleri ve bilumum modernleşme süreçleri ise, dinin iç politikadaki varlığını da zayıflatarak seküler rejimlere zemin hazırlamıştır.

Uluslararası ilişkilerde din faktörünü sekülerleşme olgusu ile birlikte ele alan bu çalışmada, uluslararası ilişkiler-din ilişkisinin tarihi serüvenini, ağırlıklı olarak Batı Avrupa kıtasında yaşanan ve neredeyse tüm dünyayı etkileyen olaylar ve kırılma noktaları üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır. Bunun sebebi; sekülerleşme olgusunun ve teorilerinin din için olduğu kadar Hıristiyan kozmolojisi için de ayrılmaz bir alan olmasıdır. Nitekim, tarih boyunca din ile sekülerleşme arasındaki ilişkinin analizi sırasında en çok atıfta bulunulan dini gelenek Hıristiyanlık olmuştur.

Tarihi olarak, Birinci Dünya Savaşı’nın yarattığı yıkım, politikacıları ve akademisyenleri uluslararası politikayı ciddiye almaya itmesiyle Uluslararası İlişkiler disiplini ayrı bir alan olarak özerkliğini kazanabilmiştir. Batı deneyimi temel alınarak oluşturulan disiplinin, seküler temeller üzerinde yükselmesi ve dini önemsemeyen tarafı diğer sosyal bilimlerden farksızdır. Uluslararası İlişkilerin, sadece bir kıtada yaşanmış olayları ve sonuçlarını tüm dünyaya mal eden bu yaklaşımı en büyük zaaflarındanadır. Zira, bu durum küresel düzeyde yapılan yanlış değerlendirmelere ve sağlıksız sonuçlara neden olmuştur.

Diğer bir taraftan Batı toplumlarında dahi, Vestfalya Antlaşması’ndan bu yana Uluslararası İlişkiler uzmanları, politika yapıcılar ve akademisyenler tarafından dinin yok sayılması, uluslararası ilişkilerde etkinliğinin tamamen bittiği anlamına gelmemektedir. Din Vestfalya ile uluslararası politikada başat bir unsur olma özelliğini yitirmesine rağmen uluslararası ilişkilerde önemli bir araç olarak oynadığı rolü devam ettirmiştir. Batı için doğru olan bu sav, dün-

¹ Bu çalışmada bir disiplin veya çalışma alanı olarak Uluslararası İlişkilerden bahsedilirken baş harfleri büyük, bir ilişki tarzı anlamında uluslararası ilişkiler kullanılırken baş harfleri küçük yazılmıştır.

yanın diğerk bazı bölgelerinde din eski gücünü koruduğı için, aynı şeyi ifade etmemektedir. Buna rağmen Uluslararası İlişkiler uzmanları uluslararası/dış politika yaklaşımlarını geliştirirken dini hiç dikkate almamışlardır. Seküler temellere dayanan bu yaklaşımlar ise tüm yanlışları ve eksikleri ile Soğuk Savaş sonlarına kadar geçerli olmuşlar, hatta günümüze değin varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu anlayışın geçerliliğini yitirmesi ise hem Uluslararası İlişkiler uzmanları hem de siyasi analistler tarafından 11 Eylül saldırıları sonrasında kabul edilir olmuştur. Bu geç uyanış uluslararası ilişkilerde dinin yeri ve etkileri üzerine gerekli olan analiz, tecrübe ve birikimin henüz yeterli şekilde oluşmaması gibi bir sorunu da beraberinde getirmiştir.

Uluslararası politikada ve dış politikada din yükselen bir değer olmasına karşın, konuya dair akademik/ teorik çalışmalar, özellikle ülkemizde, yok denecek kadar azdır. Bu bağlamda, Avrupalı ve Amerikalı akademisyenler ve uzmanların çalışmalarından ziyade bu son derece önemli, büyük ölçüde eksik kalmış konuda kendi literatürümüzü tarafsız bir şekilde desteklemek büyük önem arz etmektedir. Öte yandan; *sekülerleşme*, *din*, *kimlik* gibi kavramları, din sosyolojisinden ziyade, Uluslararası İlişkiler alanında da değerlendirmek bizleri sosyal bilimlerden açısından daha boyutlu ve geniş düşünmeye sevk edecektir. Nitekim, üzerinde yeterince çalışma olmasa da dinin uluslararası ilişkilere olan çoklu etkileri; dini, *sosyoloji* ve *ilahiyat* gibi alanların dışına da taşıyarak, Uluslararası İlişkiler disiplininin kapısını zorlar hale getirmiştir. Dolayısıyla Uluslararası İlişkiler alanında dinin bahsi geçen gereklilikleri bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde en büyük motivasyon kaynaklarıdır. Söz konusu çalışma; uluslararası ilişkilerde dinin, aksi iddia edilmesine karşın, önemli bir faktör olduğunu ve disiplin olarak Uluslararası İlişkilerde sekülerleşmenin yerini, farklı tarihsel süreçlerden günümüze sınımayı amaçlamaktadır.

Metodolojik olarak çalışma, birincil ve ikincil kaynaklardan tarama yöntemi kullanılarak oluşturulmuştur. Çalışmanın literatür araştırmasında nitel araştırma yöntemi, konunun kapsamı ve içeriği açısından uygun ve yeterli görülmektedir. Kaynak kullanımında öncelikle konuyu ele alan, Uluslararası İlişkiler alanına ait çalışmalar kullanılmıştır. Ancak interdisipliner bir konu olması nedeniyle, çalışmayı destekleyeceği ve güçlendireceği düşünülen başta sosyoloji olmak üzere, siyaset bilimi, tarih, ilahiyat ve hukuk alanlarına ait kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Tez giriş ve sonuç bölümleri dışında üç ana bölümden oluşmuştur. İlk bölümde; öncelikle, çalışmanın özünü oluşturan uluslararası ilişkiler-din ilişkisini anlatılırken, konu içerisinde sıklıkla kullanılacak kavramların tanımları, ayrımları ve birbirleriyle olan ilişkileri aktarılmaya çalışılacaktır. Bir sonraki aşama olarak; modern dönem öncesinde Ortaçağ Avrupası'ndan,

modern döneme, yani Vestfalya düzenine kadar gerçekleşen bir dizi olay ve gelişme sonucu uluslararası ilişkilerde dinin geçirdiği evrim gözler önüne serilecektir. Son olarak ise; Vestfalya sonrası modernleşme süreci, konu çerçevesinde bazı örnekler, olaylar, söylemler ve tespitler yardımıyla değerlendirilecektir.

Tezin ikinci bölümünde ise, sekülerleşme kuramları ve sekülerleşmeyi tetikleyen faktörler üzerinde durularak, temel Uluslararası İlişkiler teorilerinde sekülerleşmenin ve dinin yeri tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu kapsamda elde edilen sonuç mahiyetinde, dinin uluslararası ilişkilerde göz ardı edilme nedenleri metin içerisinde yer alacaktır. Akabinde sekülerleşmenin çöküşüne paralel olarak dinin yeniden uluslararası politikada yok sayılmayacak derecede önem kazanmasının ve uluslararası ilişkilerde dine bir güç olarak yeni duyulmaya başlanılan ilgiye değinilerek üçüncü bölüme zemin oluşturulacaktır.

Tezin son bölümünde ise, Soğuk Savaş sonrasında günümüze kadarki süreçte uluslararası ilişkiler-din ilişkisinin seyri incelenecektir. Konu, iki açıdan, iki başlık altında değerlendirilecektir: İlk olarak, bu ilişkiyi etkileyen ve tayin eden belli başlı süreçler ve unsurlar üzerinde durularak “Uluslararası ilişkilerde dinin etkin bir faktör olduğu” hipotezi desteklenmeye çalışılacaktır. İkinci olarak ise; daha aydınlatıcı ve somut olmak adına, dinin uluslararası ilişkileri hangi şekillerde etkileyebildiği dört madde üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ve DİN

1.1. Kavramlar ve Tanımlar

Uluslararası İlişkiler ile din ilişkisinin tarihsel süreci ve diğer boyutları ile niteliği incelenmeden önce bu çalışmanın ana hatlarını çizen kavramların tanımları ve birbirleriyle temaslarına değinmek yerinde olacaktır. Bu kapsamda *uluslararası ilişkiler*, *din*, *dış politika* ve *uluslararası politika* gibi kavramların tanımları, ayrımları ve birbirleriyle olan ilişkilerini bilmek, tüm bölümler için aydınlatıcı mahiyettedir.

Dış politika; bir devlette, kendisi açısından dış tercihlerin oluşturulması ve değerlendirilmesini ifade etmekte ve içe dönük bir yapı arz etmektedir. Siyasal sorunlara bir devletin veya genel olarak devletlerin amaçları, hedefleri ve davranışları açısından bakarken bir devletin uluslararası sisteme veya diğer devletlere karşı tutumunu incelemektedir. *Dış politika*; aktörlerin diğer aktörlerle olan resmi politikalarının bütününe ifade etmekte ve askeri, ekonomik, sosyal, kültürel ve politik araçlardan etkilenecek şekilde şekillenmektedir.² Üzerine yapılan tanımları kısaca birleştirmek gerekirse, *Dış politika*; bir devletin başka bir devlete veya devletlere ya da daha geniş anlamıyla uluslararası alana karşı izlediği politikadır, diyebiliriz.

Uluslararası politika; tüm devletlerin dış politikalarının bir toplamından ibaret olmakla birlikte, tüm devletlerin dış davranışlarını oluşturmakta ve bir devletin dışında cereyan etmektedir. sadece devletlerin dış politika toplamından ibaret olmayan *uluslararası politika*, uluslararası siyasal etkileşim sürecine ulusal birimlere nazaran daha geniş bir perspektiften bakarak ve uluslararası yapının tümünü kapsamaktadır.³

Uluslararası ilişkiler ise, ülke sınırlarını aşan ve hükümetler, halklar ve devlet dış kuruluşları arasındaki tüm ilişkileri içine alan kapsamlı bir kavramdır. Devletler, hükümetler, uluslararası kuruluşlar ve halklar arasındaki temasları, karşılıklı etkileşimi, kısacası tüm ilişkileri kapsamaktadır.⁴ Yani, *uluslararası ilişkiler* ulusların dış politikalarının toplamından ibaret değildir; daha geniş çerçevede bir karşılıklı etkileşim süreci üzerinde durmaktadır.⁵

² Carolyn Warner ve Manfred Wenner, "Thinking about the Role of Religion in Foreign Policy: A Framework for Analysis", *Foreign Policy Analysis*, 7, (2001), ss. 113-135, s.111.

³ Mehmet Gönübol, "Uluslararası Politika: İlkeler-Kavramlar- Kurumlar", 5.Baskı. Ankara, Siyasal Kitabevi, 2000, s.27-28.

⁴ Tayyar Arı, "Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika", 4. Baskı. İstanbul, Alfa Yayınları, s.21-23.

⁵ Ömer Kürkçüoğlu, "Dış politika nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü", s. 312. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/445/5011.pdf> [Erişim Tarihi:13.11.2014]

Dış politika ile uluslararası ilişkiler arasındaki farklılık şöyle ifade edilebilir; bir ülkenin kendi sınırlarının ötesine karşı izlediği politika, o ülke açısından dış politika iken, daha geniş bir açıdan yani sistem açısından bakıldığında ise bu bir ‘uluslararası ilişki’dir.⁶

Din, kutsal, ilahi ve ahlaki unsurlarla yoğrulmuş manevi inanç bütünüdür. Kişinin Tanrı, insan ve diğer varlıklarla münasebetini düzenleyen ve hayatına yön veren kuralların hepsinin ifade şekli dindir. Arapça “deyn” kökünden gelen, “ceza, mükafat, hüküm, hesap, hakimiyet, üstün gelme, zorlama, itaat, teslimiyet, ibadet, yol, kanun, şeriat, millet, mezhep” anlamlarına gelen *din*;⁷ dünya görüşünün, ahlaki değerlerin, normların ve kimliklerin ana kaynağıdır.

Dış politika da din de ayrı aktörlere sahiptir. Dış politikanın aktörleri, devlet kurumları ve politikacılar, dini inançlar dini kurumlara, aktörlere ve hatta terörist gruplarına sahiptir.⁸ Dış politika ve dini unsurlar arasındaki etkileşim, Soğuk Savaş sonrası gözle görülür bir şekilde artmıştır. Dönemin laik ve liberal değerlerine rağmen dini unsurlar, dış politikanın analizini doğru yapabilmek adına göz ardı edilmemelidir. Dini mirasın etkisiyle düşman ve dost algısı olduğundan, dinin dış politikayı etkilemesi kaçınılmaz olmuştur.⁹ İki birbirinden uzak alan din ve dış politika, her ne kadar tanımlamalarında birbirinden ayrılırsalar da bu iki sosyal olgu arasındaki etkileşim giderek güçlenmiştir. Şöyle ki, etkileşim, ilerleyen bölümlerde savunulmaya çalışılacağı gibi, iç ve dış politikayı dolayısıyla da uluslararası ilişkileri etkileme gücüne sahip olduğu yeni bir politik yapı oluşturacak kadar tesirli olmuştur.¹⁰

Özetlemek gerekirse; *dış politika*, bir devletin bir diğer devlete olan dış siyasetini ve davranışlarını içerirken *uluslararası politika*, uluslararası sistemin içindeki tüm devletlerin dış politikalarının toplamını oluşturmakla birlikte, devlet dışı birimlerin de eylemlerini kapsar. *Uluslararası ilişkiler*, ulusu aşan ilişkiler iken, *din* ise, kaynağı ve kurucusu bir yaratıcı fikrine dayanan varlıkların yaşam kurallarını belirleyen sistem ve düzendir.¹¹

⁶ Fred A. Sondermann, “The Linkage Between Foreign Policy and International Politics”, *International Politics and Foreign Policy. A Reader in Research and Theory*”, Ed. by James N. Rosenau, 5. Baskı, The Free Press, New York, 1967, s. II. Akt., Kürkçüoğlu, a.g.e., s.312.

⁷ İbrahim Kafi Dönmez, “İslam’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi”, I.Cilt., İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006, s.407–413.

⁸ Warner ve Wenner, a.g.e., s.111.

⁹ Warner ve Wenner, a.g.e., s.113.

¹⁰ Raymond Firth, “Spiritual Aroma: Religion and Politics”, (1981) 83, 3, ss. 582-601, s. 583.

¹¹ Yusuf Sayın, “Din Ve Uluslararası İlişkiler: İslam’ın Dış Politika Kuramı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy.17, 2011, ss.233-262, s.235.

<http://www.islamhukuku.com/uploads/sayilar/islam%20hukuku%20dergisi%2017701.pdf>

[Erişim Tarihi:05.12.2014]

1.2. Tarihsel Süreç

Uluslararası ilişkiler ve din ilişkisi dönem dönem farklılık arz etmiş, dinamikliğini korumuştur. Modern dönem öncesi, modern dönem ve modern dönem sonrası süreçler incelendiğinde dinin uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisinin her dönem için değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Modern dönem öncesi, başka bir deyişle Ortaçağ'da Avrupa'da iç ve dış politikanın en belirleyici unsuru olarak dini işaret etmek yanlış olmayacaktır. Din ve birey arasındaki ilişkinin en kuvvetli olduğu bu dönemde, din hayatın neredeyse her alanında varlığını hissettirmektedir.

Devlet olmanın ana ilkelerinden olan “meşruiyet” ve “egemenlik” dine dayandırılmakta dolayısıyla Tanrı siyasi otoritenin kaynağı olarak benimsenmekteydi. Dünyevi yetkiler bakımından kiliseden bağımsız bir egemenlik şekli söz konusu değildi. Egemenliğin hukuki kaynağını tespit eden Kilise, hükümdara yetkisini veren ise Tanrı'ydı.¹² Orta Çağ Avrupa'sında Hıristiyan olmak kurallara ve politikalara uymayı gerektirmekteydi ve medeniyetin sınırlarını dini inançlar çizmekteydi. Dolayısıyla dindar olmak ile medeni olmak arasında paralel bir ilişki söz konusuydu ve din siyasi otorite için pekiştirici bir rol oynamaktaydı.¹³

Katolik Kilisesi'nin başı ve Hıristiyanlık dini lideri olan Papa aynı zamanda siyasi liderlerin de başı konumundaydı. Yetkisini Tanrı'dan alan kilise egemenliğin hukuki kaynağıydı. Ortaçağ'da otorite kaynağı olarak belirtilen din; bilimin, hukukun ve meşruiyetin dayandırıldığı esas unsurdu. Bu dönemde kilise yardımı olmaksızın insanoğlunun düzen ve barış ortamını tek başına korumaya ve devam ettirmeye muktedir olmadığına inanılmaktaydı. Hatta Avrupa'da Ortaçağ sona erene kadar bütün toplum teorilerinde bu inanış etkili olmuştur.¹⁴

Barışın devamını sağlamak kilisenin görevi olarak görüldüğü gibi savaşa karar vermek de yine tartışmasız kiliseye bağlı azınlığın tekelindeydi. Kilisenin kararına bağlı olarak çıkan “Haklı Savaş”¹⁵ kavramına göre geleneksel düzeni devam ettirebilmek için savunma amaçlı ve “kafirlerle” karşı Tanrı adına gerçekleştirilen savaşlardır. Roma'nın saldırgan barbarlara karşı mücadelesi Augustine'e göre haklı savaşa bir örnektir.¹⁶

¹² Fatma Mansur Coşar, “Din Savaşları”, Evrim yayınevi, İstanbul, 2008, s.23.

¹³ Mehmet Şahin, “Din-Dış Politika İlişkisi: ABD Örneği”, Barış Platin Kitapevi, Birinci baskı, Ankara, 2009, s.16.

¹⁴ Şahin, a.g.e., s.19.

¹⁵ “Haklı savaş”, savaşa başvurmanın ne zaman haklı olabileceği ve haklı bir savaşta dahi zor kullanımını sınırlamayı amaçlayan düşünce ve pratikleri içeren bir kavram olarak tanımlanabilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Fulya A. Ereker, “İlk Çağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 1, Sayı 3, Güz 2004.

¹⁶ Şahin, a.g.e., s.17.

Batı Ortaçağı'nda yetkisini Tanrı'dan alan Papa, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi kabul edilerek Avrupa'da kralların ve imparatorların kayıtsız şartsız itaat etmeleri beklenmekteydi.¹⁷ Bu düşünce Katolik Kilisesi ile sınırlı değildi. Yanı sıra Doğu Roma (Bizans) etkili olan Hıristiyanlığın diğer bir mezhebi Ortodoksluk ve başka dinler olan İslam ile Musevilikte de otorite gücünü dinden almakta, meşruiyet kutsal olandan sağlanmaktaydı.

Bahsi geçtiği üzere, Ortaçağ'da üç ilahi dinin hüküm sürdüğü coğrafyada da yönetimlerin meşruiyetini sağlayan dindir. Ortaçağ düşüncesine göre tartışmasız hâkim unsur olan Tanrı üç ilahi dinde de egemenliğin kaynağıdır. Bu dönemde din yönetimin yanı sıra bilim ve hukukun da ana kaynağı durumundaydı. Hemen hemen hayatın her alanına nüfuz etmiş olan din vatan-daşa huzurlu ve refah içinde bir hayat sunmak için ilahi metne sadık kalan ve boyun eğen bir devlet otoritesi öngörmekteydi.

Egemenliğin gerçek sahibi Tanrı ve onun temsilcisi Kral iç politikada olduğu gibi dış politikada da dine dayandırılan bir siyaset yürütmekteydi. Savaş ve barış, diplomasi gibi dış politikanın temel unsurlarının kaynağı olan din bu dönemde çeşitli ülkelerin amaçları doğrultusunda kullanılmıştır. Bütünlüğü sağlamada da yürütülen savaşlara meşruiyet kazandırmada büyük fırsatlar yaratmıştır.

Ayrıca Batı Ortaçağı'nda Krallar Papa'nın kararı ve kutsamasıyla başa geçmekteydiler. Ordularını zaman zaman Roma'nın emrine vermeleri, Kilise'nin ise askere ihtiyaç duyması Krallıkla Kilise arasında münakaşalara neden olmaktaydı. Neticede bu süreçlerde devlet ile din birlikte iş görüyor, ortak hareket ediyor olsa da başrolü Kilise oynuyordu.¹⁸ Haçlı Seferleri bu iş birliğinin en önemli olaylarından biri olarak tarihe geçmiştir.

1.2.1. Haçlı Seferleri

Dinin çıkarlar için kullanılmasının en güzel örneklerinden birisi olan 1096-1291 yılları arasında gerçekleşen Haçlı seferlerinin doğuşunda aynı zamanda Ortaçağ Avrupa toplumunu zorlayan siyasal sosyal ve ekonomik nedenlerin de yattığı yadsınamaz.¹⁹ Fakat tarihte dinin etkisinin en çok görüldüğü savaşlar da Haçlı Seferleri sırasında yaşanan savaşlardır. Din, bu savaşların en önemli unsuru ve itici gücüdür.

Avrupa toplumu üzerinde en büyük etkiye sahip bulunan Kilise, hem yoksulluk hem açlık gibi sebeplerle bozulan düzene çare aramakta hem de gün be gün artan gücünü Doğu'ya da hakim olarak yayma amacı gütmekteydi. Din ise bu amacı halka aktarıırken Kilise tarafından kullanılabilir en etkili unsurdur. Seferlerin başlamasına öncülük etmiş olan Kilise, halkı

¹⁷ Şahin, a.g.e., s.18.

¹⁸ Coşar, a.g.e., s.23.

¹⁹ Zeynep Güngörmez, "Haçlı Seferleri Döneminde Gelişen Doğu-Batı Ticaretinin Doğal Bir Sonucu: Kültürel Etkileşim", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, SS. 123-130, s.123.

teşvik etmek için katılanların günahlarının affını ve uhrevi mükâfat vaat etmiştir. Yanı sıra söz konusu davadan dönenlerin cezasının da aforoz olacağını belirtmiştir. Sosyal, ekonomik, siyasal hatta emperyal amaçlarını gerçekleştirmek için dini kullanmaktan çekinmemiştir.²⁰

Hıristiyan dünyasının lideri Papa verdiği vaatlerle Avrupa'nın farklı bölgelerinde insanların orduya katılımını sağlamıştır. Doğuşundan kısa bir süre sonra İslam'ın hızla yayılması ve güçlenmesi, Müslümanlarca Hıristiyanlar için kutsal kabul edilen bazı yerlerin, özellikle Kudüs'ün ele geçirilmesi adeta bir Hıristiyan Birliği yaratarak bir dizi Haçlı Seferinin fitilini ateşlemiştir.²¹

Fakat özellikle Batılı araştırmacıların lanse ettiği gibi Haçlı Seferleri'ni Kutsal toprakları Müslümanların elinden kurtarma çabası olarak görmek yanlış olacaktır. Zira Kudüs 457 yıllık gibi uzun bir dönemde Müslüman hâkimiyetinde bulunmuştur. Batı Hıristiyan dünyası yüzyıllardır bu şiddette bir reaksiyon göstermemişlerdir.²² Bu durumda ne olmuştu da şimdi neredeyse tüm Avrupa birlik olup Hz. İsa'nın mezarının bulunduğu kutsal şehir Kudüs'ü ele geçirmek üzere Doğu'ya yürümüşlerdi?

Bu soruya birden fazla cevap bulmak mümkündür. Fatma Mansur Coşar Din Savaşları kitabında Haçlı Seferlerinin nedenlerini üç başlık altında toplamıştır. Birincisi; Ortaçağ'da Avrupa'da yaygın olan dini tutkulardır. Dönemin en güçlü kurumu olan kilise toplum yaşamını derinden etkilemekteydi. Kent ve kasabalarda sık sık düzenlenen dini tören ve geçitler, kutsal yerlere gerçekleştirilen ziyaretler, tövbe etmek için dizler üzerinde uzun mesafeler kat etmeler, azizlerin kalıntılarını görmek için varını yoğunu satan kişiler gibi örnekler dini tutkunun boyutlarını göstermektedir. Bu dönemde Avrupa'da kilise her alanda nüfuzludur ve din mefhumu çok güçlüdür. Dolayısıyla birinci neden olarak başlı başına dini kabul etmek yanlış olmayacaktır.

İkincisi; Batı Hıristiyanlığının en yüksek makamı olan Roma Kilisesinin tüm Hıristiyanlık âleminin tek efendisi olma gayesidir. Katolik Kilisesinden Bizans'ın ayrılması sosyal ve kültürel bakımdan yabancılaşmaya ve ikiliğe neden olmuştur. Nasıl Batı'da Roma Papalık makamı ile bütün Hıristiyan dünyası üzerinde üstünlük iddia ediyorsa, Güney Slavların ve Ruslar'ın Doğu Kilisesine bağlanmasıyla Bizans, yani İstanbul patrikliği de aynı iddiada bulunmaktaydı. Papalığın seferlere yeniden başlarken Bizans'ı egemenliği altına alma emeli gütmemesi dini ve siyasi nedenlerin birbirinden ayrılamayacak kadar girift olduklarını göstermektedir.

²⁰ Işın Demirkant, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", Tarih Dergisi F. 5., 1994, s.66.

²¹ Şahin, a.g.e., s.21.

²² Demirkant, a.g.m., s.68.

Üçüncüsü ise; dini nedenlerin yanı sıra toplumsal katmanların laik çıkarlarına hizmet etmekteydi. Kilise insanları özendirmek için türlü vaatlerde bulunmuştur.²³ Tanrı uğruna savaşmanın onuruna erişme, ölüm halinde cennete gitme, Hz. İsa'nın mezarı ve Kudüs gibi kutsal yerleri kâfirlerden yani Müslümanlardan kurtarma karşılığında günahların affedilmesi, savaşa katılanların borçlarının erteleneceği ve Doğu'nun zenginliklerinden yararlanma hakkı elde etme gibi vaatlerdir. Gönüllü olanların kazançları yukarıda belirtilenler iken davadan dönenlerin cezası ise aforoz olacaktır.²⁴

Ek olarak belirtmek gerekir ki, bir diğer görüşe göre Haçlı Seferlerini tetikleyen asıl neden ekonomiktir. Doğu'nun zenginliklerine ulaşmak isteğinde olan Hıristiyan Batı yukarıda da bahsedildiği gibi çağın en büyük ideolojisi olan "din"i hedef göstermiştir. Ancak, Haçlı Seferleri sonucunda Hıristiyan Batı'nın, Müslüman Doğu karşısında gerileyişi Batı'daki Krallık ve Prenslüklerin güçlerini arttırmaya ve merkezi otoritelerini sağlamlaştırmaya itmiştir. Bunu destekler nitelikte Beldiceaunu de din farklılıklarından kaynaklanıyor gibi görünen Haçlı Seferlerinin altında yatan nedenlerinin Katolik, Ortodoks ya da İslam inançlarının çatışmaları değil, kısa vadeli çıkar hesapları olduğunu söyleyerek, seferlerin ekonomik yönünü vurgulamıştır.²⁵

Haçlı Seferlerinin söz konusu nedenlerinden de anlaşılacağı üzere toplumda birlik ve dayanışmayı sağlayan temel unsur olan din motivasyon aracı olarak kullanılmıştır. Papa Haçlı Seferlerinin nihai amacı olan Kutsal yerlerin Müslümanlardan alınarak özgürleştirilmesiyle Hıristiyanlığın kurtarılacağı vurgulanmıştır. Dolayısıyla dinin asıl önemi seferlerin amacını meşrulaştırıcı yönünden kaynaklanmaktadır.²⁶

Neticede Haçlı Seferlerinin sadece dini değil, hem Doğu hem de Batı için toplumsal, kültürel, siyasi ve ekonomik sonuçları olmuştur. Doğu'da Müslüman dünyasının birleşmesine ve askeri bakımdan olası saldırılara karşı örgütlenmelerine sebep olmuştur. Ordularını düzenlemelerine ve askeri eksikliklerini maddi manevi gidermelerine vesile olmuştur. Böylece Doğu, Batı karşısında, amaçlananın aksine daha güçlenmiş ve hatta Bizans için Müslümanlar tehlike arz etmeye başlamıştır.²⁷

²³ "excitatoria" olarak adlandırılan Savaşa katılacak gönüllülere vaat edilen ödülleri anlatan, tahrik edici yazılı çağrılar Kilise tarafından tüm Avrupa'ya gönderilmiştir. Coşar, a.g.e., s.23.

²⁴ Coşar, a.g.e., s.51-52.

²⁵ Tuğça Poyraz ve Gülay Arıkan, "Avrupa-Türkiye İlişkileri ve Dönemsel Olarak Değişen 'Öteki' Tanımları", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 20, Sayı: 2, 2003, ss.61-71, s.64.

²⁶ Şahin, a.g.e., s.23.

²⁷ Şahin, a.g.e., s.24.

Batı açısından yaşanan siyasi değişimlere bakmak gerekirse, Avrupa’da daha düzenli, güçlü ve güvenli devletlerin kurulmasına yardımcı olmuştur. Haçlı Seferleri ile birlikte amatör ordu askeri açıdan kayda değer bir gelişme göstererek geniş çaplı saldırılar gerçekleştirebilecek niteliğe ulaşmıştır. Süreklilik arz eden ve kıtalararası bir organizasyon olan Haçlı Seferleri, Kralları yeni bir örgütlenme biçimine itmiştir. Soyluluk askere alınma durumuna göre verilmeye başlanmıştır. Geleneksel feodal ordu yapısından, hizmet karşılığı paralı asker-ordu yapısına geçilmiştir. Bu durum merkezileşmiş mali kurumların gelişmesine neden olmuştur. Diğer bir gelişme ise, bariz şekilde Kralların ekonomik ve siyasi gücü artmış bu da Ortaçağ Avrupası’nda Krallar ve sosyal tabaka arasındaki ilişkilerin değişmesine neden olmuştur.²⁸ Papalığın ve Katolik Kilisesi’nin gücünün zayıflamasına karşın kralların otoritesini arttırdığını söylemek yerinde olacaktır.

Hem Hıristiyan Batı’da hem de Müslüman Doğu’da dini olduğu kadar siyasi, toplumsal, kültürel ve ticari değişimler yaratan Haçlı Seferlerinin sona ermesi sadece siyasi bir açıklama olarak kabul edilebilir. İki yüz yılı aşkın bir süre Doğu topraklarında yaşamaları sonucu öğrendikleri Avrupa tarihini uzun süre etkileyecek mahiyettedir. Feodalitenin yıkılması, kilisenin otoritesinin sarsılması sonucu Rönesans, Reform gibi dünya tarihini etkileyecek önemli gelişmelere zemin hazırlamıştır.²⁹

1.2.2. Devlet-Kilise Çatışması: Protestan Reformu

Haçlı Seferleri sonrası Hıristiyan teolojisinin güç kaybetmesiyle mevcut Ortaçağ düzeni eleştirilmeye başlanmış ve böylece modern uluslararası ilişkiler sisteminin temellerinin atılması, Niccolo Machiavelli, Francesco Guicciardini gibi Rönesans³⁰ düşünürleri öncülüğünde gerçekleşmiştir. Rönesansın yarattığı atmosferde, 16. yüzyıl başlarında ortaya çıkmaya başlayan Reform Hareketi, bir nevi Katolik Kilisesi’nin kurumlarına karşı dogmatik bir başkaldırı niteliğindedir. Ancak bu başkaldırının kaynakları arasında ve özellikle yayılma sürecinde hem felsefi hem de toplumsal ve siyasal öğeler birlikte rol oynamışlardır.³¹

²⁸ Şahin, a.g.e., s.25.

²⁹ Güngörmez, a.g.m, s.124.

³⁰ İlk olarak İtalya’da ortaya çıkan, kelime anlamı “yeniden doğuş” olan Rönesans, 15 ve 16 yüzyıllarda Batı Avrupa’da edebiyat, sanat, bilim alanındaki gelişmeleri ifade etmektedir. Ekonomik, siyasal ve kültürel düzeylerde 12. yüzyıldan itibaren süreklilik içinde bir değişimden söz etmek mümkündür. Rönesansla birlikte gelişen yeni bir insan anlayışı ve bu anlayışa bağlı olarak vurgulanan özgürlük kavramı en önemli boyutudur. Rönesansın asıl önemi dinsel niteliği ağır basmayan bir özgürlük kavramı etrafında oluşan bireycilik anlayışının gelişimine temel oluşturan bir hareket olarak yeni bir insan felsefesi doğurmuş olmasıdır. Bu felsefe liberalizmin en önemli ilkeleri olan bireycilik ve özgürlük anlayışının gelişmesine katkıda bulunmuştur. <http://iibfdergi.cumhuriyet.edu.tr/archive/liberalizmin%20tarihsel%20kökenleri.pdf>.

[Erişim Tarihi: 08.12.2014]

³¹ Coşar, a.g.e., s.59.

Bu dönemde inanç ve istekler alışılmış Ortaçağ teologlarından farklı bir şekilde ortaya konulmaktaydı. Dönemin en önemli özelliklerinden birisi ise, kilise egemenliğinin yerini aklın egemenliğine bırakmasıdır. Bu süreç, hümanizm kavramının kaynağı ve Rönesans'ın eseri olarak dünya sahnesine yeni bir insan tipinin çıkması ile sonuçlanmıştır.³² Felsefe, hukuk ve teoloji karmaşasından çıkan sonuç, vicdan özgürlüğü dinin ve devletin, her ikisinin de geleceği için olmazsa olmaz bir şarttır. Reformun öncüleri olan Martin Luther ve John Calvin bu kaygılar ve hümanizma anlayışıyla hareket etmişlerdir.³³

Rönesansın getirdiği yeni anlayış ile birlikte Kilise'nin içine düştüğü durum, ulus-devletlerin kavgalarına, Kilise'nin de karışmasıyla devletlerin arasını bozması, Avrupa'da esen hümanizm ve bireycilik rüzgârları, gerçek inananların hoşnutsuzluğu ve duruma isyanı, bir Kilise reformunu kaçınılmaz hale getiren etkenlerin başlıcalarıdır. Bu hareket Kilisenin karşılaştığı en büyük meydan okuma olmanın yanı sıra, Avrupa'yı ikiye bölecektir ve Luther'in deyimiyile birçok ülkeyi *kan gölü*'ne çevirecektir.³⁴

Krallar güçlenmeleri ve merkezi otoritelerini arttırmaları sonucu diğer otorite odaklarıyla çatışmaya girmişlerdir.³⁵ Kralların karşısında kalan tek güçlü rakip kiliseydi ve bir devlette ikinci baş konumundaydı. Papanın gücü tek başına tüm feodal lordlardan daha etkiliydi. Kral-Papa çatışması öncelikle şu konularda etkin şekilde başlamıştır: Kilise halktan topladığı bağış ve vergilerle ekonomik olarak büyüyordu. Halkı dinsel konularda etkileyerek manevi nüfuzunu arttırıyordu. Halkın yargılanması Kralın mahkemelerinin yanı sıra Kilise mahkemelerinde de yapılıyordu. Kilise ülkenin ve yönetimin iç işlerine karışarak ulusal devletin gücünü gölgeleyordu. Halk hem kilisenin uyuğu hem de krallığın uyuğu olarak her ikisine de vergi veriyor, her ikisinden de eğitim alıyor, her ikisinde de yargılanıyordu. Bu iki başlı durumdan rahatsız olan Krallar, Burjuva Sınıfı ve kilise sistemini eleştiren dinsel kesim Kiliseye karşı bir mücadele başlatmıştı. Dönemin baskın dinine karşı olan bu dinsel savaş Protestan reformu olarak Katolik Kilisesine karşı yürütülmüştür.³⁶ Krallar ulusal devletlerle beraber ulusal kiliselerini kurmaya yönelmişler, Krallıklar ulusal gücün tek bir merkezde toplanması amacıyla kiliseyi kendi sınırlarında yeniden örgütleyerek denetim altına almaya çalışmışlardır.

³² "Hümanizm", her şeyin ölçüsü olarak insanı kabul etmektir. Kilisenin skolastik Ortaçağ anlayışı reddedilerek bilimde, felsefede, sanat ve edebiyatta özgür insan anlayışının savunulmasıdır. İnsan her alanda yüceltilmektedir. İnsanların özgürlüğü, eşitliği, aklın egemenliği savunulmuştur. <http://iibfdergi.cumhuriyet.edu.tr/archive/liberalizmin%20tarihsel%20kökenleri.pdf> [Erişim Tarihi:09.12.2014]

³³ Coşar, a.g.e., s.64.

³⁴ Coşar, a.g.e., s.62-63.

³⁵ Leo Huberman, "Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla", çev. Murat Belge, Dost yayınları, Ankara, 1982, s.97.

³⁶ Huberman, a.g.e., s.85-90.

Bu koşullar altında bir din adamı olan Martin Luther King de çöküş içinde olan Papalık makamının dini konulardaki mutlak otoritesini ve kilisenin hiyerarşik yapısını sert bir şekilde eleştirmiştir. 1517 yılında bu eleştirisini 95 maddelik bir bildiri olarak yazarak ilk Reform Hareketini başlatmıştır.³⁷ Kilisesi ile ilgili şikâyetlerden oluşan, Wittenberg Katedrali'ne çivilen bu bildiri ile modernitenin gelişmesi ve onun yayılması ve olgunlaşmasına eşlik eden dini-politik ayaklanmaların nedeni anlaşılabilir.

Almanya o dönemde Luther'le birlikte ayaklanmaların ve bölünmelerin yurdu konumundaydı ve Protestanlar ve Katolikler arasında ilk silahlı çatışma da yine burada başlamıştır. Hristiyan Avrupa birbirine düşman dinlerin merkezi haline gelmiştir. Din savaşları Almanya'dan Hollanda ve Fransa'ya doğru sıçrayarak devam etmiştir.³⁸ Avrupa'da derin ve köklü dönüşümün sembolü haline gelen bu görünüşte önemsiz olay, esasında Katolik Kilisesi'nin düzenine radikal bir şekilde meydan okunduğunu kanıtlayan, derin ve yaygın sosyal değişimlerin yansımasıydı. Hatta denilebilir ki Avrupa Kıtası'nı ateşleyen Protestan Reformasyonu yeni bir çağın başlangıcı olmuştur.³⁹

Reformasyon Hristiyan toplumların modernleşmesi için Yahudi-Hristiyan geleneğine özgü “rasyonelleştirici güç” ve her yanı saran bir gelişme olmuştur.⁴⁰ Hayatın her alanında rasyonalizasyon, bireycilik ve kapitalizmin gelişmesine ve bir sonraki aşamada dini çoğulculuğun gelişmesiyle Avrupa toplumlarının sekülerleşmesine⁴¹ yol açacaktır.⁴²

Dinsel ve siyasal görüşlerini ulusal çapta yayma imkânı bulan Luther, Katolik Kilisesine karşı olan Avrupalı devlet adamlarının desteğini kazanmış, ortak bir hareket haline gelmiştir. Papanın yanılmazlığı fikrinin yerle bir edilmesi, kilisenin hiyerarşik ve imtiyazlı yapısının

³⁷ Donald Tannenbaum ve David Schultz, “Inventors of Ideas: Introduction to Western Political Philosophy”, Ontario: Thomson Wadsworth, 2003, s.135-136.

³⁸ Server Tanilli, “Din ve Politika”, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 4.baskı, 2009, s.16.

³⁹ Ludwig Gelot, “Religion Confronts Westphalian International Relations Theory, MScEcon in the Department of International Politics, University of Wales, Aberystwyth, 2006, s.8-9.

⁴⁰ Peter L. Berger, “The Social Reality of Religion”, London, Faber, 1969, s.10.

⁴¹ Farklı anlamlara sahip “Seküler” ve “laik” kavramları sıklıkla karıştırılarak birbiri yerine kullanılmaktadır. Çalışma boyunca üzerinde durulacak olması sebebiyle iki kavramın ayırımına dikkat çekmek gerekmektedir. “Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, devletin her inanç grubuna aynı uzaklıkta olması anlamına gelen, Laiklik belli bir toplumda bir inanç, bilgi ve davranış referansı olarak dinin yaygın olup olmamasıyla ilgili değildir. Hâlbuki sekülerlik bir toplumda dinin yaygın olup olmamasıyla ve dinin referans alınıp alınmamasıyla ilgilidir. (...) Bu nedenle laikliğin kural koyuculuğu bireysel alanı ilgilendirmez. Yani laiklik siyasal toplumsal alanı sekülerlik ise bireysel alanı kendisine konu edinmektedir. (...) Laiklik bireyin, toplumun ve toplumsal bir durumun niteliği olmayıp, bir siyasal örgütlenme biçiminin genellikle modern ulus-devletlerin bir ilkesi veya niteliğidir. Yani laiklik siyasal alanı, sekülerlik ise bireysel alanı kendisine konu edinmektedir. Sekülerlik din ve dünya ayrımını, laiklik ise dinsel ve siyasal alan ayrımını ifade eder. Kısaca, sekülerizm belirli bir hayat anlayışını, laiklik ise o yaşam tarzının siyasal örgütlenme biçimini belirtmektedir.” Mustafa Özden, “Müslüman Kelamında Sekülerleşme Süreci.” (Yayınlanmamış doktora tezi), 2005, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/1547/2177.pdf?show> [Erişim Tarihi: 24.01.2015]

⁴² S. Bruce, “A House Divided, Protestantism, Schism and Secularization”, London: Routledge, 1990, s.26-29.

sorgulanması, sivil iktidarın kiliseden ayrılması Hıristiyanlığın da doğasını değiştirecek sonuçlar doğurmuştur. Tüm insanların eşit olduğu, herkesin tartışma hakkına sahip olduğu ve tüm inananların İncili kendilerinin yorumlayabileceği fikirleri daha sonraki dönemde yerleşecek olan siyasal eşitlik ve iktidarın mutlak olmayıp sınırlandırılmış olması anlamına gelen anayasalcılık fikrine sahiplik edecektir.⁴³ Şuan için ise hem Katolik Kilisesinin teolojisi ve ruhani iktidarı sarsılmış hem de siyasi alandaki etkinliğini sorgulatarak eski gücünü kaybetmesi sağlanmıştır.

Danimarka Kralı ve o dönemde Danimarka'ya bağlı Norveç ve İzlanda Kralları ve Alman Prensları da yeni doğan Protestanlık Mezhebini kabul etmişlerdir. Zira bu mezhep, Papa'dan kurtulmak isteyen Avrupalı devletlere ve Krallarına tarihi bir imkân sunmuştur. Protestan olmanın onlar açısından birçok avantajı vardı. En başta Protestanlığı kabul eden prensler Kilisenin tüm mallarına ve servetine sahip oluyorlardı. Ayrıca siyasi olarak güçlenecek Papa'nın boyunduruğundan kurtuluyorlardı.⁴⁴

Kilisenin acımasız ve katı tutumuna karşı çıkan sadece siyasi ve ekonomik çıkarları olan Krallar prensler ve burjuvalar değildi. Aynı zamanda köylüler ve işçiler de Luther tarafından başlatılan Reform Hareketine katılmışlardır. Dolayısıyla başlangıçta dinin kullanılmasına tepki olarak doğan bu hareket siyasi bir boyut kazanmıştır.⁴⁵

Reform hareketi Avrupa'da her açıdan tarihsel bir değişim süreci başlatmıştır. Bu süreç modernleşmeye gidişi hızlandırmıştır. Reform hareketi Rönesans ile birlikte Ortaçağ'a damgasını vuran kilisenin dayattığı skolastik düşünce ve dinsel felsefeden kurtulmayı sağlayan bir özgürlük hareketi olarak yorumlanmıştır.⁴⁶ Luther, Zwingli, Münzer, Calvin gibi düşünürler tamamen aynı şeyleri düşünüp savunmasalar da Reform Hareketinin temel felsefesini tüm Avrupa'ya yaymışlardır. Reform Hareketi Avrupa sınırları içerisinde evrensel kabul edilebilecek Katolik Kilisesini ve bu kilisenin hiyerarşik yapısını yıkmış, dinsel ve felsefi anlamda özgürleşme süreci başlamıştır. Hareket sonucunda dini otorite siyasi iktidara tabii olmuştur.⁴⁷

Hareketin temel dayanak noktası, bireylerin doğrudan Tanrı ile ilişki kurabileceğini, bunun için kiliseye ve onun dikte ettiği dinsel ve toplumsal kurallara ihtiyaç duymaksızın insanların Kutsal kitaptan yararlanarak dini anlayıp yorumlayabilecekleri inancıydı. Tanrı ve kul arasına

⁴³ Donald Tannenbaum ve David Schultz, a.g.e., s.137.

⁴⁴ Coşar, a.g.e., s.66.

⁴⁵ Coşar, a.g.e., s.67-68.

⁴⁶ M. Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, "Tanrı Devletinden Kral Devlete", İmge Yayınları, Ankara, 1991, s.87.

⁴⁷ Ağaoğulları ve Köker, a.g.e., s.142-145.

hiç bir şeyin giremeyeceği savunulmaktaydı.⁴⁸ Referans noktası olarak dinsel öğelerin yerini daha çok akıllı, dini tek otorite ve yorumcu olan kilisenin yerini ise rasyonel birey almaya başlamıştı.⁴⁹

Reform Hareketi ile birlikte ortaya çıkan yeni din anlayışının, Katolik Kilisesi'nin dogmalarına tamamen karşı çıktığını savunmak doğru olmayacaktır. Ortaya çıkan yeni anlayış kilisenin ve Papa'nın siyasi meselelere çok fazla müdahil olması ve asıl amacından sapmasına bir tepkiydi. Yani kilisenin ruhani boyutundan ziyade dünyevi boyutuna karşı doğmuştur. Aynı zamanda Reform Hareketleri, Ortaçağ Avrupası'nda kilisenin güç tutkusuyla dini sömürerek kendine kurduğu düzene karşı oluşan memnuniyetsizliğin bir sonucu olarak da görülebilir.⁵⁰

Papa ve Kilisenin o günkü durumuna karşı bir isyan niteliği taşıyan Protestanlık anlayışına göre, nelere inanmamız gerektiğini bize devlet değil ancak Tanrı söyleyebilirdi. Din ve ahlak içsel meseleler iken, devletin kanunları dışsal mesele olarak kabul edilmiştir. Kanunlar insan davranışlarına yön verebilir fakat inancımızın ne kaynağını ne de şeklini dayatabilirdi. Bu içsel ve dışsal ayırımının iki amacı vardı; gerçek inancı dünyasal kaygılardan arındırarak dinin saygınlığını muhafaza etmek ve ikinci olarak ise devletin sınırlarını belirlemek.⁵¹

Yukarıda bahsi geçen Kutsal Roma İmparatorları ile Papa arasındaki 16. yüzyıla kadar süregelen iktidar mücadeleleri Katolik Kilisesinin otoritesinde ve kutsaliyetinde büyük bir kırılmaya zemin hazırlamıştır. Stephen Lee'ye göre 16. yüzyılda Reform Hareketlerinin başlamasına üç faktörün bir arada bulunması neden olmuştur. İlk olarak; toplumun Papalığa karşı nefreti zirveye ulaşmıştır. İkincisi; matbaanın keşfi iletişimi arttırırken kiliseyi eleştirme imkânı yaratmış ve örgütlenmeyi kolaylaştırmıştır. Son olarak ise; gittikçe güçlenen milliyetçilik akımları ve ulusal devletler karşısında kilise kurumunun evrensel gücünün azaldığı ve siyasi otoritesinin direnemeyeceği ortaya çıkmıştır.⁵²

Özetlemek gerekirse, Protestan Reformu saf dini bir değişiklikten çok daha fazlasıydı. O sosyal yapılar, politik organizasyonlar, ticaret, teknoloji ve askeri güç gibi bir çok alanda köklü değişikliklere yol açmıştır, ve değerler yerleşmiş değişimlerden ortaya çıkmıştır. Dini hiyerarşi, gelenekler ve alışkanlıklar tarafından yönlendirilen çoban sürülerinden, Protestanlar bireycilik, ilerleme ve rasyonallikte kökleşmiş, gönüllülük esasına dayalı bir düzen yaratmış-

⁴⁸ Ağaogulları ve Köker, a.g.e., s.91.

⁴⁹ Fikret Elma, "Liberal Düşünce Geleneğinin Oluşumu ve John Locke", Journal of Qafqaz University, C:2 No:1, 2002.

⁵⁰ Şahin, a.g.e., s.30.

⁵¹ Coşar, a.g.e., s.63.

⁵² Stephen J. Lee, "Avrupa Tarihinden Kesitler (1494-1789)", Dost Kitapevi, Ankara, 2004, s.21, akt., Şahin, a.g.e., s.31.

tır. Buna karşılık, rastlantı sonucu, Reformasyon kapitalizm, liberalizm, modern bilimin gelişmesine yol açmıştır ve en önemlisi, dini çoğulculuk lehine baskın Hıristiyan düzeninin parçalanması ve ayrışmasına sebebiyet vermiştir.⁵³

Protestanlık ve Krallar lehine sonuçlanan Reform Hareketleri göstermiştir ki; Katolik Kilisesi'nin dini lideri Papa ve yeni ortaya çıkan Protestanlık mezhebi, onu destekleyen Krallar ve prensler dini korumak adına mücadele vermişlerdir. Çatışma ve amaçlarını din üzerine kurmuşlar ve dini meşruiyet kaynağı olarak sonuna kadar kullanmışlardır.

Son olarak vurgulanması gereken bir detay da şudur ki; Prenslerin Roma ile bağlarının kopması sonucu, Roma İmparatorluğu ile yapılan mücadelelerde dini bir vefa gözetmedikleri görülmüştür.⁵⁴ Augsburg Barışı'na kadar Avrupa'da süregelen bu mücadelelerde acımasızlık konusunda Protestanlar'ın Katoliklerden geri kalmadığı fark edilmiştir. Hatta denilebilir ki; genelde Katolikler hoşgörü konusunda daha ılımlı olmuşlardır.⁵⁵

1.2.3. Augsburg Barışı

Reformasyon sonucu ortaya çıkan Hıristiyanlığın yeni mezhebi Protestanlığın önü Katolik İmparator ve Papa tarafından kesilmeye çalışılmıştır. Prenslerin karşı durmasıyla başarılı olamamışlardır. Kilise baskısından kurtulmak isteyen Alman Prensler tarafından benimsenen Protestanlık güçlü bir rakip ve tehdit unsuru haline gelmiştir.

Katolik Prensler ile Protestan Prensler arasındaki çekişme, başka bir deyişle Avrupa'daki ilk din savaşlarının ilk aşaması 1555 yılında Augsburg Barışı ile bitirilmeye çalışılmıştır.⁵⁶ Bu barışa göre Roma İmparatorluğu Katolik olmasına rağmen ona bağlı prensliklere Protestan olma hakkı verilmiştir. Prensliklere bağlı halkı ise, kabul edilen "*cuius regio, eius religio*" ilkesinin gereği olarak, kendi prenslerinin dinine tâbi olmak zorunda bırakılmıştır. Nitekim bu ilke, "devletinde dini kararlaştıran ve dayatan yalnız hükümdardır" anlamı taşımaktadır.⁵⁷ Hükümdar kilisenin başındaki kişi konumuna gelmiştir. Böylece devlet kilisenin kontrolünden çıkmış ve kiliseye hükmetmeye başlamıştır.⁵⁸ Başka bir deyişle, eski anlayışın tam tersine Kilise Devlet'e değil, Devlet Kilise'ye hâkim olmuştur.⁵⁹ Bu durumun olumsuz sonuçları da söz konusu olmuştur elbette, hükümdarların kendi halkının dinini tayin etmesi ve halka dini özgürlük vermemesi ve Katoliklerin mezhep olarak sadece Protestanları tanıması bunların en

⁵³ Gelot(2006), a.g.m., s.11.

⁵⁴ Henry Kissenger, "Diplomasi", çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s.43.

⁵⁵ Coşar, a.g.e., s.70.

⁵⁶ Tanilli, a.g.e., s.16.

⁵⁷ Tanilli, a.g.e., s.16.

⁵⁸ Şahin, a.g.e., s.34.

⁵⁹ Coşar, a.g.e., s.69.

başta gelenleridir. Avrupa’da hızla yayılan “Kalvinizm”⁶⁰ Augsburg Barışı’nın dışında bırakılmıştır. Bu da mezhep çatışmalarının devam etmesine sebebiyet vermiştir.⁶¹

1517 Reform Hareketi sonrası ortaya çıkan Lutheranism ve Kalvinizm gibi yeni mezhepler, bunları kendi menfaatleri için kullanmaktan çekinmeyen krallar ve prensler Avrupa’ya büyük bir çöküntü içine sokmuştur. Dinin ve siyasetin iç içe geçtiği bir dizi olay Augsburg Barışı akabinde de devam etmiştir. Avrupa tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olmasına rağmen Augsburg Barışı’nın istikrarı sağlayamadığı, 1618 yılında Otuz Yıl Savaşları’nın patlak vermesiyle gözler önüne serilmiştir. Otuz Yıl Savaşları ise modern uluslararası ilişkilerin başlangıcı olan Vestfalya Antlaşması’nın 1648’de imzalanmasıyla sona erecektir.⁶²

1.2.4. Otuz Yıl Savaşları

Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu’nun gittikçe genişleyen topraklarında birçok farklı etnik gruptan insan söz konusuydu. Dil birliği olmayan bu halkı bir arada tutan ise paylaştıkları dindi.⁶³ Avrupa için o dönemin birleştirici unsuru olan din yukarıda bahsi geçen Reform Hareketi sonucu ortaya çıkan yeni mezhepler nedeniyle Kutsal Roma’nın egemenliğini tehdit eder hale gelmiştir.

Yüzyıllar boyunca tüm Avrupa’ya hükmeden Hıristiyan Kilisesi’nin parçalanması, savaşlar, katliamlar kanlı bir yüzyıl doğurmuştur. Roma döneminden beri en önemli savaş olan Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) bir uluslararası düzenin merkezi ilkelerini doğurmuştur.⁶⁴ Savaş bir taraftan, Katolikler, Kalvinistler ve Lutherceiler arasındaki mücadelenin dâhil olduğu

⁶⁰ “Calvinizm”, Fransız asıllı İsviçreli din kuramcısı ve diktatör John Calvin’in dini ve politik öğretileri; Reformasyonla birlikt ortaya çıkan Protestanlığın sert ve daha saltçı bir kolu. Calvin’in yaydığı Protestanlığın Luther Protestanlığından önemli bazı ayrılıkları şunlardır: 1) Davranışlarda Luther oldukça bağımsız ve esnek, Calvin katıdır. Luther kişinin vicdanına uymasını hoş görür, Calvin’de yasalar egemendir, insanı sınıksız bağlar. Yasa koyucu Tanrı’dır ve onun gönderdiği kitaba harfiyen uymak gerekir. 2) Tapınma gününe uymada Luther daha yumuşaktır, ve Pazar günü kiliseye gitmeyi zorunlu sayar. Fakat tapınmadan sonra tüm tatlardan uzak durmak ve çalışmamak zorunluluğu koymaz. Calvin ise, Cumartesi günü ibadetten başka hiç bir şey yapmama zorunluluğunu dayatıp, Pazar günü çalışmayı, eğlenceyi ve dünya işlerine zaman ayırmayı tabu sayar. 3) Luther soyluları tutar ve tüccarların hırsını yerer; Calvin ise, iş adamlarına ve zenginlere daha yüksek bir yer verir. 4) Calvinizm, Lutherizme bakışla Protestan Devriminin daha köklü değişiklikler getiren bir koludur. Luther Protestanlığın da Katolik tapınma geleneklerine ve Katolik dogmalarına az da olsa yer verilmiştir. Calvin ise, kilisesini Katolik kalınlardan arındırmıştır. Calvinist topluluk papazlarını ve din adamlarını kendisi seçer. Onun dinsel ve politik yaşam ve düzeninde Papa’nın hiçbir etkisi yoktur. Osman K. KARAMANOĞLU, “Ansiklopedik “İZM”ler Sözlüğü” Anahtar Kitaplar, İstanbul, 2006, s.143-144.

⁶¹ Şahin, a.g.e., s.36.

⁶² Boran Karakaya, “30 Yıl Savaşları ve Ulus Devletin Doğuşu”, Gazi Üniversitesi/Uluslararası İlişkiler, 2011, <http://akademikperspektif.com/2011/08/17/30-yil-savaslari-ve-ulus-devletin-dogusu/> [Erişim tarihi: 21.10.2014]

⁶³ R. R. Palmer ve Joel Colton, “A History of the Modern World”, Von Hoffman Press, New York, Seventh Edition, 1992, s.140. Akt., Şahin, a.g.e., s.37.

⁶⁴ K.J.Holsti, “Taming the Sovereigns Institutional Change In International Politics” Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s.122.

dini boyutlu, diğer taraftan da Vatikan ve yerel Prensler arasındaki mücadelenin de söz konusu olduğu politik bir savaştır.⁶⁵

Dönemin büyük devletleri olan İspanya, Avusturya Habsburgları, İsveç, Danimarka ve Fransa kimilerine ise küçük Alman prensliklerinin de katıldığı beş büyük savaş yapmışlardır.⁶⁶ Savaşa katılan bu büyüklü küçüklü tüm devletler kendi çıkarları için dini bir araç olarak kullanmaktan çekinmemişlerdir. Çeşitli nedenlerle de olsa Almanya topraklarında geçen bu savaşlar en fazla çıkarı elde etme amacı güden devletlerin oyun alanı haline gelmiştir. Ve bu oyunda devlet çıkarları her şeyin üzerinde tutulmuştur. Bunun en bilinen örneği ise modern devlet anlayışının ilk uygulayıcısı olan dönemin Fransız Başbakanı, aynı zamanda Katolik bir din adamı olan Kardinal Richelieu'dur. Richelieu Otuz Yıl Savaşları sırasında bağlı olduğu Katolik Kilise'sinin yanında yer almaktansa Fransa'nın milli çıkarlarını korumak için Habsburglara karşı Avrupa'da her türlü ittifaka girmekten kaçınmamıştır.⁶⁷

Richelieu 1624'te Fransa başbakanı olduğunda Habsburg Kutsal Roma İmparatoru olan II. Ferdinand, Katolik Kilisesi'nin gücünü ve evrenselliğini yeniden kazandırma, Kilisenin bütünlüğünü bozan Protestanlığı yok etme ve prenslikler üzerindeki otoritesini yeniden sağlama çabası içerisindeydi. II. Ferdinand'ın bu yöndeki faaliyetleri, Otuz Yıl Savaşları ile sonuçlanacak bir sürece tekabül etmiştir.⁶⁸

Richelieu'nun Kutsal Roma İmparatorluğunu desteklemek yerine, karşı bir tavır takınmasının sebebi ise, Habsburgların Fransa'nın etrafını çevreleyecek bir şekilde Avrupa'ya yayılmış olmalarıydı. Fransa'nın milli çıkarlarını tehdit eden II. Ferdinand'ın bu avantajlı durumuna karşı Richelieu tahmin edilemeyecek ittifaklara girmiştir. Kutsal Roma İmparatorluğuna karşı Protestan prensleri ve Protestan İsveç'i desteklemek, Müslüman Osmanlı İmparatorluğu ile iyi ilişkiler kurmak bu ittifakların bazılarıdır.⁶⁹ Richelieu anlaşılacağı üzere dış politikada din ve ahlakı baz almak yerine ulusal çıkarları her şeyin üzerinde tutarak "*raison d'etat*"⁷⁰ ilkesini benimsemiştir. Hatta Richelieu en yüksek ahlakın ulusal çıkarları ön planda tutan davranış olduğunu ileri sürmüş ve karar alıcıların dini değerlere göre değil, tarihin getirmiş olduğu koşullar ve faktörlere göre davranmaları gerektiğini savunmuştur. Richelieu'nun bu

⁶⁵ Gelot(2006), a.g.m., s.11

⁶⁶ Karakaya, a.g.m.

⁶⁷ Şahin, a.g.e., s.39.

⁶⁸ Şahin, a.g.e., s.40.

⁶⁹ Karakaya, a.g.m.

⁷⁰ "*Raison d'etat*" (Hikmet-i Hükümet) "devlet aklı" olarak belirlenen ve "devletin bekası" için her türlü hukuk dışı uygulama ve yöntemin meşru görülmesi" olarak tanımlanabilen yaklaşımdır. Siyasi realizm, güç politikası ve realpolitik ile yakından ilişkilidir ve devletin önceliği ve merkez oluşuyla ilgilenmektedir. Milli menfaat kavramıyla doğrudan ilişkilidir ve doğal eğilimi de devlet lehine faydacıdır. Graham Evans ve Jeffrey Newnham, "Uluslararası İlişkiler Sözlüğü", Çev. H. Ahsen Utku, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul,2007, s. 273.

bakış açısı ve politikasını günümüz ulus-devlet anlayışının temeli niteliğinde kabul etmek yanlış olmayacaktır.⁷¹

Kısacası Otuz Yıl Savaşları devletlerarası ilişkilerin/ittifakların en belirleyici ve tek önemli unsurun dinin değil siyasi gücün belirlediği çıkarlar olduğunu ve reel politik⁷² faktörlerin dış politikasını belirlemesinde öncelikli hale geldiklerini göstermiştir.⁷³

1.2.5. Vestfalya Antlaşması

Dini sebeplerle başlayıp, dini ve siyasi sebeplerle uzun süre devam eden bu beş büyük savaştan sonra güçlerini kaybeden taraflar, 1648’de otuz yıllık bu kaos ortamına Vestfalya Barışı ile son vermişlerdir. Katolikler için Münster’de ve Protestanlar için Osnabrück’te on yıllar süren yorucu bir mücadeleden sonra sonuçlanan Otuz Yıl Savaşları’nın siyasi boyutu Vestfalya Antlaşması ile tam ifadesini bulmuştur.⁷⁴

Vestfalya Anlaşması, Habsburg İmparatorluğu elçilerinin Fransa ve İsveç ile imzaladıkları antlaşmaların toplamına verdikleri genel addir.⁷⁵ Bu antlaşmalar modern anlamda ulusların oluşması, ulus devletlerin kurulması ve uluslararası ilişkiler sisteminin temellerinin atılmasına olanak sağlamıştır. “Vestfalya Düzeni” olarak adlandırılan süreçte Avrupa başta olmak üzere, uluslararası düzende radikal değişimler getirmiştir ve devletler arası ilişkilerin işleyişinde başat aktör ‘devlet’ haline gelmiştir.⁷⁶

Tüm taraflar arasındaki görüşmelerin neticesi olan Vestfalya Antlaşması’nın kökleri, tartışmasız “self determinasyon, egemenlik, toprak bütünlüğü, müdahale etmeme ilkesi (non-intervention)” gibi noktaları vurgulayan Protestanlığın esas kavramlarıdır ve Reformasyona

⁷¹ Şahin, a.g.e., s.42.

⁷² Henry Kissinger için reel politik “güç hesapları ve ulusal çıkarlar üzerine kurulu dış politika” anlamına gelmektedir, Yani “ahlaki ve dini değerleri, namus, şeref ve haysiyet gibi kavramları, en önemlisi de insan hayatını” devreden çıkararak politika belirlemek...”

⁷³ Mehmet Şahin, “Uluslararası İlişkilerde Din Faktörü, Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler”, der. İdris Bal, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006, s.144.

⁷⁴ Gelot(2006), a.g.m., s.12.

⁷⁵ Şahin, a.g.e., s.45.

⁷⁶ Dönemin hakim anlayışına göre egemenlik; Avrupa’da, siyasal iktidarın bölündüğü bir sistemi ifade eden feodalizmden ulus devlete geçişte önemli rol oynayan dönemin mutlak monarşileri, gerçek egemen devletlerdi. Çünkü, egemenlik, mutlak, bölünmez ve sınırlanamaz nitelikleriyle bir tek kişiye, monarka aitti. Egemen gücü, ne ülke içinde ne de ülke dışında sınırlayan bir güç yoktu. “Vestfalya Modeli” olarak bilinen bu antlaşmanın getirdiği egemenlik anlayışı da bu düşünceyi temel almıştır. “Vestfalya Modeli”, uluslararası sistemin egemen devletlerden oluştuğu görüşüne dayanır ve devlet üstü otoriteler bu sistemde etkisini yitirmiştir. Sami Kiraz, “Uluslararası İlişkilerde Egemenliğin Değişen Yüzü”, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 2012, Cilt: 5, Sayı:1, ss.93-102, s.94.

dayanmaktadır.⁷⁷ Daniel Philpott'un sözleri de Vestfalya ile Reformasyon arasındaki sıkı ilişkiyi destekler niteliktedir; "Reformasyon yok, Vestfalya yok."⁷⁸

Hıristiyanlık ve daha genel anlamıyla din, Otuz Yıl Savaşları sonrası itibarsızlaşmıştır. Yerel prensler dini vahşet olarak ifade edilebilecek korkunç şeyleri tecrit etmek için ve dinle aralarına mesafe koymak için ellerinden geleni yapmışlardır. Kilisenin gücünü ve zenginliklerini kazanmak uğruna kendi çıkarları için düzenleme yaparken, dinin devlet tarafından disiplinize edilmesi; yalnızca dini çoğulculuk ve barışın var olmasının değil, aynı zamanda yaygın bir liberal ve Protestan varsayımının gelişmesinin sonucu olmuştur. Böylelikle, Hıristiyan topluluğunun Ortaçağ kozmolojisi zarar görecektir dolayısıyla din özelleştirilecek, marjinalleştirilecek ve ulusallaştırılabilecekti.⁷⁹ Güçlü bir bölgesel devlet oluşturma, ilkel dini bağlılıklar içinde, temel maddi ve manevi ihtiyaçları olan modern insanı yaratabilecekti.⁸⁰ Devlet, "sosyal sözleşme" kavramına dayalı olarak, liberal ve demokratik kurumların yanı sıra, "halkın iradesi" ile meşrulaştırılabilecek, böylece dini meşruiyete gerek kalmayacaktı.

Dinin itibardan düşmesi, uluslararası düzenin temelini yeniden değerlendirme ihtiyacı anlamına gelmektedir. "Cuius religio, eius religio" ilkesinin geçerli olduğu 1555 Augsburg Barışı ile prenslere verilen kendi dinini belirleme ve dini düzenlemeleri inisiyatiflerinde gerçekleştirme hakları Vestfalya Antlaşması ile de korunmuştur. Dolayısıyla bu antlaşma pozitif uluslararası hukukta müdahale etmeme politikası (non-intervention) ve devlet egemenliği konseptlerini koruyarak çoğu devletin toprak sınırlarını kesin olarak belirlemesi sebebiyle modern devlet sisteminin başlangıcı olarak kabul edilmiştir.⁸¹

Yönetilenlerin dini farklılıklara daha hoşgörüyüyle yaklaşmaları teşvik edilmiştir. Fakat bu defa farklı olarak azınlıkların dini hakları güvence altına alınmıştır. Mezhepler resmi bir statüye kavuşturulmuştur.⁸² Bu süreçten itibaren kurumsallaşan din, devlet işlerinden soyutlanarak, devletlerarası ilişkilerin işleyişinde ve devletlerin dış politikalarının belirlenmesinde etkinliğini yitirmeye başlayacaktır.

Vestfalya Barışı'ndan itibaren prensliklerde dini azınlıklara yapılan eziyetler ve dışlamalar son bulmuş ve dini farklılıklar dış politikaları belirlemesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Böylece din savaşları tamamen ortadan kalkmasa da Avrupa'da dinin sebep olduğu kanlı sa-

⁷⁷ R.J.Vincent, "Non-intervention and International Order", Princeton: Princeton University Press, 1974.

⁷⁸ D.Philpott, "The Religious Roots of Modern International Relation" In World Politics, Iss.52, No.2 (January 2000), ss. 206-245, s.206.

⁷⁹ Holsti, a.g.e., s.121.

⁸⁰ Fox ve Sandler, "Bringing Religion into International Relations", New York: Palgrave Macmillan, 2004, s.3

⁸¹ Gelot(2006), a.g.m., s.12.

⁸² Şahin, a.g.e., s.47.

vaşlarda önemli bir azalma ve istikrarda kayda değer bir artış gözlemlenmiştir.⁸³ Güçleri ve yetkileri zayıflayan Papalık ve imparatorluklardan sonra Krallıklar bağımsız ve egemen birimler haline gelmiştir. Uluslararası ilişkilerde asıl belirleyici faktör din olmaktan çıkmış, ulusal çıkarlar öncelikli duruma gelmiştir.

Vestfalya Antlaşması'nın getirdiği ikinci önemli gelişme ise sınırları ve yetkileri belli territorial devletlerin ortaya çıkmasıdır. Böylece ulus-devlet mefhum doğmuş ve bu durum uluslararası sistemde devletlerin bağımsız birer aktöre dönüşmesine zemin hazırlamıştır. Ulus devletlerin tam egemen hale gelmesiyle, başka bir deyişle Vestfalya düzeni ile birlikte modern uluslararası sistemin temellerinin atılması devletlerarası bir hukuka geçişi sağlamıştır.⁸⁴

Egemenlik Vestfalya düzeni öncesine kıyasla dini olandan uzaklaşarak seküler bir hal almış, egemen/ territorial bir devletin doğuşu; savaş, barış, ticaret gibi pek çok konuda dinden uzaklaşmaya neden olmuştur. Artık dini kurallar yerine devlet sistemi esas alınmaya başlanmıştır. Devlet yanı sıra toplum hayatından da soyutlanan din, Vestfalya'dan önceki neredeyse tüm kötülüklerin sorumlusu olarak yaftalanmıştır. Vestfalya'dan sonra Avrupa siyasi hayatına etki edecek her gelişme seküler temeller üzerine inşa edilmiştir. Uluslararası ilişkilerde artık dinin değil materyal çıkarların belirleyici unsur haline geldiği bu sistem, Soğuk Savaş'ın bitimine kadar sürmüştür.

1.2.6. Aydınlanma Hareketi

Vestfalya Antlaşması modern tarihin en belirleyici antlaşmalarından birisi olarak, Avrupa için Ortaçağ'dan modern amaçlara geçiş vesile olmuştur. Uluslararası İlişkiler disiplini büyük oranda diğer Batı bilimleri ve Batı'nın siyasi tarihi ışığında geliştiği için Vestfalya Barışı'nın olduğu gibi Aydınlanma Hareketi'nin de disiplinin şekillenmesinde büyük katkıları olmuştur.⁸⁵

Uluslararası ilişkiler ve uluslararası politika, Vestfalya Antlaşması ile birlikte sekülerleşirken Aydınlanma Hareketi⁸⁶ ile birlikte din devlet ve toplum hayatından iyice uzaklaştırılmıştır. İnsanlığın gelişmesi için ilahi olan yerine insan aklına güven düşüncesini yeşerten Aydınlanma ile akıl, deney ve gözlem yoluyla ispatlanan pozitivist gerçeklik önem kazanmıştır.

⁸³ Şahin, a.g.e., s.48.

⁸⁴ Şahin, a.g.e., s.51.

⁸⁵ Şahin, a.g.e., s.55.

⁸⁶ Detaylı bilgi için bkz. Norman Hampson, "Aydınlanma Çağı", çev., Jale Parla, Doğan Kitap, 1991, Ahmet Çiğdem, "Aydınlanma Felsefesi", Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Akıl ve ilerleme üzerine inşa edilen Aydınlanma konseptleri ve klasik sosyologlar, Batılı toplumların; “Karanlık Çağlar”ın dini dogma ve Batılılardan ve dinin baskısından kurtarıp insanları özgürleştirecek olan ticaret, bilim ve teknolojinin bulunduğu modern dünyaya hareketten doğduğunu savunmaktadır.⁸⁷ Fransız düşünür Claude Saint-Simon pozitivist bilimler ve sanayileşmeye dayanan modernleşmiş sosyal bir düzen yavaş yavaş feodal-teolojik sistemin yerine geçmeye başladığını savunmuştur. Sosyolojinin kurucusu Augusto Comte için ‘Üç Aşama Kanunu’ (The Law of Three Stages) bilginin her dalının; teolojik, metafizik ve gelişmenin pozitif aşamalarından başarılı bir şekilde geçmesi anlamına gelmektedir. Comte, tüm toplumların “Endüstriyel yöneticiler ve bilimsel ahlak rehberleri tarafından yönetilen” modern bir toplumda, nihayet dini kurgulardan uzaklaşmış, değişmiş benzer bir modeli takip edeceğini savunmuştur.⁸⁸ Sosyal Bilimlerin başlangıcından itibaren “modern dünyada dinin sadece insanların ilkel zamanlarından bu yana bir hayatta kalma çabası olduğu ve genel aydınlanma ve bilim çağlarında yok olmaya mahkum olduğunu taahhüt etmiştir.”⁸⁹ Sanayileşme, eğitim, kentleşme, bürokratikleşme, ekonomik kalkınma, bilim ve teknolojinin özünde seküler olan modern bir toplumun evrensel şekilde yayılmasına neden olduklarına inanılmıştır. Karl Marx’a göre, işçilerin yabancılaşmaları ve sömürünün farkına varmaları ve daha bilinçli hale gelmeleri dinin yok olmaya başlayacağı anlamına geliyordu. Bu zihniyet içinde, seküler düzenin kurulması ahlaki olarak cezbedici olmuştur.⁹⁰

Aydınlanma hareketi dini gericiliği ve dogmatizmi “sanat, edebiyat ve bilimin içeriği ve kapsamı ile ilgili kendilerini kısıtlayıcı önyargılarını empoze etmişlerdir” gerekçesiyle yok saymışlardır. Çünkü “pozitivist bakış açısıyla, din temel olarak kurumsallaştırılmış batıldır ve cehalettir”, sekülerleşme çalışması bu önyargılar ile tamamen aşılanmıştır.⁹¹ Buna karşılık, söz konusu önyargılar ortaya konularak, “dini saflık ve fanatizmden ziyade daha zalim yansımaların ve karartılmış perdelerin yer değiştirmesi tasarlanmıştır.”⁹² 17. ve 18. yüzyıllardan ve barış ilerleme ve refahın yeni döneminde, Avrupa’nın gözcülüğünden miras kalan bu entelektüel iklim içerisinde; düşünürler, araştırmalarına rehberlik eden kanıtlardan ziyade, umut ve inançlarına önem vermişlerdir. Grace Davie’nin dediği gibi; “teorik ve gerçeklik arasındaki

⁸⁷ Ludwig Gelot, “On the Theological Origins and Character of Secular International Politics, Towards Post-Secular Dialogue”, degree of Phd, Department of International Politics, Aberystwyth University, 16 April 2009, Ss.19-75, s.24.

⁸⁸ Kenneth Thompson ve Auguste Comte, “The Foundation of Sociology”, London: Nelson, 1976, s.13. akt., Gelot, a.g.e., s.24.

⁸⁹ Gerhard Emmanuel Lenski, “The Religious Factor”, New York: Doubleday, 1961, s.3.

⁹⁰ Gelot (2009), a.g.m., s.24.

⁹¹ Gelot(2009), a.g.m., s.25.

⁹² Bryan Wilson, “Secularization: The Inherited Model”, in The Sacred in a Secular Age”, ed. Philip E. Hammond, London: University of California Press, 1985, s.9-10.

uyum, deneysel verilerden ziyade aksiyom⁹³ olmaya başlamıştır... Dünya modernize olduğu gibi otomatik olarak sekülerleşecektir de.”⁹⁴

18. ve 19. yüzyılların en etkili düşünürleri sanayileşme ve modernitenin gelişiyile Hıristiyanlığın Batılı toplumlarda yavaş yavaş ortadan kaybolduğu düşüncesini ateşli bir şekilde savunmaktaydılar. 1700’lerin başlarında yazılanlar, Büyük Frederick ve Voltaire, İngiliz yazar Thomas Woolston’ın 1900’lerde Hıristiyanlığın ortadan yok olacağına dair karamsar tahminleri ile ilgili eleştirilmişlerdi. Aydınlanma temsilcileri olarak hepsi değilse de çoğu ünlü filozof ve sosyolog Kilise ve Hıristiyanlığın ölümünü öngörmüşlerdir. ⁹⁵

Filozofların anlayışları farklılık gösterse de ilerleme ve gelişme adına ortak eğilimleri sözkonusu olmuştur. Öncelikle insanların doğuştan gelen haklara sahip olduklarında hem fikirlerdir. Bunların başında yasa önünde eşitlik, özel mülkiyete saygı, düşünme ve söyleme özgürlüğü gibi haklar gelmektedir. Filozoflara göre tüm sosyal ve siyasal yapı bu haklar üzerine kurulmuş ve örgütlenmiştir. Diğer yandan filozoflara/aydınlanmacılara göre dinsel dogmalar ve kilisenin geleneksel söylemleri insanları uyutmak için söylenen masallardan ibarettir. Ve bu dogmaların karşısına “doğal din” kavramıyla çıkmışlardır. Buna göre, varsa eğer Tanrı, inancının yeri dokunulmaz vicdanlardır. Aydınlanmış zihin için bir inanışın diğer bir inanıştan üstün tutulması mantık dışıydı. Bu bakış açısının uzantısı olan “doğal ahlak” kavramına göre ise; iyilik yapmak, günah korkusuyla değil insanlık ve fazilet için yapılmalıydı ve gerçek erdem yardımseverlikle eş değerdirdi. Diğer taraftan insan aklına duyulan güven, insanlığı neredeyse sonsuz bir ilerleme ve gelişme imkanına inanmaya götürüyordu. ⁹⁶ Aydınlanma Hareketlerinin felsefesi geniş destek bulmuştur, insanlar hareketle birlikte adeta kendi akıl ve potansiyellerini keşfe çıkmışlardır.

Ortaçağ Avrupası’nda din yüceltilirken Aydınlanma döneminde de akıl aynı oranda yüceltilmiş ve hareket noktası kabul edilmiştir. Bacon, Galileo, Descartes ve Hobbes gibi dönemin ünlü bilim adamları akla dayanan bilimsel gücün yanında, doğanın düzenliliğine inanmaktaydılar. Bu inancın ışığında öncelikle, insan doğasının temel özellikleri tanınacak ve bilgiler ışığında adım adım mükemmel bir toplum inşa edilecektir. Aydınlanma düşünürleri, akıl yoluyla insanlığın tüm sorunlarına çare bulabileceklerini düşünmüşlerdir. insan aklıyla

⁹³“Aksiyom”, doğruluğu ispatsız olarak kabul edilen önerme anlamına gelmektedir.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.558c1550a38ae4.15758446

[Erişim tarihi:24.03.2015]

⁹⁴Grace Davie, “Europe: The Exception That Proves the Rule?”, in *The Desecularization of the World*, ed. Peter Berger, Washington DC: Ethics and Public Policy Center, 1999, s.76.

⁹⁵ Gelot (2009), a.g.m., s.23.

⁹⁶ Tanilli, a.g.e., s.18-19.

oluşturulacak dünya düzeni tasavvurlarından anlaşılacağı üzere uluslararası ilişkiler, çıkar odaklı özgür ve rasyonel insanlar tarafından oluşturulmuş karşılıklı ve gönüllü bir düzenlemedir.⁹⁷

17. yüzyılda başlayan Akıl Çağı olarak da bilinen Aydınlanma Çağı, dini ve metafizik yaklaşımların sona erdiği 18. yüzyılda en parlak dönemini yaşamıştır. Özetle, Aydınlanma Çağı üç önemli değişime kaynaklık ve şahitlik etmiştir. Birinci değişim, net bir şekilde emin olana dek hiç bir şeyi kabul etmemek, ön yargılardan kaçınmak, şeklinde yeni bir mantık yönetiminin doğmasıdır. İkinci değişim, akılcı yaklaşım kullanılarak insanın gelişimini sağlayacak yeni yasaların çıkabileceğine dair inanışın ortaya çıkmasıdır. Üçüncü değişim ise, bu yasaların mantıkla aydınlatılabilmesi için yeni öngörülerin ortaya çıkmasıdır.⁹⁸

Sonuç itibariyle, Aydınlanma Dönemi'nde yaşanan gelişmelerden de anlaşılacağı üzere 1648 öncesi, bilime, hukuka, ticarete ve sanata ilham veren bir aydınlık olarak görülen din kurumu Vestfalya düzeninde yeniden konumlandırılmıştır. Ve hem devletler arası ilişkilerde çatışmaların hem de bilimde gerilemenin sebebi olarak görülmüştür. Neredeyse her alanda dinin konumunun gerilemesini, pozitivist, seküler ve modernist düşünce ve hareketlerin gelişmesi takip etmiştir.

1648'den II. Dünya Savaşı sonrası düzene kadar din ile uluslararası ilişkiler arasındaki münasebetin seyri, dinin uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisini ve belirleyiciliğini kaybetmesi şeklinde sürmüştür. Vestfalya Barışı ile devletler arası ilişkilerde etkinliği zayıflayan ve sorgulanmaya başlanılan din, Aydınlanma Çağı'nda batıl inanç ve hurafe olarak algılanmış ve bilim dışı kabul edilmiştir. Nitekim tam da bu bakış açısı, başta sosyoloji olmak üzere tüm sosyal bilimlerin orijinine yerleşmiş ve uygulanmıştır.

Sosyologlar tarafından formüle edilen dinin hiç bir öneminin olmadığı yaklaşım sekülerleşme teorisi olarak literatüre geçmiştir. Buna göre; ekonomik kalkınma, şehirleşme, modern sosyal kurumlar, okuma ve yazma oranındaki ve eğitimdeki artış, bilim ve teknolojinin gelişmesi dinin dünyadaki gücünü daha da pasifize edecektir. Din, olayları ve sorunları çözümlenmede önemsiz ve gereksiz sosyal bir faktör olarak nitelenmiştir.⁹⁹

⁹⁷ Şahin, a.g.e., S.58.

⁹⁸ Şahin, a.g.e., s.56-57.

⁹⁹ Şahin, a.g.e., s.59.

1.2.7. Vestfalya Sonrası Modernleşme Süreci

Ulusal ve uluslararası politikada ulus-devletlerin hakim konuma gelmesiyle, din de ulus-devlet için hizmet etmeye başlamıştır. Vestfalya düzeni sonrası, yüzyıllar boyunca din kurumu uluslararası politikanın dışında tutulurken, devletlerin dış politikalarında ihtiyaç duydukça kullandıkları bir araç haline gelmiştir. Bu süreçte artık uluslararası ilişkilerde aslanan ideolojiler modernleşme öncesi zorunluluk olan dinin boşluğunu doldurmuştur. 1648'den II. Dünya Savaşı'na kadar gerçekleşen bir çok çatışma ve olay ideolojilerin izlerini taşımaktadır.

Aydınlanma yaklaşımını destekler şekilde, artık dini aidiyetlerin/kimliklerin yerini milliyetçi ideolojilerin getirdiği etnik kimlik, ulusal kimlik gibi yeni kavramlar almıştır. 20. yüzyılın başlarında Avrupa'da milliyetçilik ve Rusya'da komünizm gibi ideolojilerin etkisi giderek artmıştır. Afrika, Orta Doğu ve Asya gibi bölgelerde ise görece bu durumun daha zayıf olduğunu belirtmek gerekmektedir. Ancak yönetimlerinde ve hayatlarında dinin etkisinin en fazla olduğu savunulan İslam dünyasının dahi yer yer dış politikalarını farklı kavramlar üzerinden yürüttükleri görülmüştür. İslam'ı geride bırakarak dış politika hamlelerinde milliyetçilik ideolojisiyle hareket ederek Arap milliyetçiliğini politikalarında ön plana taşımışlardır.¹⁰⁰

Ancak Batı'nın ulus-devlet kavramının tüm dünyada yerleştiği ve uluslararası ilişkiler ile dış politikanın tüm ülkeler nezdinde aynı oranda sekülerleştiğini düşünmek gibi zafiyetleri söz konusu olmuştur. Nitekim Batı kendi tarihini baz alarak diğer bölgelerin kendilerine has farklı kültürel, yerel, geleneksel ve dini değerlere sahip olduklarını göz ardı etmiştir. Ulus-devletler Batı ile aynı oranda diğer bölgelerde dine karşı bir üstünlük kazanamamıştır. Bu sebeptendir ki uluslararası ilişkileri Batı'dan okumakla Doğu'dan okumak farklı değerlendirme ve sonuçları da beraberinde getirecektir. Her ne kadar Uluslararası İlişkiler disiplini bir Batı sosyal bilim dalı olarak ortaya çıkıp gelişse de, seküler değerlere dayanan Uluslararası İlişkiler yaklaşımları olduğu gibi dini değerlere dayanan Uluslararası İlişkiler yaklaşımları olduğunu da unutmamak gerekmektedir.¹⁰¹

Özellikle Orta Doğu'da ulus-devlet anlayışının çok kabul görmemesi ve dinin neredeyse her alanda etkisinin devam etmesi çok da şaşırtıcı değildir. Ulus-devlet ve din çekişmesinin sebebini dinin doğasında ve evrenselliğinde bulmak mümkündür. Dinin içerdiği evrensel mesajlar vardır ve bunları ulus-devletlere sığdırmak imkânsızdır. Ulus-devletle sınırlanamayacak dinin aksine ulus-devlet kendi egemenlik alanında tek hâkim güç olmayı ister. Sahip olduğu sınırlar içerisinde, dışarıdan ya da içeriden bir müdahaleyi reddeder. Din ise aksine belli sınırlar

¹⁰⁰ Monica Moreno Seco ve Alicia Mira Abad, "Religion and Politics in the Mediterranean: An Historical Perspective", *History and Anthropology*, 18, 3, 2007, ss. 275-290, s. 285.

¹⁰¹ A. Ahmed Ebu SÜLEYMAN, "İslamın Uluslararası İlişkiler Kuramı", İnsan Yayınları, İstanbul, 1985.

lar içerisine hapsedilmeyecek tek bir devleti kapsamayacak kadar evrensel ve genel bir anlam içermektedir.¹⁰² Özetle denilebilir ki, uluslararası ilişkilerde din ve ulus-devlet arasındaki mücadele Vestfalya sonrası başlamış ve sonraki her dönem bu çekişmeye tanıklık etmiş ve etmeye devam edecektir.

Modern döneme bakıldığı zaman sistemde oluşan en büyük ayrılıkların iki ideolojiden kaynaklandığı görülmektedir: kapitalizm ve komünizm. SSCB'nin yıkılması ile düşman algısı ve "öteki" kavramı boşluğa düşmüş, anlamını kaybetmiştir. Dolayısıyla farklı dini inançlar baskın ve galip gelen ideoloji olan kapitalizmin karşısında ötekileşmeye başlamıştır. Öteki artık kapitalist olmayan değil, Hıristiyan olmayana dönüşmüştür.¹⁰³ Böylece 45 yıl süren Soğuk Savaş sonrasında, yaratılan yeni düşman; Hıristiyan olmayan öteki algısıyla din dış politikada etkisini hissettirmeye başlamıştır. Bu, modern dönemde oluşan seküler sistemin tehdit altında olduğunun göstergesidir. Goerge Wieve Soğuk Savaş sonrası sistemi "laik olmayan dünya"¹⁰⁴ ifadesiyle tanımlamıştır. Bu dönemde daha fazla dini aktör sistemi etkilemeye başlamış ve uluslararası ilişkilerde işlerlik kazanmıştır. Katolik Roma Kilisesi, Protestan Evangelistler, Yahudi gruplar ve dini çıkar gruplarının gücünün artması sonucu dış politika daha fazla dinin etkisine girmiştir. Bu durum ise laikliğin zayıflamasına yol açmıştır.¹⁰⁵

Soğuk Savaş döneminde sosyal bilimciler çoğunlukla "yüksek politika" diye adlandırdıkları konular üzerinde durarak din ve bazı diğer konuları gündemlerine almamalarına rağmen 20. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle din bazı önemli olaylarla birlikte uluslararası politikada kendinden bahsettirmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen bazı olaylar sonucu dinin varlığı yeniden hissedilir olmuştur. Haynes de bunu destekler nitelikte teoriler ortaya koymuştur: "Dini değişim için 60-70 yıl öncesi yani takriben II. Dünya Savaşı'nın son bulduğu tarihleri işaret etmiştir. Bu senelerde sömürgecilik faaliyetlerinin artmasıyla, kolonilerde din temelli eğilimler ve politikalar kendini hissettirmeye başlamıştır."

Cezayir, Endonezya, İsrail ve Orta Doğu ülkelerinin çatışması ile özellikle 1979 İran Devrimi Soğuk Savaş sürecinde din temelli politikalar uygulandığı ve din temelli olayların siyasi anlaşmazlıklara sebep olduğunu kanıtlar niteliktedir.¹⁰⁶ 1979 İran İslam Devrimi dinin geri plana atıldığı böyle bir süreçte, bir din devrimi olarak meydana geldiği için uluslararası sis-

¹⁰² Şahin, a.g.e., s.99-100.

¹⁰³ Gülnur Aybet ve Meltem Müftüler Baç, "Council Transformations in Security and Identity after the Cold War: Turkey's Problematic Relationship with Europe", *International Journal*, 55, 4, 2000, ss. 567-582, s. 570.

¹⁰⁴ Jeffrey Haynes, "Religion and International Relations after 9/11", *Democratization*, Vol.12, No.3, June 2005, ss. 398-413, s.398.

¹⁰⁵ Haynes (2005), a.g.m., s.398.

¹⁰⁶ Haynes (2005), a.g.m., s.398.

temde tüm dikkatleri üzerine çekmiştir. Devrimden sonra dinin uluslararası ilişkilerde bir etken ve araç olduğuna dair çalışmalar ağırlık kazanmış hatta bu varsayım üzerine hatırı sayılır bir literatür ortaya çıkmıştır. Tarihteki ilk modern din devrimini gerçekleştirerek kayıtlara geçen İran, gelecekte iç ve dış politikalarını İslami kural ve ölçülere göre oluşturarak, din ve dış politika ilişkisi hususundaki önemini muhafaza edecektir.¹⁰⁷

Batı ideolojilerinden esinlenerek yükselen Arap milliyetçiliğinin başarısız olması Siyasal İslam'ı ön plana itmiştir. Orta Doğu'da hala gündemde olan siyasal İslam kitleleri harekete geçiren bir ideoloji olarak her geçen gün etkisini katlamaktadır. Avrupa'nın sömürgecilik döneminin sona ermesi için sömürgeci devletlere karşı verilen mücadelede bir savunma ve direnç unsuru olarak kendini göstermiştir.¹⁰⁸ Sömürgeci devletler karşısında bağımsızlıklarını kazanma mücadelesi verirken dinden güç almışlar ve dini önemli bir unsur olarak kullanmışlardır. Anti-sömürgeci faaliyetlerini meşru kılmak için dinden faydalanmışlardır.

Haynes dini temel alan politikaların koloni bölgelerinde yeniden ortaya çıkışına şöyle açıklık getirmiştir; II. Dünya Savaşı sonrası, 3. Dünya ülkeleri liberalizm, sosyalizm ve milliyetçilik gibi bazı Batı orijinli ideolojileri benimsemişlerdir. Fakat zamanla bu değerlerin sorunlarına çare olmadığı, sosyal adaleti ve refahı getirmediği görülmüş ve 1980'lerde eski düzene, dini politikalara dönüş eğilimleri söz konusu olmuştur.¹⁰⁹

Batı'nın sömürgesi altında olan koloniler modernlik kavramını İslamiyet'e zarar veren bir Hıristiyan yorumu olarak görerek reddetmişlerdir. Bu bakış açısıyla özellikle Müslüman koloni bölgelerinde din karşıtı modernite dini politikaların vesayetinden kurtulamamıştır. Yapılan bazı araştırmalar da göstermiştir ki modernleşmeyi asimilasyon ile aynı algılamaya başlayan Müslüman toplumlar, kendi gelenekleri, kültürel değerleri ve inançlarına sahip çıkmak için Batı değerleri ve onun getirisi modernleşmeyi reddetmişlerdir. Zamanla dini terörizm ve köktendinci İslami grupların modernleşmeye ve Batı değerlerine karşı çıkması çekişmeleri daha da arttıracaktır. Geçmişe nazaran daha belirsiz ve sınırsız olan düşman algısı, çatışma yapısını da değiştirecektir.

1980'lerin sonunda Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve dinin uluslararası ilişkiler alanına geri dönüşü "yeni dünya düzeni" tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası başlayan ve on yıllarca devam eden iki kutuplu sistemin çöküşü, doğal olarak yeni sistemin

¹⁰⁷ Jeffrey Haynes: "Religion and Foreign Policy Making in USA, India, Iran Towards a Research Agenda", *Third World Quarterly*, 29, 1, 2008, ss. 143-165, s. 156.

¹⁰⁸ Haynes (2005), a.g.m., s.401.

¹⁰⁹ Jonathan Fox, "The Rise of Religious Nationalism and Conflict: Ethnic Conflict and Revolutionary Wars 1945-2001", *Journal of Peace Research*, 41, 6, 2004, ss. 715-731, s. 718.

nasıl olacağına dair araştırma ve spekülasyonları da doğurmuştur. İki kutuplu sistem sonrasında Uluslararası İlişkilerin gündemini başta sistemin aktörleri olan devletlerin politika ve faaliyetleri oluştururken, uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları, hükümetlerarası ve hükümetler dışı örgütler de Uluslararası İlişkilerin ve uluslararası politikanın konusunu oluşturmaya başlamışlardır. Gittikçe güçlerini artıran aktörler yanında din ve dini kurumlar da gelişme ve değişimlerden payına düşeni almıştır. Denilebilir ki; 1980'ler sistemin değişmesi ve sorgulanmasından, yeni teoriler ve analizlerin oluşumundan ibarettir. Eski ve güçlü teorilerin yeni sistemi açıklamada yetersiz kalması Uluslararası İlişkilerde modern dönem sonrası paradigmayı yaratmıştır. Dinin modern politikaları ve sosyal olguları etkilemesi, sistemin din bağlamında yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır.¹¹⁰

Protestan ABD, Katolik Fransa, Müslüman Türkiye modern dönemde laikliği kabul etmiş ülkelerdendir. Diğer bir taraftan Protestan İngiltere, Katolik İrlanda ve Müslüman Pakistan yönetim şekillerinde laiklikten uzak durmuşlardır. Ancak modern dönem sonrası bu ayrımın pek de bir önemi kalmamıştır. Zira laik ülkelerde, sekülerleşmiş toplumlarda dahi din etkili olmaya başlamıştır.¹¹¹ ABD, Almanya, Danimarka, İsveç gibi Batı ülkelerine de bakıldığında zaman dini grup ve kurumların uluslararası politikada çok önemli roller oynadığı görmek mümkündür. Laik sisteme rağmen bu etkileşim güçlenerek devam etmektedir.

Laik bir ülke olmasına, kurumsallaşmış laik düzenlemelerin varlığına rağmen dini politikaların etkili olduğu ABD buna en iyi örnektir. Dış politikalarını rasyonel temeller üzerine oturtmuş olan ABD'de din iç ve dış politikanın etkili bir aracı olarak aktif şekilde kullanılmaktadır. Amerikan federal anayasasında bulunan "*Kongre herhangi bir dinin resmen kabul edilmesi ve tesis edilmesi veya serbest bir şekilde faaliyet göstermesini engellemeye dair kanun yapamaz*" maddesi ile din ve devlet işleri arasına sınır çekilerek, laiklik güvence altına alınmıştır.¹¹² Ancak 1970'lerde Hıristiyan Evangelizmi'nin hızla yükselmesi ABD'nin dini politikalara yaklaşmasını daha da hızlandırmıştır.¹¹³

Soğuk Savaş sonrasının en önemli savaşı olan 1990-1991 Birinci Körfez Savaşı dini nedenlerle başlayan bir savaş olmamasına karşın sonuçları ve etkileri din nezdinde olmuştur. Bu savaştan sonra Samuel Huntington tarafından ortaya atılan ve uluslararası politikada geniş yankı uyandıran "Medeniyetler Çatışması" tezinde; Batı için artık tehlikenin sadece askeri

¹¹⁰ JFox, "The Rise of Religious Nationalism and Conflict...", s.717.

¹¹¹ Warner ve Wenner, "Thinking about the Role of Religion...", s.125.

¹¹² Mehmet Şahin, "Dinin Dış Politika Aracı Olarak Kullanılması: 1998 Uluslararası Din Özgürlüğü Yasası," Uluslararası Hukuk ve Politika Cilt 3, No: 10, 2007, ss.13-24 s.14.

¹¹³ Luke Ebersole, "Religion and Politics," American Academy of Political and Social Sciences, 332, 1960, ss. 101-111, s.102.

tehditlerden değil, dini temelli tehditlerden de oluşacağı vurgulanmıştır. İslam Medeniyetlerinin Batı'nın güvenliği için tehdit unsuru olduğu Soğuk Savaş sonrası çatışmaların dine dayanan medeniyetlerden doğacağı vurgulanmıştır.¹¹⁴

1990'lı yıllarda Afganistan ve Sudan'da kurulan Batı karşıtı İslamcı rejimler ve Ceza-yir'deki gelişmeler hep bu tez çerçevesinde değerlendirilmiştir. Orta Doğu'da artan İslamcı gruplar ve hareketler Batı ve Batı ile iyi ilişkileri olan bölge yönetimleri açısından tehlike ve tehdit olarak görülmüştür. Batı nezdinde stratejik ve ekonomik açıdan son derece önem arz eden bu bölgelerin Batı karşıtı grup ve ideolojilerin eline geçmesi kabul edilemeyecek bir durumdur. Şimdiye kadar Batı yanlısı bir çok yönetim Batı'nın bölgedeki çıkarları aleyhine, iktidardan uzaklaştırılmıştır.¹¹⁵

Dinin siyasi bir aktör olarak uluslararası politikalarda canlanmasına örnek verilebilecek diğer bir azami öneme sahip olay ise; 11 Eylül 2001 ABD'de ikiz kuleler olarak adlandırılan Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yapılan saldırılardır. Hatta bu saldırılar dini uluslararası politikanın tam ortasına taşıyarak, ilgi odağı haline getirmiştir.¹¹⁶ Akabinde gerçekleşen, ABD öncülüğünde 2001'de Afganistan'a müdahale edilmesi ve 2003 yılında ise Irak'ın işgal edilmesi gibi hadiseler başta Orta Doğu olmak üzere tüm İslam coğrafyasında dini, kültürel ve yerel değerlerin/hareketlerin canlanmasına neden sebep olmuştur.

11 Eylül 2001 olaylarından sonra suçlu olarak görülen din (siyasal İslam) daha da güçlenmiştir. Özellikle saldırılardan sonra ABD'nin tek taraflı kararlarla hareket etmesi saldırgan tavrı Orta Doğu'daki ABD karşıtlığını arttırmıştır. Ayrıca ABD'nin İsrail'e her durumda destek vermesi, bölgenin anti-demokratik şekillerde başa gelmiş yönetimlerine destek vermesi de Orta Doğu'da İslamcı hareketleri beslemiştir. İslam, bölgede mevcut siyasal yapıya karşı olarak Batı tarzı demokrasi ve sekülerizme meydan okuyarak, başta ABD olmak üzere Batı'nın bölgedeki politik ve ekonomik menfaatlerine tehdit olarak varlığını hissettirmeye başlamıştır.¹¹⁷

İlerleyen bölümlerde üzerinde detaylı şekilde durulacak olan küreselleşme ile gelişen teknoloji ve sosyal etkileşim aracılığıyla düşmanın ve düşman algısının hızı hayal edilemeyecek

¹¹⁴ Samuel Huntington, "The Clash of Civilizations", Foreign Affairs, Summer 1993, ss. 22-49; Samuel Huntington, "Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması", Çev. Mehmet Turhan, Y.Z. Cem Soydemir, 3. Baskı, Okuyanus Yayınları, İstanbul, 2004.

¹¹⁵ Haynes (2005), a.g.m., s.402.

¹¹⁶ Şahin, a.g.m., s. 149.

¹¹⁷ Haynes, (2005): a.g.m., s.404.

boyutlara ulaşarak dinin politikaya nşfuz edebilme gşcşnş kat be kat arttırmıştır.¹¹⁸ Bu bağlamda, Kşresel terşrizm olgusu ve 11 Eylşl saldışları Batı ile Doğu arasındaki uğurumun en iyi örnekleridir tespiti yerinde olacaktır.

Uluslararası İlişkiler ve din ilişkisinin tarihsel perspektifte incelendiği bu bşlşmde, bir dizi olaya ve sşrece yer verilerek konunun geğmişten gşnşmşze nasıl değiştiği ve evrildiği anlatılmak istenmiştir. İkinci bşlşmde ise, *sekşleleşme olgusu* ve *sekşlerleşme teorisi* kapsamında Uluslararası İlişkilerde din faktşrşnşn Uluslararası İlişkiler teorilerindeki yeri sorgulanarak bunun sebepleri/sonuçları ve tesirleri üzerinde durulacaktır. Akabinde, sekşlerleşmenin, bir takım etkenlerle, yavaş yavaş geğerliliğini kaybetmesiyle, çeşitli olaylar ışığında Uluslararası İlişkilerde dinin artan şnemi sınanmaya ęalıřılacaktır.

¹¹⁸ Haynes, (2005): a.g.m., s.411.

İKİNCİ BÖLÜM

SEKÜLERLEŞME, ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ ve DİN

2.1. Sekülerizm/ Sekülerleşme

Daha çok “Seküler” ve “sekülerleşme”¹¹⁹ gibi kavramlar sosyoloji alanının kavramları olarak literatüre girmiştir. Bryan Wilson’ın dikkat çektiği gibi, “sosyoloji teolojinin bir çelişkisi olarak başlamıştır”, anlayışından hareketle, zamanla sosyal bilimlere damgasını vurmuş olan bu kavramlara, çalışmanın kapsamı gereği sık sık değinilmekte ve atıfta bulunmaktadır. Dolayısıyla bu bölümde kısaca üzerinde durularak, kavramlar konu çerçevesinde açıklanmaya çalışılacaktır.

Öncelikle bir anlam kargaşasına sebebiyet vermemek için seküler, sekülerlik ve sekülerleşme kavramları arasındaki ayrımı açıklamak yerinde olacaktır. Seküler kavramı, bu dünyada meydana gelen çağdaş vakaları, yani şimdiki zamanda gerçekleşen olayları ifade ederken, sekülerlik bir durumu, sekülerleşme ise bir süreci nitelendirir.¹²⁰

Latince kökeni *saeculum* olan Sekülerleşme, dar bir ifadeyle “bu dünya”, “şimdiki zaman” ya da “dünyevi yaşam” anlamlarına gelmektedir. Burada vurgu, tarihsel süreç olarak görülen dünyada belirli bir zaman veya dönem üzerinedir. O halde seküler kavramı dünyanın belirli bir zaman ya da dönemdeki veya çağdaki durumunu, yani dünyeviliği ifade etmektedir. Kavram, kilise dışı yaşamı nitelmesi, kiliseden farklı olarak dünyaya ait olana karşılık gelmesi boyutuyla, oldukça eski bir tarihe sahiptir.¹²¹ Doğaüstü Hıristiyan anlayışların, olağan ve profan olandan farklılığının vurgulanması ve kutsal ile dünyevi olanın ayrılması için daha önce de yaygın şekilde kullanılan, geçerli olan bir kavramdır. Zaman içerisinde, manastırda inzivada yaşayan din adamlarından (radikal din adamları gibi) “bu dünya”da yaşayan din adamlarının (seküler din adamları gibi) üyelerini ayırt etmek, yanı sıra, manastır yeminlerinin dışına çıkan Katolik rahipler için kullanılır olmuştur. İlginç olan şudur ki; “seküler” kavramı din ve Hıristiyan kozmolojisi için ayrılmaz bir alan olarak anlaşılmıştır. Bu bağlamda, tarih boyunca, din ile sekülerleşme arasındaki ilişkinin analizi sırasında en çok atıfta bulunan dini gelenek de yine Hıristiyanlık’tır.¹²²

¹¹⁹ “Sekülerleşme”, laikliği de kuşatacak bir anlama sahiptir. Şu halde laiklik sekülerleşmenin bir kurum olarak devlete ilişkin yönünü ifade ederken sekülerleşme devleti de içerecek şekilde toplumun bütününe ilişkin olmaktadır. http://www.medeniyet.edu.tr/2007_KHUKA_modernlesme_sekulerlesme_ve_din.html [Erişim Tarihi:18.04.2005]

¹²⁰ Mehmet Ali Kirman, “Din ve Sekülerleşme”, Karahan Kitabevi, Adana, 2005, s.52.

¹²¹ “Sekülerleşme” kavramı Oxford English Dictionary’da ilk kez 1290’da yer almıştır.

¹²² Talal Asad, “Formations of the Secular: Christianity, Islam, Modernity”, Stanford: Stanford University Press, 2003,s.192. Akt., Ludwig Gelot, “On the Theological Origins and Character of Secular International Poli-

Mülkiyetin ve toprakların kilisenin kontrolünden çıktığını, kilisenin mallarının kamulaştığını -sıklıkla ve baskıyla- göstermek için 1648 Vestfalya Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra "sekülerleşme" kavramı yayılmıştır.¹²³ Süreç, "onların dini katmanlarındaki konumlarından seküler katmanlarına yolculukları, transferleri ya da insanlar, nesnelere, fonksiyonlar, anlamlar vb. şeylerin yer değiştirmesi"ne atıfta bulunmaktadır.¹²⁴ Esasında, Almanya'da başlayan Protestan hareketinin ateşlemesiyle tarih sahnesine çıkan sekülerizm başlangıçta mistisizme, Hıristiyanlığın aslına dönmek gibi anlayışlara dayanan bir dini hareket niteliği taşıırken, gelişen ulusal bilincin ve milli duyguların da motivasyonu ile, evrensel kilise otoritesine baş kaldırmaya, zamanla ise her türlü ruhani güce karşı çıkmaya başlayan, gitgide orijininin sapmış ve bizzat dünyeviliği savunan siyasi bir hareket haline almıştır.¹²⁵ Aydınlanmaya kadar din savaşlarının ısıttığı atmosferde kavram, normatif çağrışımlarla yüklenerek dinsizlik ve saygısızlık ile ilişkilendirilir hale gelmiştir.¹²⁶

Yaşanan bilimsel devrimden sonra sosyal bilimlerde, insan ve toplum davranışlarını anlayıp açıklamak için dini yaklaşımlar yerine akılcı, pozitivist yaklaşımları benimsemiştir. 18. yüzyıl itibarıyla artık otoriter dini düzen yerini Aydınlanma Çağı'na bırakmıştır.¹²⁷ Bu dönemde, "sekülerleşme" kavramı liberal çevreler içinde, rahiplerin rehberliğini, onun yargısına boyun eğmenin reddi ile aynı anlamı içermeye başlamıştır. Sekülerizm tam olarak dinin kökünü kazıma anlamına gelmemesine karşın, sekülerleşmenin tarihsel süreci özelleştirme için dayatılan radikal siyasi bir proje ile eş değer bir anlam taşımaktadır.¹²⁸

Sosyal bilimlerde literatürüne sosyolojinin bir ürünü olarak giren sekülerleşmeyi bir çok farklı yorumun ortak paydası olarak ve genel hatları ile tanımlamak gerekirse; belli bir zaman dilimi içerisinde dinin, dini kurumların/mekanizmaların ve batıl inançların (doğaüstüculük/halk inançları) toplumsal düzeydeki prestijlerinin ve topluma etki etme güçlerinin göreceli olarak azalması anlamına gelmektedir.¹²⁹ Etkilenme durumlarına göre farklı toplumsal kesimler sekülerleşmeyi farklı tepkilerle karşılamışlar, duruma göre olumlu veya olumsuz nitelendirmelerle ideolojik bir argüman haline getirmişlerdir.

tics: Towards Post-Secular Dialogue", Thesis submitted in fulfilment of the requirements for the degree of PhD, Department of International Politics Aberystwyth University, 2009, s.21.

¹²³ Detaylı bilgi için bkz. Attila K. Molnar, "The Construction of the Notion of Religion in Early Modern Europe," *Method & Theory in the Study of Religion* 14, 2002.

¹²⁴ Jose Casanova, "Public Religions in the Modern World", London: University of Chicago Press, 1994, s.13. akt, Gelot (2009), a.g.m., s.21.

¹²⁵ Ramazan Altıntaş, "Din ve Sekülerleşme", Pınar Yay., İstanbul, 2005, s.37-38.

¹²⁶ Gelot (2009), a.g.m., s.21.

¹²⁷ Jonathan Fox, "Religion as an Overlooked Element of International Relations", *International Studies International*, 2001, Published by Blackwell Publishers, USA. S.54.

¹²⁸ Gelot (2009), a.g.m., s.21.

¹²⁹ Volkan Ertit, "Sekülerleşme Teorisi" *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Sayı:37, Eylül 2013, ss.207-229, s.213.

Dine ait bir alanda kendisine yer açmak isteyen modernite ile sekülerleşme arasında oldukça yakın ama tekdüze olmaktan ziyade karmaşık bir ilişki söz konusudur. Bununla birlikte, modernleşme ve din ilişkisi sekülerleşme sorunsalını da beraberinde getirmektedir. Peter Ludwing Bereger'e göre, modernleşme ile sekülerleşme arasındaki ilişkinin tarih temelleri, Aydınlanmaya kadar uzanmaktadır. Hem toplumsal seviyede hem de bireysel bilinç seviyesinde dinin gerilemesi anlamına gelen sekülerleşme, aşağıda da üzerinde durulacağı gibi, her şeyden önce modernite ile birlikte varlığını hissettiren, bir takım süreçlerin etkisiyle ortaya çıkmıştır.¹³⁰

Öte yandan altını çizmek gerekirse, sekülerleşme adı ile ifade edilen bu değişimler dinsizleşmek ya da inançsızlaşmak anlamına gelmemektedir. Aksine, sekülerleşme süreci din inancındaki artış ya da azalıştan bahsetmemektedir. Toplumdaki inançlı insan sayısındaki artış-azalış sekülerleşme kavramının içinde olduğu tartışmalarda doğrudan yer almaktadır. Birey oldukça seküler bir hayat yaşarken, aynı zamanda dine ve yaratıcıya da inanabilir. Nitekim Davie bu süreci *believing without belonging*¹³¹ olarak tanımlamaktadır. Sonuç olarak, sekülerleşme kavramı için önemli olan dine inanan ya da inanmayan kişi sayısındaki değişimler değil, dinin günlük toplumsal yaşayışını etkileyebilme gücüdür.

2.2. Sekülerleşme Teorisi

19. yüzyıl sosyal biliminde egemen olan “Dinin ölümü veya yok oluşu” şeklinde ifade edilebilecek sekülerleşme yaklaşımını C. Wright Mills şu şekilde açıklamıştır: “Dünya bir zamanlar düşünce, pratik ve kurumsal form alanlarında kutsal ile dolu idi. Reformasyon ve Rönesans'tan sonra modernleşme güçleri bütün dünyayı sardı ve modernleşme ile eş zamanlı bir tarihsel süreç olan sekülerizasyon kutsalın baskınlığını gevşetti. Özel alan hariç zamanla kutsal bütünüyle yok olacaktır.”¹³² 20. yüzyılın çoğu için bir çok Batılı sosyal bilimci, dinin toplum ve siyaset ile alakalı bir faktör olma özelliğini yitireceğini öngörmüştür. Alternatif oluşturacak şekilde, modernleşme ve sekülerleşme teorisi olarak bilinen, Marx, John Stuart Mill, Weber, Freud, Comte ve Durkheim gibi düşünürlerle ait bir çok eser bu teorinin gövdesini oluşturmaktadır.¹³³ Bu teorinin gövdesi yekpare değildir ve dolayısıyla dinin etkisini doğru bir şekilde değerlendirmek oldukça zordur. Ancak bazı sınırları çizmek mümkündür. Konuya dair bir çok iddiadan en aşırı olanları şunlardır: “Bazı öngörüler; ‘din, nihai ölüm sancısının orta-

¹³⁰ Kirman, a.g.e., s.18.

¹³¹ Grace Davie, “Religion in Britain Since 1945: Believing Without Belonging”, Blackwell, Oxford. 1994, S.5, akt., Volkan Ertit, a.g.m., s.108.

¹³² C. Wright Mills, “Sociological Imagination”, New York: Grove Press, 1959, s. 32-33, Aktaran, Talip Küçükcan, ‘Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslâm Dünyası’ İslâm Araştırmaları Dergisi, Sayı 13, 2005, ss.109-128, s.110.

¹³³ Daha fazla örnek için bkz. R.S. Appleby, The Ambivalence of the Sacred: Religion, Violence, and Reconciliation, New York, Rowman and Littlefield, 2000, s. 3.

sındakidir' inancından ziyade daha sarsılmaz bir güven ile dile getirilmiştir”¹³⁴ ve “Sekülerleşme Teorisi yalnızca bir teori olabilir fakat sosyal bilimlerde doğru paradigmatik bir konum elde edebilmiş bir teoridir.”¹³⁵

Bu öngörülerin arkasındaki mantığa göre, modernitenin doğasında bu fenomen sosyal ve siyasal bir güç olarak dinin kaçınılmaz düşüşüne yol açacaktır. Bilimin ve bilme ihtiyacının dinin toplumdaki rolünün yerine geçmesi beklenmektedir. Ahlak ya da daha uygun bir ifadeyle, doğru davranış tanımları, seküler yasalar ve tarama teknolojisi ile zorunlu olan ve zihinsel sağlık bilimlerinin bir kombinasyonu olarak belirlenecektir. Modern devletler genellikle hükümet ve halkın iradesi arasındaki bağlantının bir çeşit formu olan meşruiyete dayanan dinsel-likten ziyade seküler olana itimat etmiştir. Modern devletin artan gücü, dine başvurmaksızın sosyal düzeni inşa edebilecektir. Seküler kurumlar geleneksel olarak dinin oynadığı rolleri doldurabilecektir. Aynı zamanda bilim, fiziksel evrene yorumlar getirerek dinin rolünü sarsacaktır.¹³⁶

Genel olarak, sekülerleşme teorisinin gelişimi dört art arda dalgaya ayrılabilir. **İlk dalga**, Voltaire ve David Hume gibi 18. yüzyıl düşünürleri tarafından geliştirilen sekülerleşmenin güçlü versiyonuna karşılık gelir. Sürecin kendi versiyonları tarafından karakterize edilen, din karşıtı, papaz sınıfına karşı varsayımlar ve sekülerist varsayımlar din sosyologları tarafından uzun süre reddedilmiştir. Ancak Uluslararası İlişkiler alanında bilim adamları tarafından üstü kapalı olarak da olsa kabul edilmektedir.¹³⁷ **İkinci dalga**, Auguste Comte, Emile Durheim, Marx ve Weber gibi klasik sosyologların çalışmalarının sonucu olarak gerçekleşmiştir. Onlar, konuları üzerinde aralarında çok daha dengeli çalışmalar yürütürken, çok eleştirilen Aydınlanmacı ve modernist varsayımlar, demir atmış şekilde kalmışlardır. Sekülerleşme tezinde **üçüncü dalga**, Peter Berger, Steve Bruce, Bryan Wilson, Karel Dobbelaere, David Martin ve diğer düşünürlerin, biri diğerine zayıf bağlarla bağlı bir dizi yaklaşımı geliştirdikleri görülmüştür. 20. yüzyılın son on yılına konuya yeniden duyulan ilgi, dinin tahmini düşüşü ile ilgili geçersiz kanıtlar ve bir dizi anormalliğin düzeltilmeye çalışılması damgasını vurmuştur. Bir çok bilim adamı tezin varlığını sürdürülebilirliği ve güvenilirliği gibi konularda endişelerini dile getirmiş ve hatta sekülerleşme kavramının tamamen düşmesi ya da “sosyolojik sözlükten kal-

¹³⁴ J.K. Hadden, “Toward Desacralizing Secularization Theory”, *Social Forces*, vol. 65, n° 3, 1987, s. 587-588. akt., Jonathan Fox, “The Multiple Impacts of...” s.2.

¹³⁵ Fox, “The Multiple Impacts of...” s.2.

¹³⁶ B.R. Wilson, “Religion in Sociological Perspective”, Oxford, Oxford University Press, 1982. akt., Fox, “The Multiple Impacts of...” s.3.

¹³⁷ Fox ve Sandler, “Bringing Religion into...” s.10-12.

dırılması” gerektiğine dair bazı tartışmalar ortaya atmıştır.¹³⁸ Ancak tezin eleştirilenleri tarafından ortaya konulan zorluklar karşısında, bir grup sosyolog bazı değerli öngörülerini kurtarmak için çalışmıştır. Klasik açıklamaların ana esaslarını temel alarak, **dördüncü dalga** bilim adamları ise Neo-sekülerizasyon tezi geliştirmişlerdir. Bu tezi savunanların çalışmaları üçüncü dalga sosyologlar tarafından geliştirilenlerden pek farklı değilken, onların dikkatini çeken klasik sosyologların yaptıkları hatalı Aydınlanmacı ve modernist varsayımlardan uzak durmak için aşikar bir girişimleri söz konusu olmuştur. Üçüncü dalga sekülerleşme ve neo-sekülerleşme arasındaki ayrım olmasına rağmen, sosyoloji alanındaki hepsi ilgili ya da önemli bulunmayabilir, çünkü Uluslararası İlişkiler alanında dini anlamak için ilk dalga varsayımlar benimsenerek, kesin bir sınır çizmek için esas kabul edilmiştir.¹³⁹

Bu bağlamda özetle, sekülerleşme teorisi kilise-devlet veya din-devlet ayrılığından çok daha geniş bir anlamda dünyevileşmeyi savunmaktadır. Teori, bilimsel gelişme, rasyonelleşme ve modernleşme ile birlikte dinin bireysel alışkanlıklardan sosyal kurumlara kadar, hayatın bütün alanlarında etkisinin dramatik bir şekilde azaldığını öne sürmüştür. Buna göre din, artık modern toplumlarda söz sahibi olamayacak, modern kültürel hayata işe yaramaz şekilde eklenecek bir nesne haline gelecektir.¹⁴⁰ Denilebilir ki, sekülerleşme bir teori olarak; dinin toplum hayatında gerilemesini ifade eden bir sürecin varlığını ileri sürmekte, sekülerleşme teorisi ise özetle, toplum ne kadar rasyonalize ve modernize olursa, o kadar dinden uzaklaşacağını yani sekülerleşeceğini iddia etmektedir.¹⁴¹

2.3. Sekülerizmi Doğuran Faktörler

İlk bölümde Uluslararası İlişkiler ve din ilişkisinin tarihini incelerken, aşama aşama sekülerizmin doğuşunu hazırlayan; Reformasyon, Westfalya, Aydınlanma Hareketleri, Modernizm gibi süreçler üzerinde durulmuştur. Ancak Sekülerleşme perspektifinde söz konusu süreçleri yeniden hatırlatmak ve boyutlandırmak yerinde olacaktır.

15. ve 19. yüzyıllar arasında Avrupa’da ortaya çıkan yedi farklı dinamik Avrupa toplumlarının günlük yaşam pratiklerinde radikal değişimlere neden olmuştur:¹⁴² Rönesans, Reformasyon, mutlak monarşilerin ortaya çıkışı, Bilimsel Devrim, Aydınlanma Çağı, endüstriyel kapitalizm ve kentleşme. Özellikle bu dinamiklerden, bilimsel gelişmeler, endüstriyel

¹³⁸ David Martin, “The Religious and the Secular: Studies in Secularization”, London: Routledge & Kegan Paul, 1969, s.22 akt., Gelot(2009), a.g.m., s.22.

¹³⁹ Gelot(2009), a.g.m., s.23.

¹⁴⁰ William H. Swatos- Kevin J. Christiano, “Secularization Theory: The Course of a Concept”, The Secularization Debate, Ed.W. H. Swatos-D. V. Olson, NewYork: Rowman-Littlefield Pub.,2000, ss.1-20 <http://kutuphane.dogus.edu.tr/makale/13036076/2007/cilt10/say11/M0008327.pdf> [Erişim tarihi: 13.12.2014]

¹⁴¹ Ejder Okumuş, “Modernleşme Sekülerleşme Ve Din”, 2007, s.2.

¹⁴² Volkan Ertit, “Birbirinin Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram: Sekülerleşme ve Laiklik” Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt: 9, Sayı:1, Yıl: 2014, ss.103-124, s.106.

kapitalizm ve kentleşme, sadece Avrupa merkezli değil, dünya çapında, Hıristiyan olmayan toplumlarda dahi yaygınlaşarak etkili olmuşlardır. Bilimsel gelişmelerin sekülerleşmeye etkisi iki şekilde gerçekleşmektedir. İlk olarak, doğanın gizemlerine dair metafiziksel açıklamalar yavaşça terk edilmiştir. İkinci etki ise, gelişen teknolojik olanaklar ile daha önce zorlu koşullar altında yüce bir varlığa sığınılan günlük yaşam pratiklerinin sayısının görece azalmasıdır.

Endüstriyel kapitalizm ile birlikte organik ve hiyerarşik olan geleneksel toplum yapısı dönüşmek zorunda kalmıştır. Böylelikle yoğun bir din etkisiyle gelişmiş olan dışa kapalı feodal sistemin çözülmesine neden olmuştur. Kapitalizm ahlakı, öbür dünya üzerine kurulu olan ve bu dünyayı geçici gören dinlerin etkisi altındaki geleneksel toplum yapısı ile uyummadığı için bu süreç, kapitalizm öncesi toplumsal düşüncelerin inanç sistemlerinin ve eski değer yargılarının değişmesine neden olmuştur.¹⁴³

Sekülerleşme sürecinin bir diğer önemli ayağını ise kentleşme olgusu oluşturmaktadır. Kentleşme süreci ile birlikte farklı geçmişlere sahip bireyler kırsaldaki homojen yapının parçası olmaktan ayrılarak, kentte oldukça heterojen bir toplumsal yapının parçası haline gelmişlerdir. Kentleşme ile birlikte geleneksel ahlaki yaptırımların yerini farklı dini kültürlerden gelenleri bir arada tutabilen hukuk yasaları almıştır. Buna ek olarak, kentteki yeni iş alanları ve şehrin beraberinde getirdiği sosyalleşme imkânları dini faaliyetlerin ve din için ayrılan zamanın da azalmasına neden olmuştur. Kentleşme dinin büyüdüğü geleneksel küçük toplulukları zayıflatacaktır. Evrensel düzeyde eğitim seviyesinin ve okur-yazarlığın artması bilgide dinin tekeli kırarak, dini vecibelerde bireyselleşmeyi sağlayacak ve insanların dini metinleri kendilerinin yorumlamasına zemin hazırlayacaktır. Bilim sorunların çözümünde dinin yerini alacaktır. Bununla birlikte, daha önce mevcut olmayan seçenekleri insanlara vererek, doğrudan insanların geleneksel ahlak yönlerini zayıflatacaktır. Örneğin, tartışmalı olan doğum kontrolü, bu değerlerin ihlal edilmesinin bazı sonuçlarını ortadan kaldırarak, iffet ve tevazu normlarını zayıflatmıştır.¹⁴⁴

Yukarıda bahsi geçtiği üzere, bir dizi modern süreç sekülerleşme eğilimi pekiştirmeye yardımcı olmuştur. Modernleşme süreci ile birlikte, toplumlar gündelik sorunlarına din haricinde çözüm bulabileceklerini görmüşlerdir. Özellikle, Ortaçağ boyunca Avrupa’da bilim sanat, felsefe, sağlık ve eğitimde baskın bir güç ve ifade aracı olan din, rasyonelleşme, bilimin ve bilimsel yaklaşımın öne çıkması, bireycilik ve özelleşme gibi karakteristiklere sahip modernite ile toplumsal alanda güç kaybetmiştir. Aynı zamanda bu olgu, İnsanın tabiatla

¹⁴³ Max Weber, “The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism”, 2001, PARSONS, T. (çev.) London: Routledge.

¹⁴⁴Fox, “The Multiple Impacts of...”, s.3.

ilişkisinde, üretim araçlarında ve üretim tarzlarında, bireysel ve toplumsal boyutlarıyla insan ilişkilerinde, bilim ve teknolojinin toplumsal hayat üzerindeki etkilerinde çok ciddi değişikliklere neden olmuştur.¹⁴⁵ Bu dönüşüm, dini kurumların, dini düşünüş şeklinin ve dini pratiklerin toplum üzerindeki gücünü azaltarak, dini tüketim toplumunda bir başka tüketilecek eşyaya indirgemıştır. Bu nedenle sekülerleşme sürecinin içine, yapısal farklılaşma adı altında dini kurumların güç kaybetmesi,¹⁴⁶ geleneksel din kurallarının, ritüellerinin ve sembollerinin ortaya çıkan yeni yapı ile toplumsal düzeyde geri planda kalması, kutsal yapıların kutsallık derecelerinin sorgulanmaya başlanması, gelenekçiliğin çözülmesi, bilimin metafizikten arınması ve öbür dünya nimetleri yerine bu dünyanın imkânlarına olan eğilimin artması dâhil edilebilir.¹⁴⁷

2.4. Sekülerleşme Teorisinin Eleştirisi

Sekülerleşmeyi destekleyen genel eğilimin bir istisnası olarak genellikle bu varsayımları kabul etmeyen sosyal bilimlerin ve beşeri unsurların varlığı da söz konusudur. Sosyal bilimlerin bazı alanlarda, özellikle Orta Doğu gibi bölgeler üzerinde karşılaştırmalı olarak çalışan araştırmacılar, dinin etkisinde düşüş olduğu fikrinin kabul görmediğini ortaya koymuşlardır. Bu varsayımları kabul edenler dahi, dinin etkisinin azalacağı ya da kişiselleşeceği fakat yok olmayacağı bir modernite öngörmektedirler. Aynı zamanda din ve toplumsal şiddet arasındaki içsel bağlantı üzerine Rene Girard'ın çalışmaları ve toplum ile dinin çok sayıda yönü üzerine Robert Bellah'ın çalışmaları gibi Batı'da, hem Amerika hem de Avrupa'da odaklanılan dikkate değer istisnalar vardır. Ancak istisnaların olduğunu ve yakın zamana kadar nadiren de olsa Uluslararası İlişkiler literatüründe bulunduğunu hatırlamak gerekmektedir.¹⁴⁸

Yukarıda ana hatları çizilen sekülerleşme teorileri daha çok Batı Avrupa'daki din, toplum ve devlet ilişkilerinin tarihsel gelişim bağlamında geçirdiği süreçlere açıklık getirmesi bakımından anlamlıdır. Ancak asıl üzerinde durulması gereken, 19. yüzyıldan günümüze değin sosyal bilimlerde ciddi bir şekilde eleştirilmeden yaygın olarak kabul gören geleneksel sekülerleşme teorilerinin günümüz dünyasındaki gelişmeleri yeterince aydınlatıp aydınlatmadığıdır. Yalnızca toplum içinde gerçekleşen bir değişimi değil, ayrıca toplumun temel örgütlenmesini, değişimini ifade eden sekülerleşme¹⁴⁹ ampirik bulgulara dayanan bir teori midir? Sekülerleşme ile birlikte dinin geri çekilmesi ve çekilmeye devam etmesi bir gerçeklik midir?

¹⁴⁵Hasan Onat, "İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din", 2009.

<http://www.hasanonat.net/New/secularism.html> [Erişim tarihi: 03.04.2015]

¹⁴⁶S. Bruce, (2003), "The Social Process of Secularization" FENN, R. K., der.The Blackwell Companion to Sociology of Religion, Oxford: Blackwell Publishing. Akt., Fox, "The Multiple Impacts of...", s.3.

¹⁴⁷Volkan Ertit (2014), a.g.m., s.107-108.

¹⁴⁸Fox, "The Multiple Impacts of...", s.3.

¹⁴⁹Bryan Wilson, "Religion in Sociological Perspective", Oxford University Press, Oxford-New York 1989, s.148. akt., Okumuş, a.g.m., s.2.

Bu sorulara aranan cevaplar, sekülerleşme teorisine getirilen eleştiriler ve teorilerin yanlışlanması dinin sosyal hayatta etkin bir varlık gösterdiği gerçeğini, sosyal/toplumsal hayatın değişik boyut ve alanlarında başvuru dinin çoklu etkilerinin ve çeşitli toplumlarda kendini gösteren dini canlanmanın bir sonucu olarak görülebilmektedir.

Berger ve Grace Davie gibi bazı toplum bilimciler yaygın sekülerleşme kuramının Avrupa deneyimini yansıttığını, dünyanın diğer bölgelerindeki din toplum ilişkileri, dini davranışları ve dindarlık düzeyleriyle ilgili sağlıklı sonuçlar vermediğini düşünmektedirler. Sekülerizasyon son iki yüzyıl içinde Avrupa'nın toplum yapısında ve dini hayatında radikal değişimlere neden olduğu doğru olmakla birlikte,¹⁵⁰ Avrupa bir istisna olarak değerlendirilmektedir.¹⁵¹ Çünkü, ABD, Hint yarımadası, Asya ülkeleri ve İslam dünyasındaki gelişmelere, dinin toplum hayatında gittikçe artan önemine bakıldığında, sekülerleşme teorisinin yanlışlığı aşikardır.

Dini hareketlerdeki canlanma, maneviyat ve anlam arayışının bir sonucu olarak yeni dini hareketlerin ortaya çıkması, modernleşme ve sekülerleşmeye paralel olarak dinin yok oluşu veya ölümü iddiasını savunan tezlerin artan oranda eleştirilmesine zemin hazırlamıştır.¹⁵² Son yıllarda sekülerleşme teorisi, tarihindeki en çetin meydan okumayla karşı karşıya kalmıştır.¹⁵³ Örneğin 1960'da sekülerleşme teorisini savunanlar yeni veriler ve gelişmelerle görüşlerinin yanlış olduğunu kabul etmişlerdir. Teorinin yeniden gözden geçirilmesini savunanlar olduğu gibi, artık analitik değerinin olmadığını savunanlar da söz konusudur.

Örneğin, Jeffrey K. Hadden söz konusu teorinin birbirleriyle ilişkili bir sistematik öneriler bütünü olmadığını, daha ziyade, bir doktrin veya ideolojik bir dogmaya dönüştüğünü savunmaktadır. Ona göre sekülerleşme düşüncesi, sosyal bilim çevrelerinde adeta kutsallaştırılmış bir inanç sistemi haline getirilmiştir. Bu nedenle, sekülerleşme ideolojisi, anlam içeriğinde var olan 'şimdi' üzerine gerçekleştirilen bir izah olmaktan çok 'geçmiş' üzerine oluşturulan inançlara dayanmaktadır. Hadden'in teoriyi eleştirdiği diğer hususlar şunlardır: Yaklaşık yirmi yıldan fazla bir zamandır yapılan araştırmalar, teoriyi desteklememektedir, sekülerleştiği kabul edilen toplumlarda dinsel hareketler ortaya çıkmış günümüze kadar da

¹⁵⁰ Rene Remond, *Religion and Society in Modern Europe* (Oxford: Blackwell Publishers, 1999, s.187. akt, Küçükcan, a.g.m. s.113.

¹⁵¹ Grace Davie, "Europe: The Exception That Proves the Rule?, *The Desecularization of the World: Resurgent Religion in World Politics*", ed. Peter L. Berger (Washington: Ethics and Public Policy Center, 1999), s. 76

¹⁵² Sekülerleşme kuramına eleştirel yaklaşımlar için bkz. Ali Köse, "Sekülerizm Sorgulanıyor: 21. Yüzyılda Dinin Geleceği", İstanbul, Da Yayıncılık, 2001.

¹⁵³ Norris ve Inglehart, "Sacred and Secular", s. 4., akt., Küçükcan, a.g.m., s.113.

varlıklarını sürdürmüşlerdir, son olarak ise; din, bu günün dünya siyasetinde ve uluslararası ilişkilerinde çok önemli bir güç olarak yer almaktadır.¹⁵⁴

Robert N. Bellah da sekülerleşme teorisini ilginç bir nitelendirmeye eleştirmektedir. Sekülerleşme teorisinin bilim ile din arasında mekanik bir ilişki olduğu yeni modern dünyada birinin yükselmesiyle diğerinin düşeceği iddiası, kesinliği kanıtlanmış, deneysel bir sonuca dayanmamaktadır. Söz konusu bir iddia modern toplumun mit olarak nitelendirilebilecek bir teorisidir. Bu bağlamda, sekülerleşme teorisi bilimsel bir teori olmaktan uzaktır. Bellah'a göre din, marjinal veya tarihe ait bir şey olmaktan ziyade, bu gün tekrar kültürel hayatımızdaki yerini etkin bir şekilde ve hızla almaktadır.¹⁵⁵

Din ve devlet, modern dünyada kurumsal düzlemde birbirlerinden ayrı olsalar da bir şekilde ilişki kurabilmektedirler. Dünyanın gittikçe sekülerleşmekte olduğu ve dinin bu durum karşısında gerilere itildiği, etkinlik alanlarının daraldığı ve daraltıldığı biçimindeki sekülerleşme teorisinin iddiasının tersine dinin yeniden canlandığı dinselikte artış ve dini dönüşler olduğu gözlenmektedir. Denilebilir ki, bu ilişki günümüzde daha çok devletin çeşitli hususlarda dini araçsallaştırması, dine meşruiyet aracı olarak başvurması biçiminde olabilmektedir.¹⁵⁶

2.5. Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Sekülerleşme ve Dinin Yeri

Söz konusu düşüncenin Uluslararası İlişkileri ilgilendiren tarafı ise, Vestfalya düzeninde toplumsal örgütlenmenin yeni şekli olan ulus-devlet modelinin seküler temeller üzerine inşa edilmesidir. Ulus esasına dayanan devletlerin ortaya çıkması, dinin siyasetteki etkinliğini zayıflatarak, dini ulus-devletlerin araçları konumuna getirmiştir. Artık iç ve dış politikayı etkileyecek olaylar ve gelişmeler dinin değil ulus-devletlerin yörüngesinde gerçekleşmeye başlamıştır.¹⁵⁷ Akabinde 20. yüzyılın sonlarına kadar sekülerleşme, modern sosyal bilimlerde tek hakim paradigma olarak varlığını korumuştur ve tüm dünyanın değilse de Batı'nın politik hayatını şekillendiren etmen olmuştur. Tam anlamıyla bir Batı yaklaşımı ve pratiği olan sekülerizmin, yine Batı eliyle gelişen sosyal bilimlerden birisi olan Uluslararası İlişkileri de etkilememesi mümkün değildir.¹⁵⁸ İç ve dış politikayı şekillendiren sekülerist düzenlemeler ve kararlar, dini değerlendirme dışı bırakarak, Soğuk Savaş sonrası döneme kadar Uluslararası İlişkiler disiplininin de karakterini belirlemiştir.

¹⁵⁴ Jeffrey K. Hadden, "Toward Desacralizing Secularization Theory", *Social Forces*, cilt: 65, Yıl: 1987/3, ss.587-611, s.587. akt, Okumuş, a.g.m., s.14.

¹⁵⁵ Robert N. Bellah ve *Beyond Belief*, "Essays on Religion in a Post-Traditional World", Harper-Row, NewYork 1970, ss. 237-257, akt, Okumuş, a.g.m., s.14.

¹⁵⁶ Okumuş, a.g.m., s.14.

¹⁵⁷ Şahin, a.g.e., s.61.

¹⁵⁸ Şahin, a.g.e., s.61.

Batı akademisinde, Aydınlanmanın etkisi olarak güçlü seküler önyargılar yalnızca sosyal bilimleri derinden etkilememiş aynı zamanda Uluslararası İlişkiler disiplininin genetik koduna da kazınmıştır.¹⁵⁹ Zaten 70'lerin sonlarında, birçok ABD analistinın İran Devrimi'nin doğasını anlamak için yaptıkları çalışmalar yetersiz kalmıştır. 1979 öncesi gerçekleşen ayaklanmaların dini boyutunu incelemek için verilen teklif, merkezi rolü imamlar oynamasına rağmen, CIA tarafından veto edilmiştir. Edward Luttwak'ın raporuna göre, politik olarak geçersiz kabul edilen faktörlerin üzerine çalışmanın zaman kaybı anlamına geldiği istihbarat çevrelerinde bir dönem kullanılan sosyolojinin artık önemsiz hale gelmesi sonucu bu karar uygulanmıştır.¹⁶⁰

Bu bağlamda, 20. Yüzyılda dinin küresel çapta canlanmasına tanıklık edilmesine rağmen, uluslararası politika alanındaki akademisyenler, 11 Eylül saldırıları üzerine meydana gelen zorluklara karşı hazırlıksızdırlar. Jonathan Fox ve Samuel Sandler'in belirttiği gibi; "Karar alıcılar durumun daha iyi olmadığı, ilgili akademik disiplinlere açık olmalıdır... Uluslararası İlişkiler disiplini, disiplinde tartışılan paradigmlar içine dini değişkenin de dahil edilmesine hazır değildi."¹⁶¹ Scott Thomas bu hazırlıksızlığın sebebini, sosyal bilimlerin kökenleri Aydınlanma ile doğrudan ilintiliyken, Uluslararası İlişkiler alanı için Vestfalya ilkelerinin daha öncelikli yere sahip olması şeklinde açıklamaktadır.¹⁶²

Uluslararası İlişkiler öğrencileri için Vestfalya Antlaşması önemli bir dönüm noktasıdır. Önceki bölümde bahsedildiği gibi, Roma Dönemi'nden beri en yıkıcı savaş olan Otuz Yıl Savaşları'nın sonunu getirerek, Hıristiyan Avrupa'yı bölen ve modern uluslararası düzenin merkez ilkelerini doğuran antlaşma kutsal kabul edilmiştir. Hıristiyanlık, ve daha genel bakacak olursak din, devlet tarafından disipline edilirse yalnızca dini çoğulculuğun ve barışın var olabileceğine dair yaygın Liberal ve Protestan varsayımın gelişmesinin bir sonucudur.¹⁶³ Jeffrey Stout'un sözleri de bunu destekler niteliktedir; "Din savaşlarında iyice karmakarışık hale gelmiş Avrupa'nın çeşitli kavramları ve dini inançları rekabet ettiğinde liberal ilkeler benimsemek en doğru olanıdır... Erken dönem atalarımız, dini anlaşmazlıkların kötü etkilerini

¹⁵⁹ Fabio Petito and Pavlos Hatzopoulos, "Religion in International Relations: The Return from Exile", Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003, s.1.

¹⁶⁰ Edward Luttwak, "The Missing Dimension", In Religion: The Missing Dimension of Statecraft, edited by Douglas Johnston, Cynthia Sampson and Center for Strategic and International Studies, Oxford: Oxford University Press, 1994, ss.8-19, s.12-13.

¹⁶¹ Fox ve Sandler, "Bringing Religion into...", s.1.

¹⁶² Scott Thomas, "The Global Resurgence of Religion and the Transformation of International Relations: The Struggle for the Soul of the Twenty-First Century", Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005.

¹⁶³ Charles Tilly and Gabriel Ardant, "The Formation of National States in Western Europe", Princeton: Princeton University Press, 1975, s.77.

en aza indirmek amacıyla kamu söylemlerini laikleştirmekte haklıydılar.”¹⁶⁴

Sonuç olarak, Avrupa için ilkeleri belirleyici ve düzenleyici olarak dinin şiddetli reddinde, yeni doğmuş olan uluslararası sistemin kökleri bulunmuştur. Günümüzde bu önyargı Batı akademisinde hala sağlam şekilde mevcuttur. Örneğin, Harvard profesörü Judith Shklar’ın “Ordinary Vices”da savunduğu gibi: “Liberalizm, Hristiyan kurumların taleplerini, bütün dini kurum ve partiler için bir sistem olarak yorumlayan, dini sivil savaşların zulmü içine doğmuştur. Bizden önce ve düzenlemeden sonra alternatif, liberal vurdumduymazlık ve klasik erdem arasında bir şey değildi, ancak, zalim askeri ve dinden kaynaklı ahlaki baskı ve şiddet arasında ve her vatandaşın özgürlüğünü ve güvenliğini korumak, kendine hâkim olma ve tolerans göstermek için liberal ve laik devletler gibi güçlü çözümlere ihtiyacı vardır.”¹⁶⁵

Vestfalya’nın dine karşı hoşnutsuzluğunu, “deneysel, insan merkezli, dünyevi, insan organizasyonu ve gelişimini maddi şekilde açıklama olarak”, ortaya çıkan bir alan olan sosyal bilimlerin tamamlayıcısı Uluslararası İlişkiler disiplini tarafından güçlendirilmiştir.¹⁶⁶ Bu Uluslararası İlişkiler teorilerinin uluslararası sistemin doğasını nasıl tanımladıklarının ve bu sistemin çerçevesini nasıl belirlediklerinin, temel farklılıklarının neler olduğunun anlaşılması, uluslararası sistemin temel kurucu unsurlarının ortaya konulması açısından büyük önem arz etmektedir.

Dini reddeden Vestfalya’ya rağmen, Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde bir çok gelenek, “insan aklının ve yöntemlerinin yoluyla anlaşılabilir, açıklanabilir ve bilinebilir olan siyasal dünyayı okuma taahhüdü olarak tanımlanan Post-Aydınlanma epistemolojisine dayanmaktadır.”¹⁶⁷ Çünkü, “epistemoloji, dünyayı bilmek için nasıl geldiğimiz ve neyi bileceğimizin çerçevesinin nasıl oluştuğunu belirler”, onun pozitivist, materyalist ve davranışçı esasları dinin önemiyle eş değer olduğunu gösterme eğilimindedir.¹⁶⁸ Dolayısıyla Uluslararası İlişkiler teorileri Vestfalya ve Aydınlanmadan sonra dinin etkisini zayıflatarak, devlet merkezli ve pozitivist bir bakış açısı benimsemişlerdir. Din devlet politikasından ve uluslararası politikadan uzaklaştırılarak, özel hayata indirgenmeye çalışılmıştır. Devletler için din bir iç mesele gibi görülerek territorial sınırlar içerisine çekilmiştir.¹⁶⁹ Uluslararası İlişkiler teorileri de

¹⁶⁴ Gelot(2009), a.g.m., s.31.

¹⁶⁵ Gelot(2009), a.g.m., s.31.

¹⁶⁶ Bryan Wilson, "Secularization: The Inherited Model. In The Sacred in a Secular Age", Edit. by Philip E. Hammond, 9-20. London: University of California Press,1985, s.9.

¹⁶⁷ Roxanne Leslie Euben, "Enemy in the Mirror: Islamic Fundamentalism and the Limits of Modern Rationalism", Princeton: Princeton University Press, 1999,s.4, akt, Gelot(2009), a.g.m., s.32.

¹⁶⁸ Gelot(2009), a.g.m., s.32.

¹⁶⁹ Vendulka Kubalkova, "Toward an International Political Theology", Edit. Fabio Petito and Pavlos Hatzopoulos, "Religion In International Relations: Return From Exile", Palgrave Macmillan, New York, 2003. s. 81.

bu konjonktürde şekillenmiş ve ortaya çıkmıştır. Aşağıda disiplin için önemli yere sahip belli başlı bazı teoriler bu çerçevede açıklanmaya çalışılacaktır.

2.5.1. İdealizm

Uluslararası İlişkiler çalışmalarının temel yaklaşımlarından olan idealizm, Birinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle savaş sonunda oluşturulmuştur. Büyük küresel yıkımların tekrar yaşanmaması için savaştan ders çıkarılma yoluna gidilmiştir. Dünyada barışın ve huzurun sağlanması için baskıcı rejimler yerine demokratik rejimlerin olması gerektiği vurgulanmıştır. Aydınlanma döneminin özellikle klasik liberalizmin akla ve ilerlemeye ilişkin yaklaşımlarından ve insan doğasına bakış açısından etkilenmiştir. Hatta realistler tarafından bu liberal görüşler idealizm olarak adlandırılmıştır.

İdealistlere göre uluslararası ilişkilerde her şey güce bağlı değildir. Yanı sıra uluslararası hukuk, moral değerler ve uluslar arası örgütler de önemli aktörlerdir. İdealistlere göre insan doğası barışseverdir ve savaşın nedeni insan değil, uygulanan güç politikalarıdır. Uluslararası sistemin istikrarsız ve anarşinin hüküm sürdüğü bir yer olma sebebi uluslararası ilişkilerin gücün ve egemenliğin etkisinde yürütülmesidir. Bunun önüne geçmek için uluslararası hukuk ve yasal kurumlar gücün önüne geçmelidir. İdealistler, uluslararası sistemi ise beraber çalışmaya ve karşılaşılan sorunları birlikte çözmeye muktedir devletlerin oluşturduğu bir toplum olarak görmüşlerdir. Ülkelerin kolektif güvenliğe ve savunmaya ihtiyaçları olduğunu vurgulamışlardır.

İdealistlerin temel yaklaşımlarına dini açıdan baktığımızda, Aydınlanmanın seküler bir yaklaşım olan liberalizmin etkisiyle hareket etmiş ve dini değerlendirme dışı bırakmış diyebiliriz. Uluslararası sistemi açıklarken dini değil insan doğasını temel almıştır.¹⁷⁰

2.5.2. Realizm

Realizm, Uluslararası İlişkilerin esas paradigması olarak kabul edilmekte ve akabinde gelen teori ve yaklaşımlara kaynaklık ederek bu bilimin temelini teşkil etmektedir. Aynı zamanda bu paradigma uzunca yıllar uluslararası politikada etkin, hegemon bir yere sahip olmuştur. Yanı sıra eleştirel yaklaşımla diğer paradigmaların oluşmasında esas bir araç olarak kabul edilmiştir.¹⁷¹

¹⁷⁰ Şahin, a.g.e., s.71-72.

¹⁷¹ Rövsən İbrahimov, "Uluslararası İlişkilerde Realistler ve Realizm Paradigması", Qafqaz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bakı/Azərbaycan, s.1

Realist gelenek, çıkarlarını gözeten gücün koşullarında tanımlanan egemen devletler arasındaki ilişkilerde merkez olan bir yaklaşım geliştirebilir.¹⁷² Devlet egemenliği üzerine olan realizm vurgusu, şüphesiz Vestfalya anlayışında şekillenen uluslararası düzende, dinin artık uluslararası ilişkilerde rol oynamadığını destekleyen Vestfalya varsayımının geçerli olmasının bir yansımasıdır.¹⁷³ Devletler üzerine otorite tanımayan bağımsız ve özerk birimlerdir. Aydınlanma ve Reformasyon süresince önemini kaybetmiş olan kilisenin ulus üstü otoritesi, devletlerin anarşi altında yaşadığını ve kutsallıktan yoksun materyalist çıkarları ön planda tuttuğu söylenmekteydi.

Odak noktasına devletlerin çıkarlarını koyan realist anlayış, Soğuk Savaş döneminde ülkelerin özellikle de iki kutbun güç mücadelesini izah etmekte kullanılmıştır.¹⁷⁴ Realist dış politika anlayışında en önemli unsur “güvenlik” anlayışıyla bir devletin menfaatlerini diğer devletlere karşı korumasıdır. Uluslararası toplumu ve uluslararası örgütleri kabul etmeyerek güç mücadelesinin esas olduğu güvensiz anarşik bir dünya düzeni savunmuştur. Hobbes’un düşüncesi de bunu destekler niteliktedir: “Eğer biri diğerlerinden daha büyük güce sahipse, bu sosyal düzeni temelinden sarsabilecek bir durumdur. Fırsatları eşit olmayan bu durum ise, anarşi içinde bulunan dünyayı daha da büyük tehlikelerle karşı karşıya getirmektedir.”¹⁷⁵ Bu bağlamda, *ulusal güvenlik, hayati çıkarlar, ulusal çıkarlar, güç, ittifaklar ve güç dengesi* realizmin dünyayı anlamak için üzerinde önemle durduğu kavramlardır.¹⁷⁶

Realizmin oluşmasında öncülerinden Hans Morgenthau’ya¹⁷⁷ göre realizm moral değerlerle ilgilenmektedir. Vestfalya düzeni ile ortaya çıkan temel ilkeler realizmin de benimsediği ilkelerdir. Uluslararası politikanın temel aktörü, gücü elde etmek için mücadele eden ve kendi çıkarları uğruna hareket eden ulus-devlettir. Hedefleri için rasyonel ve yalnız davranır. Güç açısından tanımlanan çıkar sabittir. Sadece çıkarların içeriği ve çıkarları gerçekleştirmek için uygulanan politikalar zamana ve içinde bulunulan kültürel ortama göre değişiklik gösterebilir, ancak uluslararası ilişkileri ve dış politikayı etkilemez. Morgenthau’ya göre uluslar kendi politikalarını, statükoyu korumak, devletlerin gelişmesini sağlamak ya da itibar elde etmek için

¹⁷² Chris Brown, “Understanding International Relations”, Basingstoke, Palgrave, 2001, s.32.

¹⁷³ Hans J. Morgenthau and Kenneth W. Thompson, “Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace”, New York: Knopf, 1985, s.15-16.

¹⁷⁴ Selçuk Arı ve Okan Arslan, “Uluslararası İlişkiler Ve Din, Tanrı Tarafsız mı?”, Platin, Birinci baskı, Ankara, 2005, s.21.

¹⁷⁵ Jack Donnelly, “Realism and International Relations”, Cambridge University, 2000, s.23, akt., İbrahimov, s.3.

¹⁷⁶ Scott M. Thomas, “The Global Resurgence of Religion and The Transformation of International Relations: The Struggle for The Soul of The Twenty-First Century”, Palgrave Macmillan, New York, 2005, s. 55-56., akt., Fox ve Sandler, “Bringing Religion...”, s. 27.

¹⁷⁷ Hans Morgenthau, “Politics Among Nations” kitabının birinci bölümünde, realizmin ilkelerini altı maddede toplamıştır. Bu ilkeler bir çok realist düşünürü etkilemiştir ve Uluslararası İlişkiler biliminde realizm paradigmasının oluşmasında başat bir rol oynamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Hans J. Morgenthau, “Uluslararası Politika”, Çev. Baskın Oran, Ünsal Oskay, Türk Siyasi Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1970.

gerçekleştirirler. Ve buna göre iç ve dış politikayı üç temel şekle indirgemek mümkündür: gücü korumak, gücü arttırmak ve gücü sergilemek.¹⁷⁸

Klasik dönemlere bakıldığı zaman, önce de üzerinde durulduğu gibi din, devlet için önemli bir unsur olduğu için devletler arası çatışmaların dinsel çatışmalar şeklinde de ortaya çıktığı görülmüştür. Aynı inancı paylaşan devletlerin çatışmalarında devletin ya da devleti yönetenlerin çıkarları dinin üzerinde tutulduğundan, bu tür savaşlar önlenememiştir. Buna örnek olarak, İngilizler ve Fransızlar arasında yaşanan Yüzyıl Savaşları'nda aynı Hıristiyan inancına sahip fakat farklı mezheplere mensup olan devletler, dinsel bağlılıklarını göz ardı ederek savaşabilmişlerdir.¹⁷⁹ Yanı sıra; tarih, aynı inanca sahip devletlerin farklı dini inançtaki devletlere karşı topyekün savaş açtıkları Haçlı Seferleri'ne olduğu gibi, bu devletlerin kendi aralarında kanlı çatışmalar yaşadıklarına da şahitlik etmiştir. Bu durum ilk örnekte olduğu gibi, devletin yüksek çıkarlarının altında kalan dinin o devletler nezdinde önemsiz olduğu şeklinde anlaşılması doğru olmayacaktır. Nitekim; dini kurumlar, çoğu zaman devleti yönetenlerin istişare içinde oldukları, devletin siyasi, sosyal ve iktisadi bir çok alanında etkin olan mercilerdir. Ancak, bu noktada dikkatle vurgulanması gereken husus; realizmin de hareket noktasını oluşturan, devletlerin ulusal çıkarları her şeyden önemli olduğu ve söz konusu dini kurumlar için dahi kendi devletlerinin ve uluslarının menfaatleri öncelik arz ettiği.¹⁸⁰

Sürecin bir sonucu olarak, din, güçlü devletin bir yönü olarak zayıflamıştır ve sekülerist devletler, ulusal ahlakı güçlendirmek, düzeni sağlamak ve meşruiyet kazanmak için dini yararına kullanabilir hale gelmişlerdir.¹⁸¹ Realist teorinin bakış açısı ile dinin işlevi ele alındığında, dinler ve dini kurumlar, devlet yapısıyla özdeşleştikleri taktirde devlet yönetiminde etkin olabilmektedirler. Burada, karşılıklı bir menfaat ilişkisi olduğu görülmektedir. Zira, dini kurumların ve mercilerin, yönetimleriyle çatışmamaları, kendi varlıklarını ve hareket alanlarını korumaları gerekmektedir. Devletlerin de aynı şekilde kendi toplumunun inancını ve moral değerlerini yansıtan dini kurumlarla çatışmaya girmeleri, meşruiyetlerinin sorgulanmasına, yönetenlere karşı güvenin ve ülkeye karşı bağlılığın zayıflamasına neden olacaktır. Bu bağlamda, birbirlerine ihtiyaç duyan din ve devlet aynı menfaatleri paylaşır duruma gelmişlerdir.¹⁸²

¹⁷⁸ James, E. Dougherty, ve Jr. Robert, L. Pfaltzgraff, "Contending Theories of International Relations", Harper Collins Publishers, United Kingdom, 1990, s.90.

¹⁷⁹ Arı ve Arslan, a.g.e., s.27.

¹⁸⁰ Arı ve Arslan, a.g.e., s.28.

¹⁸¹ Thomas, a.g.e., s.6.

¹⁸² Arı ve Arslan, a.g.e., s.28-29.

Realist çerçevenin, genel olarak Uluslararası ilişkileri anlamak için dini gereksiz ve yersiz bulmasına karşın, dini uluslararası politikada devletlerin çıkarları için kullandıkları bir dış politika aracı olarak görmüşlerdir. Nitekim yukarıda bahsi geçtiği üzere realizmin en parlak dönemi olan Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'ya ve Güney'e yayılma politikalarına dini kullanarak engel olunmaya çalışılmıştır.

Realizmin eksikliklerini bilimsel ve sistematik bir çerçevede gidermeye çalışan Kenneth Waltz¹⁸³ gibi neo-realistler realizmin temel ilkelerini kabul etmekle birlikte yeni yaklaşımlar da getirmişlerdir. Waltz'a göre Uluslararası İlişkilerde en önemli aktör devlet olsa da uluslararası sistemi etkileşim halinde olan örgütlerden oluşması gerektiğini savunmaktadır. Sistem oluştuktan sonra devletlerin hareketlerini yönlendirip sınırlayabilmektedir.¹⁸⁴

2.5.3. Liberalizm

Realizm ve neo-realizm uluslararası politikanın anarşik olduğu tezinden yola çıkarken uzlaşmacı bir Uluslararası İlişkiler modeli sunan liberalizmin kökenleri Aydınlanma Çağı'na dayanmaktadır. Aydınlanma felsefesine de paralel olarak liberalizmin temel ilkeleri; insanların sahip oldukları nitelikler itibariyle eşit oldukları, doğal ihtiyaç ve isteklere sahip oldukları, akılla donatıldıkları ve rasyonel şekilde yaşamlarını devam ettikleridir.¹⁸⁵

Realist teorinin fazlasıyla güç ve savaş odaklı olduğunu savunan liberal Uluslararası İlişkiler teorisi devletlerin yanı sıra işleyiş halinde olan küresel toplumun varlığına inanmakta, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşların gerekliliğini vurgulamaktadır. Liberaller, uluslararası sistemdeki değişikliği sadece güç açısından değerlendirmeyip, karşılıklılık ve işbirliğine bağlı olarak uluslararası normlar, örgütler ve uluslararası hukuk tarafından değiştirilebileceğini düşünmektedir.¹⁸⁶ İşbirliğini ve çoğulculuğu savunan yapısıyla liberalizm, realizme oranla daha ılımlı bir yapıya sahiptir.

Liberallere göre yaşadığımız yüzyılda devletlerin sınırları aşılmıştır. Uluslararası politikada devletlerarası bir sorundan ziyade, toplumsal sebeplere hatta tek tek aktörle indirgenebilecek ölçüde bir politika olarak görmektedir.¹⁸⁷ Uluslararası politikada devletler yekpare aktörler değildir. Devletlerin dış politika davranışlarını, devletin içinde bulunan farklı çıkar ve amaçlarla hareket eden bürokrasi baskı grupları gibi diğer aktörler tarafından da belirlenir.

¹⁸³ Detaylı bilgi için bkz. Kenneth Waltz, "Theory of International Relations", Addison-Wesley Publishing Company, 1979.

¹⁸⁴ Arı ve Arslan, a.g.e., s.32.

¹⁸⁵ Şahin, a.g.e., s.76.

¹⁸⁶ Joseph. S. Jr. Nye, "Understanding International Conflict An Introduction to Theory and History", Longman, New York, 2003, s.5-6.

¹⁸⁷ Tayyar Arı, "Uluslararası İlişkiler Teorileri", İstanbul, Alfa Yayınları, 2004, s.367-368.

Bazı teorisyenlere göre bireye inme fikrini ilk ortaya atan liberaller, bireyin ve toplumun düşüncelerinin ve çıkarlarının devletin eylemlerini, sistemin dinamiklerini belirlediğini savunmuşlardır. Fakat, realizmin aksine, liberalizm bireye yaptığı vurgu kadar sosyal etkileşim, Normlar ve değerler üzerinde durmamıştır.¹⁸⁸ Yanı sıra, liberalizmin öncülerinden Immanuel Kant, kimlik ve dış politikayı ilişkilendirerek, demokrasi prensibini belirleyen ülkelerin çatışma içerisine giremeyeceğini iddia etmiştir.¹⁸⁹ Fakat liberalizm; birey, ulusal kimlik ve devletlerin yönetim biçimleriyle ilgilenmesine karşın, dine ve dini kurumlara değinmemiştir.

Liberaller devleti rasyonel olarak değerlendirirler, realistlerin rasyonellik anlayışından farklı olarak devletin kısa dönemli çıkarlarını maksimize etmek çabası değildir. Toplumun uzun dönemli çıkarları için kısa dönemli çıkarlarından vazgeçmelidirler. Dolayısıyla savaş ve şiddet uzun dönemde devletlerin çıkarlarına zarar verdiği için irrasyonel bir girişim olarak görülmektedir.

Realistlere göre en önemli faktör olan güç, liberallere göre devletler açısından en son başvurulacak araçtır. Askeri güce nazaran, diplomasi, barışı koruma faaliyetleri ve diğer askeri güç içermeyen yöntemler liberalizmde daha fazla tercih edilmektedir.¹⁹⁰ Aynı zamanda bu teori iktisadi ve çevresel sebepleri de uluslararası politikaya dâhil etmekte, çatışmaların ortadan kaldırılması açısından uluslararası etkileşime ve işbirliğine daha fazla önem atfetmektedir. Esasında, bu iki teori uluslararası ilişkilerin dinamiklerini farklı şekilde yorumlamak dışında çok ciddi ayrımlar içermemektedir. Liberallerin farkı uluslararası kurumların varlığını kabul ederek, bu kurumlara güven duymalarıdır.¹⁹¹ İki büyük teori için de ilişkiler güç, ayakta kalmak ve iş birliği odağında şekillendiği için, uluslararası ilişkilerde etkili olan kültürel değerlere ve dini inanışlara değinilmemiştir.¹⁹²

Neo-liberaller klasik liberalizmin temel yaklaşımlarını benimsemekle birlikte yeni yaklaşımlarını benimsemekle birlikte yeni yaklaşımlar getirmişlerdir. Uluslararası alanda işbirliğinin uluslararası kurumlar ve rejimler yardımıyla mümkün olabileceğini düşünmektedirler.

Liberal Uluslararası İlişkiler yaklaşımların bakıldığı zaman Aydınlanma Çağı'nda filizlenen dini dışlayan seküler görüşler üzerinde yükseldiği görülmektedir. Liberalizmin yanı sıra, uluslararası politika için çoğu yaklaşım daha fazla ya da daha az şekilde benzer önyargıları paylaşmaktadır. İstisnaların tüm geleneklerde olabildiği gibi genel kural olarak sekülerizm

¹⁸⁸ Tim Dunne, Kurki Milja ve Steve Smith, "International Relations Theories", New York: Oxford University Press, 2007, s.169.

¹⁸⁹ Dunne, Kurki ve Smith, a.g.e., s.168.

¹⁹⁰ Şahin, a.g.e., s.78.

¹⁹¹ Arı, a.g.e., s.373-375.

¹⁹² Warner ve Wenner, "Thinking about the Role of Religion...", s.114.

egemen paradigma olmuştur.¹⁹³ Bunun yanı sıra teorilerin önemli bir bölümü ise uzlaştırıcı ve çatışmaları önleyici bir nitelik arz edecek şekilde din gibi çok yönlü unsurların bir dış politika aracı olarak kullanılmasına müsaade etmiştir.

2.5.4. Eleştirel Teori

Bilimin ve kapitalizmin temellerinin sorgulandığı bir yaklaşım biçimi olan eleştirel teori, Uluslararası İlişkilerde Soğuk Savaş sonrası kullanılmaya başlanmıştır.¹⁹⁴ Soğuk Savaş sonrası değişen konjonktürde uluslararası politikaya hâkim yaklaşımlar sorgulanmaya başlanmıştır. En fazla realizme karşı olan eleştirel yaklaşıma göre uluslararası ilişkilerin sadece devletler arası ilişkilerden ibaret olduğu iddiasını reddeder. Yanı sıra uluslararası ilişkileri doğru anlayabilmek için devletlerin iç yapılarını, iktidar ve sivil toplum ilişkilerini de dikkate almak gerektiğini savunur.¹⁹⁵ Eleştirel yaklaşımçılar neredeyse tüm Uluslararası İlişkiler teorilerine eleştirel bakmaktadırlar ve onların siyasi amaçları haklı çıkarmaya ve desteklemeye hizmet ettiklerini düşünmektedirler.

Eleştirel teori, uluslararası ilişkilerde anarşi ve güç gibi değişmez kurallar olduğu fikrini kabul etmemektedir. Tarihi süreci durağandan ziyade değişim içinde gören yaklaşım, insan iradesinin tarihi süreci yönlendirdiğini savunmaktadır.¹⁹⁶ Aynı zamanda, uluslararası sistemin niteliğinin ve sosyal ilişki biçimlerinin, insan doğasından veya sabit anarşik yapıdan kaynaklandığı için değiştirilemeyeceği savına karşıdırlar. Bu nedenle; kurumları, toplum ve iktidar ilişkilerinin mevcut durumunu sorgulamayı tercih etmektedirler.¹⁹⁷ İnsan topluluklarının iradesinin tarihi süreci yönlendirdiğini savunmaktadırlar.

Eleştirel teoriye göre uluslararası ilişkilerde çatışma alanı ve aktör sayısında bir çoğalma söz konusudur. Dolayısıyla küresel toplum, modern üretim ilişkileri gelişen yeni pazarlar, iletişim araçlarının artması, birbirinden etkilenen küresel ve siyasal değişimler ve bunların yanında küresel, bölgesel ve yerel düzeyde çok sayıda aktörün rol aldığı sosyal bir mekândır.

Eleştirel teori Uluslararası İlişkilerde hakim olan teorilerin yetersizliklerine eksikliklerine getirdiği eleştirilerle bir katkı sağlasa da eleştirdiklerinin yerine tutarlı ve sistematik bir yakla-

¹⁹³ Gelot (2009), a.g.m., s.33.

¹⁹⁴ Detaylı bilgi için bkz. M Hoffman, "Critical Theory and International Relations", Millenium, Vol. 16, No.2, 1987.

¹⁹⁵ Şahin, A.g.e., s.79.

¹⁹⁶ Atilla Sandıklı ve Erdem Kaya, "Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Barış", İstanbul, Bilgesam Yayınları, 2012, ss.133-165. s.152

¹⁹⁷ Robert W. Cox, "Social Forces, States, and World Order: Beyond International Relations Theory," içinde Neorealism and Its Critics, der. Robert O. Keohane (New York: Columbia University Press, 1971), 204-254. S.208.

şım ortaya koyamamıştır. Aynı zamanda diğer teoriler gibi eleştirel teori de, uluslararası ilişkileri anlamak ve anlamlandırmak adına din devlet ve dış politika ilişkisini irdelememiştir.¹⁹⁸

2.5.5. Post-Modern Yaklaşım

1980'lerin ortasından itibaren Uluslararası İlişkiler disiplinine giren postmodern yaklaşımın kökleri 1960'lara kadar dayanmaktadır. Bu teorinin çıkış noktası modernitenin eleştirisine dayanmaktadır. Modernleşmenin bir argümanı olarak ortaya çıkan rasyonalitenin yaygınlaşmasıyla gelişmenin süreklilik arz edeceği ve kalitesi yükselen yaşamda giderek insanın doğaya daha fazla hâkim olacağı varsayılmıştır.¹⁹⁹ Postmodernistlere göre Aydınlanma temelli modernleşme, her şeye çare olmadığı gibi ciddi sorunların da sebebi olarak görülmüştür. Zamanla kendi çelişkisini yaratan modernizm, sanattan ve felsefeden başlayarak, siyasal, ekonomik, toplumsal birçok alanda memnuniyetsizlik sebebi olmuştur. Dolayısıyla, modernitenin temel unsurlarından biri olan devlet kavramının ve moderniteyle birlikte gelen homojenleştirme tek tip birey yaratma çabalarının sorunlara neden olduğunu savunmakta ve olumsuz bir süreç olarak değerlendirilmektedir.

Realizmin temel aktör olarak gördüğü devlet post-modernizmde eleştirilmekte uluslararası ilişkilerin devletlerden meydana gelmesini bir gerçeklikten ziyade kurgu olarak görmektedir. Dolayısıyla devletlerin sahip oldukları konumu sorgulayarak bu durumun yerine bireyin temelde olduğu alternatif yaklaşımlar önermektedir. Ayrıca bireyin kendi farklılıklarını ortaya koyabilmesinin gerekliliği üzerinde durarak devletin homojenleştirici tutumu eleştirilmektedir.

Bunların yanı sıra post-modernistler bilgi ile güç arasında bir bağ olduğunu düşünmekte ve bundan dolayı da hem söyleme hem de metinselliğe önem vermektedirler. Post-modernistler kimlik dış politika üzerinde durarak ulusal kimlik oluşturma çabasında dış politikanın önemi- ne atıfta bulunmuşlardır. Siyaset bilimcilere göre ise, post-modernizm, bütünleştirici, tek merkezli ve sorunlara küresel düzeyde çözüm arayışına giren Marksizm ve liberalizm gibi siyasal söylemlere şüpheyle bakma ve farklı yaşam şekillerinin de meşruluğunu ve gerekliliğini savunan "kimlik politikası" ve "çoğulcu siyaset" anlayışına bağlanmayı öngörmektedir. Bu yaklaşımla vurgulanmak istenilen, farklılaşmaya dayalı bir "sivil toplum" oluşumuna, yerel özelliklere, geleneklere ve Batı'nın kendi üzerinden, olumsuz değerler atfederek "öteki" olarak tanımladığıdır.²⁰⁰ Bu duruma örnek olarak ABD'nin Soğuk Savaş döneminde Sovyet

¹⁹⁸ Şahin, a.g.e., s.80.

¹⁹⁹ Birgül Demirtaş-Coşkun, "Postmodern Yaklaşım", Haydar Çakmak, Der. "Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler", Platin Yayınları, Ankara, 2006, s.193.

²⁰⁰ Hüsamettin İnanç, "Makro Toplumsal Kuramlar Açısından Postmodern Teori" http://www.academia.edu/2367536/Post_Modern_Teoriler [Erişim tarihi: 28.10.2014]

yönetimini tehdit olarak algılamasındaki kasıt verilebilir. ABD oluşturduğu bu tehdit vasıtasıyla dünyanın çok çeşitli yerlerinden gelmiş farklı halkları sorunsuz bir arada tutmayı amaçlamaktadır. Ek olarak Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin İslam ve AIDS gibi yeni sorunlar yaratması da bir tesadüf olarak değerlendirilmemektedir.²⁰¹

Yerelliğe önem veren post-modernistler evrensel geçerliliği olan açıklamalara da inanmamaktadırlar. Bu bağlamda, Uluslararası İlişkiler disiplinine bazı katkıları olmuştur. Örneğin disiplinin ilgilendiği konuların sınırlarını genişleterek devlet düzeyindeki analizden daha yerel ve bireysel düzeyde analizler yapılmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca güvenliğin farklı bir şekilde anlaşılması gerektiğini savunarak devlet merkezli güvenlik anlayışının sorgulanmasına katkıları olmuştur.²⁰² Ancak, nihayetinde kişinin aklında sadece gerçeklik ve kendi öznelliğine bağlılık olduğunda, Tanrı'nın rolü daha da azalmaktadır. Bu yaklaşım farklı olarak kimlik konusuna değinerek, yerelliğe önem verse de diğer yaklaşımlarda olduğu gibi seküler geleneğin ağırlığı hissedilmektedir.

2.5.6. Karar-Alma Yaklaşımı

Bu yaklaşım, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, realist ve liberal yaklaşımların etkisinde gelişen dış politika çalışmalarında, 1950-60 yıllarında özellikle liberaller üzerinde etkili olan davranışsalci akımın bir uzantısı olarak geliştirilmiştir.²⁰³ Diğer kuramlar gibi büyük oranda realizmin eleştirisi üzerine temellenen Karar-alma yaklaşımı²⁰⁴ devleti soyut bir varlık olarak ele alan geleneksel siyasi yaklaşıma alternatif olmuştur. Devleti resmi karar alıcıları ile somutlaştırarak karar alma sürecinin sistematik çözümlenmesini amaçlamıştır. İlk başta, karar alma, mevcut alternatifler arasında bir seçim yapma davranışı olarak tanımlanırken, en iyi alternatifi seçme kavramının soyutluğundan kaynaklı, rekabet halindeki çatışan çıkarlar ve bürokratik baskılar arasında bir denge kurmayı gerektirmektedir.²⁰⁵ Karar verme kuramcıları karar vericilerin rasyonel davranacağını ve rasyonel bir insanın da tüm alternatiflerden haberdar olarak ve sonuçlarını düşünerek en faydalı olanı tercih edeceğini varsaymaktadır.²⁰⁶

Karar-alma yaklaşımında devlet önemini korumakla birlikte, uluslararası ilişkilere ve dış politikaya çoğulcu bir bakış açısı benimsenmiştir. Kuramın önde gelen temsilcisi Snyder'a göre yaklaşımın temelinde siyasi eylemleri somut bireylerce gerçekleştiği ve bu eylemleri

²⁰¹ David CAMPBELL, "Writing Security, United States Foreign Policy and the Politics of Identity", Manchester, Manchester University Press, 1992, aktaran, Şahin, a.g.e., s.82.

²⁰² İrfan Kaya ÜLGER: "Kritik Teori", Şahin, A.g.e., s.81-82.

²⁰³ Sevilay Kahraman, "Karar-Alma Yaklaşımları", Haydar Çakmak (Ed.), Uluslararası İlişkiler Giriş, Kavram ve Teoriler, 1. Baskı, Ankara: Platin Yayınları, 2007, s. 175.

²⁰⁴ Karar-alma yaklaşımı için bkz. Richard C. Snyder, H.W. Bruck ve Burton Spain, "The Decision Making Approach to The Study of International Politics".

²⁰⁵ Tayyar Arı, Amerika'da Siyasal Yapı, Lobiler ve Dış Politika, 4. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2009 s. 28.

²⁰⁶ Arı (2009), a.g.e., s.28.

kavramanın ise dünyayı bu aktörlerin perspektiflerinden görmekle yaptığı varsayımı yer almaktadır. Snyder karar alıcıların dünyasının anlaşılabilmesi için onları etkileyen entelektüel ve interaktif süreçlerin değerlendirilmesini önermiştir. Ayrıca Snyder'a göre, karar alıcıların dünyası insani ve fiziksel unsurları birlikte barındıran üç önemli uyarandan oluşmaktadır; ülke içi- iç çevre, uluslararası- dış çevre, örgütsel çevre- karar alma süreci.²⁰⁷

Bu bağlamda temel aktör olarak görülen devlet, resmi karar alıcıları olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla, devlet aktördür demek resmi karar alıcılar aktördür anlamına gelmeye başlamıştır. Karar-alma yaklaşımına göre devlet realist yaklaşımda olduğu gibi yekpare bir yapıda görülmemektedir. Dış politika için devletin içindeki farklılıkların özellikle karar alıcıların ve karar alma sürecinin önemli olduğunun altı çizilmektedir. Karar alma sürecinde karar alıcıların; çocukluk yılları, eğitimi, dinsel inanç ve değerleri, mesleki eğitimi, yaşam deneyimi ve daha önceki siyasal aktiviteleri gibi birçok kişisel özellikleri dış politika kararlarını etkileyebilmektedir.²⁰⁸ Görüldüğü üzere dış politika analizinde bazı yenilikler getiren karar-alma yaklaşımı devletlerin içsel yapılarına ve karar alıcıların pozisyonlarına, etkilendikleri unsurlara dikkat çekmiştir. Dinin karar alıcılar ve karar alma sürecinde ne kadar etkili olduğuna açıklık getirmese de etkili olabileceğine atıfta bulunulmuştur.²⁰⁹

2.5.7. İnşacılık/Konstrüktivizm

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve dünya politikasının yapısının değişmesi ile yeni teorik yaklaşımlar için hem gereksinim hem de fırsatlar artmıştır.²¹⁰ Geleneksel uluslararası teorileri Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan uluslararası politik durumu ve devletlerin dış politik yaklaşımlarını anlamada ve açıklamada eksik kalmışlardır. Bu dönemde yeni aktörler ve bu aktörleri etkileyen yeni kimlikler uluslararası politikaya yön vermiştir ve yeni alanlar ortaya çıkmıştır. İnşacılık teorisi, bu değişimler neticesinde sistemde meydana gelen boşluğu, farklı analiz şekli, farklı bakış açısı ve yeni fikirlerle doldurmaya çalışmıştır ve kısa zamanda gelişmeye ve yükselmeye başlamıştır.²¹¹

Nitekim, sosyal yapının gerçeklerini ve değişimlerini aramaya/anlamaya odaklanan teorilerden liberalizmin sınırlı kimlik vurgusuna ve realizmin materyal odağının aksine İnşacılık teorisi, olayları, kimliklerin rolü ve bu roller sonucu oluşan ulusal çıkarları göz önünde bu-

²⁰⁷ Kahraman, a.g.e, s.177.

²⁰⁸ Arı(2009), a.g.e., s.28.

²⁰⁹ Şahin, a.g.e., s.84.

²¹⁰ Peter J. Katzenstein, "The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics", Der. Columbia University Press, New York, 1996.

²¹¹ Dunne, Kurki ve Smith, a.g.e., s. 168.

lundurarak analiz etmeye çalışmıştır. Zira İnşacılar göre, ulusal çıkarları şekillendiren başat unsur olan kimlikler olmadan, aktör eylemlerini açıklamak ve incelemek mümkün değildir.²¹²

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile başlayan ve yaklaşık on yıl devam eden süreçte Uluslararası İlişkiler yaklaşımlarında yeni açılımlara sebep olan büyük gelişmeler yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması, Doğu Avrupa devletlerinin demokratikleşme yolunda ilerlemesi, Almanya'nın tekrar birleşmesi, Yugoslavya'nın dağılmasıyla NATO'nun genişlemesi ve küresel düzeyde terörün artması yaşanan ciddi değişimlerden bazılarıdır.²¹³ Bu yeni dönemde uluslararası politikada etnik, dini ve ideolojik kimliklere dayanan yeni aktörler ortaya çıkmıştır. Devlet dışı bir küresel aktör olarak El-Kaide buna örnek olarak gösterilebilir. Devletin dış politik yaklaşımlarının belirlenmesinde artık kimliğin ve aktör davranışlarının önem kazanmaya başlaması yukarıda bahsedildiği üzere yeni yaklaşımları da beraberinde getirmiştir. Katzenstein ve Kratochwil gibi akademisyenler sosyolojik kavramlardan yararlanarak ulusal güvenliği yeniden tanımlamaya çalışmışlardır. “kimlik” ve “kültür” gibi konular önem kazanmaya başlamış, ulusal çıkarları sadece materyal unsurlarla tanımlamanın yetersiz olacağı ileri sürülmüştür. Dolayısıyla uluslararası politikanın temel aktörü olan devletlerin kimliği önem kazanmaya başlamıştır.²¹⁴

Bu bağlamda normların ve kültürün devletlerin kimliğini etkilediği ve devletlerin çıkarlarının davranışlarının belirlenmesinde çok önemli rol oynadığı vurgulanmıştır.²¹⁵ Ayrıca devletlerin kimlikleri tarihsel, kültürel, politik ve sosyal çevreye göre değişebilmektedir. Bir devlet uluslararası politikada kendi kimliğini nasıl tanımlamışsa ona paralel şekilde davranış göstermektedir.

İnşacı yaklaşım, çıkara dayalı birey eylemlerini, normlarla, sosyal yapıyla ve paylaşılan değerlerle anlamaya çalışmıştır.²¹⁶ Realizm ve liberalizmin kadar geniş bir teori olmamakla birlikte bu iki teoride var olan eksiklikleri tespit edip yeni öneriler getiren bir yanı vardır. Joseph Nye, İnşacı teorik anlayışın, farklı olarak, “uluslararası politika süreçlerini izah etmede liderlerin, insanların, halkların ve kültürlerin ne şekilde davrandıkları ve kimliklerinin ne olduğu sorularını yönelttiğini” ifade etmektedir.²¹⁷

²¹² Walter Carlsness, Thomas Risse ve Beth Simmon, Handbook of International Relations, (London: SAGE Publications, 2002), s. 97.

²¹³ Katzenstein, “Introduction”, s.3.

²¹⁴ Katzenstein, “Introduction”, s.5.

²¹⁵ Warner ve Wenner, “Thinking about the Role of Religion...”, s. 114.

²¹⁶ Dunne, Kurki ve Smith, a.g.e., s. 170.

²¹⁷ Joseph. S. Jr. Nye, ‘Understanding International Conflict An Introduction to Theory and History Longman, New York, 2003, s.7., akt., Arı ve Arslan, a.g.e., s.24.

Sonuç olarak, İnşacılar da Uluslararası İlişkilere yeni yaklaşımlar getirirler de dinin disiplin içerisindeki yerini net bir şekilde açıklamamışlardır. Etnik, dini ve kültürel unsurlar kimliğin önemli bileşenleri olarak görülmüştür. Fakat dinin öneminin ve yerinin net belirtilmesi gereklilik arz etmektedir. Çünkü kültür devinen ve değişen bir niteliğe sahipken dinde geriye dönüşler bile gözlenebilmektedir. Bundan dolayı dinin uluslararası politikadaki yerini açıklayıp netleştirecek yeni yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır.

2.6. Uluslararası İlişkiler Disiplininde Dinin Göz Ardı Edilme Nedenleri

Uluslararası İlişkiler disiplininde dinin etkinliğinin az olma sebeplerini tespit edebilmek için diğer sosyal bilimlerin dine bakışını irdelemek gerekmektedir. Zira geç ortaya çıkan bir alan olan Uluslararası İlişkilerin dine bakışı diğer sosyal bilimlerin dine yaklaşımından etkilenmiştir.²¹⁸ Dolayısıyla, “Uluslararası İlişkiler disiplininde din konusunda hüküm süren kör noktanın sebebi nedir?” sorusuna cevap, bu disiplinin çeşitli yönlerinde bulunabilir. Dinin öneminde ve uluslararası ilişkilere etkisinde bir düşüş olduğu düşüncesi özellikle Batı kaynaklı bir düşüncedir ve Uluslararası İlişkiler tartışmasız, sosyal bilimlerin en Batılısıdır. Uluslararası olarak tanımlanan bir disiplinin, dinin siyasi iktidarının bulunmadığı Batı’dan daha fazla ülkeyi içermemesi büyük bir çelişkidir. Bu durumun büyük oranda sebebi, bugün Batılı Uluslararası İlişkiler teorisinin çekirdeği olarak bildiğimiz özellikle Amerikan Uluslararası İlişkiler teorisinin, Soğuk Savaş’ta iki seküler ideoloji arasındaki rekabete odaklanan ulusal güvenlik teorilerinden geliştirilmiş olmasıdır. Buna ek olarak Vestfalya Barışı, Hıristiyan Batı’da uluslararası dini savaşların çağını sona erdirmiş ve 1683’te Osmanlıların Viyana kapılarında yenilmesi Batı için Müslüman tehdidini ortadan kaldırmıştır. Böylece, yüzyıllardır edilen Batılı tarihsel deneyim, dinin devletler arasındaki ilişkilere uygun olmadığı fikrini güçlendirmiştir. 1530 ile 1648 yılları arasında Avrupa’da yaşanan çatışma ve savaşlar sonrası oluşan yeni düzen, uluslararası politika yaklaşımları yanında sosyal bilimlere de radikal bir şekilde etkilemiştir.²¹⁹ Batılı bilim adamlarının çalışmaları üzerine batıl inanç ve geçmiş ön yargılar ötelenerek bilimsel düşünce ve bilimsel çalışmalar ön plana çıkarılmıştır. Dinin bilim ve aklın yüceltilmesine engel teşkil ettiği düşünülmüştür.

Modernleşme sürecinde, sosyal bilimlerde dinin dışlanması ile paralel ve doğru orantılı olarak hem bilimsel hem de siyasi anlamda bir sekülerleşme yaşanmıştır. Uluslararası İlişkiler disiplini de Batı sosyal bilimlerinin bir alanı olarak ve Batı merkezli dünya görüşü ile dini 20. Yüzyılın neredeyse tamamında dikkate almamıştır. Uluslararası ilişkiler tarihine baktığımızda; bugün hem akademik dünyada hem de dış siyaset yapımı ve analizinde kullanılan kavram-

²¹⁸ Jonathan Fox and Samuel Sandler, “The Question of Religion and World Politics”, *Terrorism and Political Violence*, s. 296.

²¹⁹ Fox, “Religion as an overlooked...”, s. 54.

ların ve kuramların, temelleri 350 yıl önce atılmış olan Avrupa-merkezli seküler bir anlayışın üzerine kurulmuştur.²²⁰

Bu bağlamda, Uluslararası İlişkiler teorileri, fikirleri ve trendleri din karşıtı bir önyargı içermektedir. Bu açıkça dinin önemini inkar anlamına gelmemektedir. Bunun yerine, göz önünde bulundurulacak önemli faktörler listesinde dinin yeri yoktur, demek daha doğru olacaktır. Yukarıda detaylı olarak açıklandığı gibi, örneğin; realizm yalnızca maddi güce odaklanarak, devlet davranışının diğer motivasyonları için çok az yer bırakmaktadır, liberalizm akılcı ve ekonomik faktörlere odaklanmaktadır. İnşacılık, tüm yapının insan yapımı olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda, eğer inşacılar isterse bu, dine uyarlanabilir bir durumdur. Ulus-devlet ve self-determinasyona ait kavramlar devletin etnik karakterine ve onun tarihi misyonuna odaklanmaktadır. Din içine dâhil edilirse, bu davranış için, motive edici bir güç olarak değil, etnik miras ve tarihin çoğunun bir parçası olarak işlev görecektir. Ancak, dini ölçmek zordur. Bu da yer yer probleme neden olmaktadır. Nedeni ise; Uluslararası İlişkiler disiplininin kantitatif (ölçücü) branşının sıklıkla ölçülmesi zor faktörleri görmezlikten gelmesidir. Bu açıkça 1990'ların sonlarına, Soğuk Savaş'ın bitimine kadar dinin gerçeğidir.²²¹

Bu nedenle, genelde sosyal bilimciler ve özelde Uluslararası İlişkiler akademisyenleri tartışmalı olarak din için bırakılan küçük oda paradigmatlarıyla kör edilmiştir. Sonuç olarak; Uluslararası İlişkiler disiplininde, özellikle 11 Eylül 2001 ile başlayan Müslüman aşırıacılar tarafından Batı'da gerçekleşen bir dizi terör saldırılarına kadar, aslan payını din alamamıştır. Dinin siyasette, özellikle uluslararası siyasette, önemli bir yere sahip olmadığı ve olmaması gerektiği anlayışının geçersiz hale gelmesi ancak bu saldırılarının sonrasında gerçekleşmiştir.

1980 ve 1990'larda bir çok siyaset bilimci ve sosyolog bu din reddini sorgulamaya başlamıştır. Ancak maalesef aynı anda Uluslararası İlişkiler teorilerinde ve yaklaşımlarında aynı uyanış söz konusu olmamıştır. Esasında, Uluslararası İlişkiler disiplininin diğer sosyal bilimlere nazaran dini daha derinden reddederek yok saydığını söylemek yerinde olacaktır. Siyaset biliminde ve sosyolojide dinin düşüşünü anlamak için teoriler bulunmasına rağmen, uluslararası ilişkiler disiplini benzer bir teoriye sahip değildir, böylelikle dini basite aldığını onaylayarak konu dışı bırakmıştır. Uluslararası İlişkiler disiplini din ile bir anlaşma yaptığı zaman, din daima diğer kategoriler içinde sınıflandırılmıştır. Örneğin, 1990'larda alanında etraflıca tartışılan Samuel Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" tezi; esas olarak gelecekte çatışma olursa, öncelikle din açısından tanımlanan bazı medeniyetler arasında olacağını savunmakta-

²²⁰ Monica Toft and Timothy Samuel Shah, "Religion's Flame Burns Brighter Than Ever.", Baltimore Sun 20 Aug. 2006.

²²¹ Uluslararası İlişkiler teorilerinde sekülerist eğilimler için detaylı bilgi için bkz. J. Fox and S. Sandler, Bringing Religion into International Relations, New York, Palgrave- Macmillan, 2004, ss. 14-32.

dır. Ancak çoğunlukla konu üzerine çalışanlar, direkt bir şekilde dini tartışmaktan kaçınmışlardır.²²² Bunu destekler nitelikte, dört büyük Uluslararası İlişkiler dergisinin birlikte hazırladığı ankete göre, 1980 ve 1999 yılları arasında yayınlanan 1600 makaleden yalnızca 6'sı dini önemli bir unsur olarak işlemiştir ve ortaya konulan sonuç bu fenomenin yaygınlığını göstermektedir.²²³

Ancak, dinin nadiren fark edilip söz konusu olması, orda olmadığı anlamına gelmemektedir. Müslümanların çoğu için, Hıristiyan Batı ile dini savaşlar 1683 yılında sona ermiştir. Bu tarih, Hıristiyan tarafında aşağılama, Müslümanlar içinse yenilginin yüzyılının başlangıcı olmuştur. Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan tarafından Müslüman Balkanlar'ın fethi ve Kuzey Afrika ile Müslüman Güney Afrika'nın büyük bir kısmının kontrolünde Avrupa sömürgeciliğinin başarısı, Müslüman Orta Asya'da Rusya'nın zaferi, tüm bu din savaşlarının bir parçası olarak görülmüştür. Irak ve Somali'de olduğu gibi son zamanlarda bazı askeri müdahalelerin yaşandığı Müslüman dünyasında, Batılı Hıristiyan devletlerin devam eden etkisi, Hıristiyan tarafında Müslüman aşağılanışlarının altını çizmektedir. Hıristiyan devletler, sömürge politikaları ve güç siyasetinin bir parçası olarak bunların hepsini gözden geçirmişlerdir. Batılı güçler bu çatışmalarda kendi laik milliyetçiliklerini yansıtmışlar ve karşı saldırıların din yerine milliyetçilikle güdümlendiğini varsaymışlardır. Böylece El-Kaide, bir asırlık çatışmanın bir parçası olarak Batı'ya karşı kampanyası olarak görmüş ve Batı bu saldırılarda gafil avlanmıştır. Çünkü din güdümlü bir meydan okuyucu olasılığı onun kendi egemen paradigmasını kör etmiştir.²²⁴

Tüm bunlara dayanılarak, kesin olmamakla birlikte söylenebilir ki; uluslararası ilişkilerde dinin rolü statik kalmıştır, uluslararası arenada dinin etkisinin arttığı algısı en azından kısmen de olsa gerçekliğin kendisinde bir değişimden ziyade gerçekliğin Batı algısında bir değişim neden olmuştur. Francis Fukayama gibi bir çoğunun vardığı sonuca göre, "Elbette, dini ve kültürel olguya ekonomik ya da rasyonel açıklamalar getirmeyi denemek ve böylece rasyonel seçime dayalı sosyal davranışın bazı büyüyen teoriler içine sığdırmayı denemek mümkündür.. Ancak sonuçta, bu hesapların yetersiz olduğunu kanıtlar çünkü onlar çok indirgemecidir."²²⁵

²²² S.P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*, New York, Simon and Schuster, 1996. Teori üzerine daha fazla tartışma için bkz. J. Fox, *Religion, Civilization and Civil War: 1945 Through the New Millennium*, Lanham, MD, Lexington Books, 2004, ss.155-174.

²²³ D. Philpott, "The Challenge of September 11 to Secularism in International Relations", *World Politics*, vol. 55, n° 1, 2002. Akt, Fox, "The Multiple Impacts of...", s.3.

²²⁴ J. Miles, "Religion and American Foreign Policy", *Survival*, vol. 46, n° 1, 2004.

²²⁵ F. Fukayama, "Social Capital, Civil Society, and Development", *Third World Quarterly*, vol. 22, n° 1, 2001, s.16-17.

2.7. Sekülerleşmenin Çöküşü: Uluslararası İlişkilerde Dinin Önem Kazanması

Modern zamanlarda her ne kadar din belli alanlara hapsedilmeye çalışılmış ve sekülerleşme olgusu toplum üzerinde etkin bir varlık göstermişse de, bilhassa bu yüzyılın ortalarından itibaren bütün dünyada ve uluslararası arenada dinin canlandığı, dindarlık eğilimlerinde büyük artışlar olduğu gözlenmeye başlanmıştır.²²⁶ *Dinin yeniden dönüşü, kutsalın dönüşü, Tanrı'nın intikamı, dinin denetim gücünün artması* gibi tabirlerle ifade edilen bir canlanma trendi içinde din yeniden eski gücünü kazanmaya çalışmaktadır.²²⁷ gerek modern ve post-modern Batı toplumlarında gerekse, gelişmekte olan ülkelerin toplumlarında sanayileşme, modernleşme ve küreselleşme gibi süreçlere paralel olarak dindarlık, hatta geleneksel dindarlık formlarında nispi bir artış da gözlenmektedir. Özellikle 70'li yıllardan itibaren, gerek dünyada gerekse İslam ülkelerinde bir dini artış eğiliminden veya İslami bir yeniden uyanıştan söz edilmektedir.²²⁸ İslam dünyasında meydana gelen bazı olaylar, dünyanın dikkatini üzerine çekerek makro planda din-toplum, mikro planda ise İslam-toplum ilişkisini tüm boyutlarıyla gündeme taşımıştır. Mısır'da İslami grupların etkinliklerini arttırmaları, Lübnan ve Filistin'de "İslami grupların nüfuzlu eylemleri", İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde ortaya çıkan "İslami grup ve mücadelelerin gün geçtikçe daha bir güç kazanmaları", "Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde kendini gösteren bağımsızlık hareketleri" vb. gelişmeler din-toplum, din-devlet ilişkileri olgusunu ivedilikle ve etkin bir biçimde gündeme getirmiştir.²²⁹

Bu bağlamda denilebilir ki, din-toplum ve din-devlet ilişkisinin boyutları ne olursa olsun, din tüm sosyal yapı üzerindeki nüfuzunu ve toplumun siyasi hayatında görmezden gelinemecek denli etkin olma özelliğini korumaktadır. Dün olduğu gibi bu gün de evrensel bir fenomen olarak din, toplumların hayatında ve uluslararası ilişkilerde önemli ve dinamik bir yere sahiptir.²³⁰

Esasen, Aydınlanma, modernizim ve modernleşme, endüstrileşme, rasyonalleşme, kentleşme, küreselleşme ve toplumsal farklılaşma süreçleriyle birlikte dinin, dindarlık ve dinseliliğin zayıfladığı, toplum katlarında etkisizleştiği veya toplumsal hayattaki tesirlerinin öldüğü yönündeki iddia ve teoriler günümüz itibari ile gerçeklikten hayli uzaklaşmış durumdadır.²³¹ Sekülerleşme yaklaşımına göre; siyasal ve toplumsal düzlemde aynı zamanda uluslararası

²²⁶ P. Berger-T. Luckmann, "Sociology of Religion and Sociology of Knowledge", s.62.

²²⁷ Necdet Subaşı, "Arzular ve Gerçekler-Modernleşen Türkiye'de Dinin Referans Gücü-" (Tebliğ), Altıncı Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, 17-19 Kasım 1999, s.1.

²²⁸ Bkz. Mehmet Aydın, "Değişim Sürecinde İslam", ss. 135-147.

²²⁹ Olivier Roy, "Siyasal İslam'ın İflası", Çev. Cüneyt Akalın, Metis Yay., İstanbul 1994.

²³⁰ Çetin Özek, "Devlet ve Din", Ada Yay., İstanbul 1999, s.1., akt., M. E. Köktaş, a.g.e., s. 7-8.

²³¹ Mike Featherstone, "Postmodernizm ve Tüketim Kültürü", Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yay., İstanbul 1996, s.185-186.

ilişkilerde dinin etkisi ortadan kalkmış gibi görünse de modern topluma damgasını vuran bir olgu olarak dinin, toplumdaki nüfuzunu olumsuz yönde etkilemişse de bu nüfuzu ortadan kaldıramamıştır. Hatta ortaya koyduğu etkin tavırla din, varlığını sürdürmeye devam etmiş, dini değerlerin yönlendiriciliği sürmüş ve giderek artmıştır.²³² Dinin farklı biçimlerde ortaya çıkışı, uluslararası ilişkileri farklı şekillerde etkilemesi ve dini canlanma olarak ifade edilebilecek durum ve olayların ortaya çıkışı da söz konusu düşüncenin geçerli olmadığını göstermiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana ve özellikle 11 Eylül deliğinden sonra orda, devletler ve devlet dışı aktörlerin davranış modellerinin şekillenmesinde dinin belirleyici rolü üzerine tartışmalar artmıştır. 11 Eylül saldırılarının akabinde gerçekleşen, Amerika'nın Irak ve Afganistan'a müdahalesi, Orta Doğu coğrafyasında meydana gelen "Arap Baharı" gibi dinin canlı bir şekilde sahneye çıktığını gösteren olay ve gelişmeler, artan bir ilgi ile birçok araştırmaya konu olmaktadır.

Bu yeni kazanılan ilginin ilk göstergesi; daha önce de değinildiği gibi, Samuel Huntington'ın en önemli kimlik belirteci ve uluslararası çatışmalar ve uluslararası dostluk kalıplarının belirleyicisinin din haline geleceğini savunduğu makalesinin yayınlanmasıdır. Bunu diğer kitaplar ve makaleler izlemiştir. "Uluslararası Politikanın Kaçırılan Boyutu: Din", "Aziz ve Yüce Madeleine Albright", bunlardan sadece ikisidir. Konuya artan ilgi ile birlikte ABD'de büyük üniversiteler, çeşitli programlar ve şekillerde uluslararası ilişkiler ve din ile ilgili kurslar vermeye başlamış ve think tank kuruluşları konuyu çalışma kapsamlarına almışlardır. İlginç bir şekilde kitap, makale ve kursların hiç birisi uluslararası aktörlerin davranışlarının dini nasıl ve ne şekilde etkilediğini sistematik olarak inceleyerek, uluslararası ilişkilerde dinin rolünü analiz etmeye çalışmamışlardır. Yanı sıra, gerçekten dinin rolünün devlet davranışlarının diğer belirleyicilerinin rolünü örten bir noktaya kadar nasıl geldiği sorusunun cevabına odaklanmamışlardır. Ya da daha özlü bir şekilde sorulması gereken şudur: Uluslararası ilişkilerde dine bir güç olarak yeni duyulmaya başlanılan bu ilginin sebepleri nelerdir?

Dine duyulan yeni ilginin nedeni, büyük ölçüde yaşam ve ölüm ideolojik çatışmasının bitmesi ile bir çağın sona ermesi, Sovyetler Birliği'nin dağılması gerçeğidir. Bu post-ideolojik ilişkilerin daha değişken ve kompleks karakteri zihinleri son derece karıştırmıştır. Böylece bu kafa karıştırıcı devlet işlerini basitleştirmek ve yorumlamak için onları yeni paradigma araştırmalarına sevk etmiştir. Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" tezi, Sovyet dönemi entelektüellerinin Soğuk Savaş paradigmasının yalınlığını yeniden yaratma çabasının doğrudan bir sonucudur. Muhtemelen Soğuk Savaş paradigmasından daha fazla zararlı olmasına rağmen

²³² Ejder Okumuş, "Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat", İnsan Yay., İstanbul 1999, s. 83-84.

men, Medeniyetler atışması tezinin de eşit şekilde hatalı olduğu kanıtlanmıştır. Ancak, Soğuk Savaş paradigması asla ne tamamen uluslararası ilişkilerin karakterini belirlemiş ne de onun karmaşıklıklarını ve yn değişimlerini açıklamıştır.²³³

Soğuk Savaş sonrasındaki süreçten günümüze kadar uluslararası ilişkiler-din ilişkisinin seyrinin inceleneceği son bölümde, konu iki açıdan değerlendirilecektir. İlk olarak, bu ilişkiyi etkileyen ve tayin eden belli başlı süreçler ve unsurlar üzerinde durularak nedensellik kapsamında hipotez desteklenmeye çalışılacaktır. İkinci olarak ise, daha aydınlatıcı ve somut olabilmek adına, dinin uluslararası ilişkileri hangi şekillerde etkileyebildiği dört madde üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

²³³ Shireen T. Hunter, "Religion and International Affairs: From Neglect to Over-Emphasis", 2010.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDAN GÜNÜMÜZE

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ve DİN

3.1. Uluslararası İlişkiler- Din İlişkisini Etkileyen Başlıca Unsurlar

3.1.1. Küreselleşme ve Uluslararası İlişkilere Etkileri

Neredeyse her bir sosyal bilimler alanı için farklı anlam içerebilen küreselleşme olgusunun genel kabul görmüş ve konunun çerçevesi kapsamındaki tanımlarından bahsetmek yerinde olacaktır. Öncelikle, küreselleşme; “dünyanın küçülmesi” ve yanı sıra “bir bütün olarak dünya bilincinin güçlenmesi”²³⁴ olarak tanımlanmaktadır. Giddens’e göre, “Küreselleşme; uzak yerleşimleri birbirine, yerel oluşumların millerce ötedeki olaylarla biçimlendirildiği yollarla bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması”²³⁵ anlamı taşımaktadır. Toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması, yüksek modernlikle gelen zaman-mekan genişlemesinin bir sonucudur. Bu bağlamda, ilk kez insanların ve toplumların küresel ölçekte ilişkileri gerçeklik kazanmıştır.²³⁶ Teknolojik gelişmelerle “zaman-mekan sıkışması” denilen olgu ortaya çıkmıştır.²³⁷ Böylelikle; fikirler, kültürler ve değerler dünya ölçeğinde yayılmakta, film ve diğer medya aygıtlarıyla kültür transferi yapılmakta ve politik fikirler bütün dünyaya nüfuz edebilmektedir.²³⁸ İletişim ve ulaşım araçlarındaki gelişmelerin sonucu olarak, küresel ölçekte artan iletişim ağlarının, sosyal ilişki biçimi tarihin hiç bir döneminde tanık olunmamış bir ilk niteliğindedir.

Küreselleşme tartışmaları başta Uluslararası İlişkiler, iktisat, kültür çalışmaları olmak üzere sosyal bilimlerin neredeyse tüm alanlarını ilgilendirmesine rağmen, küreselleşmeye dair mevcut tartışmalar sosyoloji alanının bir uzantısı olarak oluşmaktadır.²³⁹ 1990’lı yıllar itibarıyla birçok alanda tartışma konusu olagelen, fakat son zamanlarda varlığı neredeyse tartışmasız kabul edilen küreselleşme olgusu, gelişen ve değişen dinamik dünyayı anlamada ve açıklamada kilit öneme sahip kavramlardan biri haline gelmiştir. Bir ilişki türü olarak uluslararası ilişkiler ise devletlerarası ilişkilerden insanlar arası ilişkilere kadar uzanan bir çok ilişki türünü kapsamaktadır. Siyasal sınırların devletleri ve halkları ayıran bir unsur olmaktan çıkması, ulusun egemenliğine dayanan hâkimiyet şekli zayıflarken çok uluslu şirketlerin ve uluslararası

²³⁴ Ronald Robertson, “Küreselleşme; Toplum Kuramı ve Küresel Kültür”, Çev. Ü. H. Yolsal, Ankara, Bilim ve Sanat. 1999, s.21.

²³⁵ Anthony Giddens, “Modernliğin Sonuçları”, Çev. E. Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı, 1997. s. 66.

²³⁶ Anthony Giddens, “Modernity And Self-Identity”, Cambridge, Polity Press. 1991. s. 32.

²³⁷ David Harvey, “Postmodernliğin Durumu”, Çev. S. Savran, 2. bs. İstanbul, Metis, 1999, s.170.

²³⁸ Ulvi Murat Kılavuz, “Küreselleşen Dünyada Din”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Cilt: 11, Sayı:2, 2002 ss. 191-212, s.194.

²³⁹ Robertson, A.g.e., s.23.

organizasyonların öne çıkması iletişim ve bilgi teknolojisindeki gelişmelerle birlikte küreselleşme, uluslararası ilişkilerde sınırları daha önemsiz kılmıştır.

19. yüzyıl başlarında sanayi toplumuna geçişle birlikte yaşanan büyük dengesizlik ve şaşkınlığın bir benzeri küreselleşme ile yaşanmaktadır. Modernleşmeyle birlikte uluslararası ilişkilerin ana aktörü haline gelen ulus-devlet, yetkisini paylaşmaya hatta devretmeye başlamıştır. Nitekim bu ulus ötesi ilişkiler ile birlikte uluslararası sivil toplum kuruluşları, hükümetler arası örgütler hatta bireyler dahi uluslararası ilişkilerin aktörleri haline gelmeye başlamıştır.²⁴⁰ Disiplinin kapsamı da alabildiğine genişleyerek “ulus ötesi ilişkileri” de içerir olmuştur. Son yıllarda etkisini hızla arttırmaya devam eden küreselleşme olgusu, toplumsal yaşamın neredeyse her alanına tesir etmektedir. Dolayısıyla bu etkileme süreci beraberinde bir çok yapı, kurum ve kavramı da değiştirip dönüştürmektedir. Egemenliğin aktörlerinin çoğalması, iktidarın farklı aktörlere yayılması ve iktidar ilişkilerinin değişmesine neden olan küreselleşme, uluslararası ilişkileri yönlendiren ve şekillendiren siyasi esaslar, siyasi katılımı kurumsal güçlerin kontrolünde tutan, böylelikle yukarıdan aşağıya toplumları şekillendiren bir anlayış yaratmaktadır.²⁴¹

Bu süreçte, bireyler yerel/kültürel kodların küreselleşmesiyle sosyal ve kültürel düzlemde bir “Dünya Toplumu”nun yurttaşları haline gelmiş ve evrensel, küresel değerlerden oluşan yeni yaşam şeklini benimsemeye çalışmıştır. Devletlerin sınır tanımayan sorunlarını çözme becerisinin azalması sonucu, toplumsal bütünleşme zarar görmekte ve kimlik tartışmaları gündemin önemli sorunları haline gelmektedir. Etkileri zayıflayan ulus-devletlerin ise ülke içindeki otorite ve egemenlikleri dahi sorgulanmaya başlanmıştır. Ulus devletlerin bazı işlevleri uluslararası kuruluşlar ya da ulus ötesi örgütler tarafından yerine getirilmeye başlanmıştır. Uluslararası/ötesi ve hükümetler arası kuruluşlar uluslararası ilişkilerde belirleyici bir konuma yükselmiştir. Böylelikle ulus-devletin egemenlik alanı kısıtlanmış ve büyük ölçüde dönüşüme uğramıştır.²⁴²

1648’de imzalanan Vestfalya Antlaşması’nın ulus-devletin uluslararası sistemdeki yerini göstermesi ve kendi sınırları içinde nasıl bir güce sahip olduğuna işaret etmesi bakımından bir dönüm noktasını temsil ettiğini²⁴³ hatırlatmak gerekirse, o zamandan bu yana yaşanan geliş-

²⁴⁰ AYTEKİN YILMAZ, “İkinci Küreselleşme Dalgası: Kavram, Süreç, Sorunlar”, Vadi Yayınları, Ankara, 2004, s.124.

²⁴¹ ARZU YILMAZ, “Tek Tanrılı Dinlerin Ortak Değerleri Üzerinden Dinler Arası Diyalog Uluslararası İlişkilerde Barış Ve Güvenliğin Tesisi Projesi:Hristiyan-Müslüman Diyalogu”, Ankara Üni. Yüksek Lisans Tezi, 2006, s.50.

²⁴² ŞENER, a.g.m., s.52.

²⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. AHMET DAVUTOĞLU, “Küreselleşme ve AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Ulusal Egemenliğin Geleceği”, 2003, Anayasa Yargısı Dergisi, 20, ss.46-58.

melerle birlikte literatürde son yıllarda “ulus-devletin sonu”, “egemenliğin dönüşümü” gibi kavramların yoğun şekilde tartışma konusu haline geldiği görülmektedir. Bu bağlamda, meşruiyet ve iktidarlarının sınırlarını zorlamalarına rağmen Fransız İhtilali’nden günümüze temel siyasi aktör olan ulus-devlet hala mevcudiyetini koruyor olsa da, iktidar ve güç kaybı yaşamaya devam etmektedir.²⁴⁴ Küreselleşen dünyada sınırların önemsizleşmesiyle birlikte devletlerin kendilerini meşrulaştırmada kullandıkları “ulus” kavramının²⁴⁵ etkisi her geçen gün zayıflamaktadır.

3.1.2. Küreselleşmenin Uluslararası İlişkiler-Din İlişkisine Etkileri

Yukarıda bahsi geçen değişimlere mukabil, küreselleşmenin Soğuk Savaş sonrasında etkinliğini daha da arttırmasıyla, ekonomik, sosyal, siyasal daha bir çok alanda gelişmeler olduğu gibi din de payına düşeni almıştır. Ali A. Manzuri küreselleşmenin arkasında dört temel gücü; din, teknoloji, ekonomi ve imparatorluk olarak sıralamıştır. Aynı hareket etmek zorunda olmayan bu güçler, sıklıkla birbirlerini desteklemişlerdir.²⁴⁶ Bireyler üzerindeki tesiriyle ve yöneticilerin duygu ve düşünce dünyalarını etkileyen yönüyle din, küresel dünya ve uluslararası ilişkiler gündemindeki önemini arttırmıştır. Küreselleşme dinin etkisini daha işlevsel kılmış; iletişim ve telekomünikasyon alanlarındaki gelişmelerle birlikte inancın ve bireyin sınırları aşan yönüyle dinin etkisini arttırmıştır. Nitekim küreselleşmeyle birlikte, dini hareket ve organizasyonların siyasi konulara ve olaylara ilgisi artmıştır.²⁴⁷ Çünkü kitle iletişim teknolojilerindeki devrim niteliğindeki gelişmeler, dini hareket ve organizasyonların bilgi ve mesajlarını hem kendi taraflarına hem de tüm insanlığa iletmelerine olanak sağlamıştır.

Bununla birlikte küreselleşmenin iki yönü olması nedeniyle bir yandan din kendine yayılma zemini bulurken karşıtlığını da beraberinde getirmiştir. Küreselleşmenin bir yönü “tek bir dünya” haline gelmeyi ifade ederken, diğer yönü parçalanma ve farklılaşmanın yükselişini temsil etmektedir. Küresel bütünleşme ve yerel kaynaklı farklılaşma yönündeki gelişmeler ulus-devletlerin sorun çözme ve bireylerin yaşamlarına anlam vermede yetersizleştiğini göstermektedir. Ulus-devletlerdeki toplumsal bağların zayıflamasına neden olan küreselleşme böylelikle bir taraftan ulus üstü bir kimliğin oluşumuna katkıda bulunurken bir taraftan da çelişkili bir şekilde yerel kimliklerin canlılık kazanmasına olanak sağlamaktadır.²⁴⁸ Başka bir

²⁴⁴ Şener, a.g.m., s.59-60.

²⁴⁵ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, “Küreselleşme Ulus-Devlet Etkileşimi Bağlamında AB-Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması”, Doğu-Batı Dergisi, 10 (Şubat-Mart-Nisan), 2000, ss.113-138. s.118.

²⁴⁶ Ali A. Mazrui, “Evrensellik İddiası: Küreselleşen Bir Çağda Batı Kültürü”, Çev. Hakan Arıkan, “Küreselleşme - Temel Metinler”, Ed. Kudret Bülbül, Orion Yayınları, 2009, Ankara, s.416.

²⁴⁷ Ronald Robetsan, “Globleleşme, Politika ve Din”, Çev. Hakkı Karaşahin, Şahin Gürsoy, Dini Araştırmalar, 2003, Cilt 6, sayı 17, s. 366.

²⁴⁸ Cevat Özyurt, “Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 2002, s.13.

ifadeyle; küresel/evrensel bir kültür inşa ederken, yerel kültürel değerleri evrensel olana entegre etmeye çalışarak küreselleşmenin ulus kimliğini etkilemesi, ulus-devlet için tehlike arz etmektedir.

Özellikle küreselleşmenin yerelliği güçlendirici etkileri, ulus kimliği ve kültürünün korunmasına yardımcı olduğu gibi neredeyse tüm ülkelerde modernitenin gereği olarak eritilmek istenen geleneksel alt kültürlerle de canlılık kazandırmaktadır.²⁴⁹ Bunun bir olumlu bir de olumsuz okunuşu söz konusudur: Yerel ve topluluk kimliklerinin canlılık kazanması, küreselleşmenin olumsuzluklarına doğan bir tepki olarak yorumlanabilirken, değerlerinin küreselleşmesi sonucu ortaya çıkan insan hakları ve uluslararası hukuku elde edilmiş kazanımlar olarak da görmek mümkündür. Kimliğin oluşmasında dinin rolü çok fazladır. Küreselleşme ise bu role önemli katkılarda bulunan bir süreçtir. Devletin kimliği baz alındığında din, bu kimliğin oluşmasında belirleyici unsurlardandır. Küreselleşme süreci ulus-devlet kimliğini değişime mecbur bırakmaktadır. Küresel kitle kültürünün başka bir deyişle popüler kültürün bir sonucu olarak ortaya çıkan mikro-milliyetçilikteki (etnisite milliyetçiliği) artış, etnik canlanma, çok kültürlülük ulus üstü vatandaşlık uygulamaları ve imtiyazlı vatandaşlık istekleri, ulus-devletlerin bir unsuru olarak ulus kimliğini sıkıntıya sokmaktadır.²⁵⁰

Bu ortamda, “politik eylemin ön şartı”²⁵¹ olarak aranan, “liberal demokrasi, piyasa ekonomisi ve teknolojik gelişme” toplumsal kimlikler, politik sınırlar ve toplumsal pratiklerin birbirleriyle uyum içinde olmasını sağlayacak değerler bütünüdür. Bu değerlere neredeyse dünyanın kurtuluş reçetesi olarak bakılmaktadır. Nihayetinde küreselleşme sürecinde gelinen nokta, ulusal ya da uluslararası sistemde siyasal düzenin tek taraflı mı yoksa çok taraflı mı kurulacağına dair bir ikileme işaret etmektedir. Tek taraflı olma durumunda bir güç, iktidar mekanizması sorunu, çok taraflılık ise bir meşruiyet sorununu beraberinde getirmektedir. Dinin bu sürecin neresinde olduğuna bakmak gerekirse, genel anlamda “liberal” ve “muhafazakar” olmak üzere iki davranış şekli karşımıza çıkmaktadır.

Örneğin Yakup Coştu, küreselleşme sürecinde homojen ve heterojen olmak üzere çift kutuplu bir etkileşimin var olduğunu savunmaktadır. Buna göre birinci süreçte; küreselleşmenin özelleştirme ve izafileştirme yoluyla dinin felsefik temellerine zarar verdiği ve toplumsal

²⁴⁹ Ali Yaşar Sarıbay, “Kültürel Bir Kurgu Olarak Küreselleşme”, Küreselleşme, Der. Cemal Uşak. Ufuk Kitapları, 2002.

²⁵¹ Peter Wagner; toplumsal kimlikler, politik sınırlar ve toplumsal pratikler arasında belli bir örtüşmenin üretilmesini politik eylemi kurmanın ön şartı olarak vurgular. İnsan varlıklarının başkalarıyla paylaştıkları ve bundan dolayı toplum içinde düzenlemeyi isteyecekleri pratiklerin uzanımları ve nüfuz etmeleri açısından potansiyel olarak belli değerler etrafında birliktelik oluşturmuş insanlara ihtiyaç vardır. Peter Wagner, “Modernliğin Sosyolojisi: Özgürlük ve Cezalandırma”, çev. Memmet Küçük, İstanbul, Sarmal Yayınları, 1996, s.266-267.

alandaki etkisini zayıflattığını öne sürmektedir. İkinci süreçte ise; küreselleşme geleneksel dinlerin canlanmasına ya da yeni dini hareketlerin doğmasına ortam hazırlayarak, küresel dünyanın şekillenmesinde dine önemli bir yer atfetmektedir.²⁵² Bu bakış açısından hareketle muhafazakâr tercih, geleneksel dini yapının devamını talep etmekte, liberal tercih ise dinin yanı sıra dini kurumların küresel toplumun değişen şartlarına göre yeniden yorumlanarak şekillendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Bu iki tercihin küreselleşme sürecinde nasıl biçimlendiğinin detaylarına geçmeden önce dinin küreselleşme ile ilişkisi üzerine yapılan analizlere yer vermek gerekmektedir. Bu analizlerin savunduğu ortak nokta; modern sistemin bir sonucu olarak gelişen bireycilik karşısında insan ilişkilerini oluşturan ve geliştiren kurumların etkili olacağıdır. Aile bağlarının güçlendirilmesi ve ekonomi dışı dayanışma kurumlarının artırılması ile ilgili önermeler ve gereklilikler nihayetinde dine ulaşmaktadır. Devletin asli görevleri dışında rollerinin kalmadığı, sosyal devlet anlayışının daraldığı ya da yok olduğu bu dönemde post-modernist teorisyenlerin parçalanmış toplumsal hayat karşısında, dinin işlevini hatırladıkları gibi, küresel süreci biçimlendiren aktörler de dinden yardım bekler olmuşlardır.

Küreselleşmenin siyasal, sosyal ve ekonomik bakımdan homojen bir dünya yapısına işaret ettiği varsayımı göz önüne alındığında dinlerin “teklik ve birlik” kabulüne dayanan evrensel söyleminin bu süreçteki yeri daha net anlaşılacaktır. Gellner’in tespitinin tersten okunuşu da bu durumu destekler niteliktedir. “Tektanrıcılık ulusalcılığın başka yollardan sürdürülmesidir.”²⁵³ Dinlerin küreselleşme sürecindeki işlevinin diğer bir boyutu da ahlak üzerinedir. Gellner “ulusalcı köktendincilik” olarak ifade ettiği bir öneride bulunmuştur. Bu öneriye göre, Aydınlanma felsefesinin dine ve dini kurumlara karşı rakip bir model geliştirmek yerine herkese aynı şekilde davranılmasını salık veren bir ahlak biçimini getirecek bilginin benimsenmesi gerekmektedir.²⁵⁴ Kısacası bilimsel bilgi ve anlatımsal bilginin insanlık için ortak iyi ve doğruyu oluşturmada seferber edilmesi çağrısı yapılmaktadır ve bu çağrı aynı zamanda aklın ve aşkın olanın ahlak bağlamında birbirlerine rakip olmadığı varsayımını içermektedir. Neticede çeşitlilik bilginin bir sonucudur ve çeşitliliği dengede tutmak için uygun kararları vaktinde alabilmek için de bilgi ve bilgilendirmeye gereksinim vardır.²⁵⁵

Aklın tek başına amaç tayin edemeyeceği bilhassa toplumlar arası uzlaşma ve barış için ahlak eğitimine ihtiyaç olduğu bu noktada kamusal alanın farklı inançların, kültürlerin, ifade

²⁵² Yakup Coştu, “Homojenleşme ve Heterojenleşme Arasında Küreselleşme-Din İlişkisi”, İslamiyat, Sayı 6, 2003, s.71-74.

²⁵³ Ernest Gellner, “Postmodernizm, İslam ve US”, çev.Bülent Peker, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1994, s.89.

²⁵⁴ Gellner, a.g.e, s.135-136.

²⁵⁵ Suavi Aydın, “Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği”, Ankara, Öteki Yayınevi, 1999, s.129.

tarzlarının yer almasını sağlayacak çok sesli bir yapıya kavuşturulması çabaları ile birlikte dine biçilen rol gündeme gelmektedir. Çok taraflı siyaset anlayışı için gerekli ortak değerleri meşru bir zemine dayandırma çabasıyla “inanç ve ifade özgürlüğü hakkı olarak sivil toplum örgütlerinin gelişmesine uygun koşulların oluşturulması” gibi faaliyetler söz konusudur. Dinin kamusal alandaki rolünün yeniden tanımlanması ihtiyacı dinin siyasal davranışlar üzerindeki etkilerini inceleyen çözümlenmeleri de yeniden gündeme taşımaktadır. Şerif Mardin, dinin toplum yapısıyla bütünleşmiş olarak, toplum anlaşmalarının pekiştiricisi olarak oynayabileceği rolün yanı sıra, “dinin özerk yapısı” şeklinde ifade ettiği dinin toplum yapısının dışında çalışan bir mekanizmasının olduğu da vurgulanmaktadır. Dinin daha önce sahip olduğu toplumsal yapı özellikleri ortadan kalktıktan sonra da kültürel planda dinin varlığını sürdürmesini dinin özerk yapısının olduğuna kanıt olarak sunmaktadır.²⁵⁶

Robertson ise; dinin kültürel ve toplumsal olana ilişkin bu yapısına bağlı olarak din ve siyaset arasında ilişki kurmaktadır. Robertson’a göre, son dönemde din dünya çapında siyasallaşmış bir kuramdır. Ancak bu durum modern küresel şartların sosyo-kültürel bir sonucu olarak dinin kişiselleştirilmesine bağlıdır ve dinin dünyayı tek bir sistem içinde bütünleştirme amacına engel değildir. Dinin siyasallaştırılmasının diğer bir yüzü ise devletin dinselleştirilmesidir. Dinselleştirme, modern devlet insanının özel konularıyla ilgilenmesi bu alanlarda kanun ve kurallar koymasıyla gerçekleşmektedir. Devlet dinselleştirikçe politik alandaki dini aktörlerin göz önündeki hareketleri artacak, dinin siyasallaşması ile ise görünüşte seküler politikaların aktörlerini devlet ilişkilerini dini açıdan değerlendirmeye yöneltecektir. Bu noktada Robertson dünyayı tek bir sistem olarak görürken dinsel hareketleri bu sistem içindeki gelişmelerin yorumunu yapmaya ve kendilerinin yeni konumlarını açıklamaya davet eder.²⁵⁷

Bu çağrıdan anlaşılacağı üzere, din küresel şartlara uyum sağlayabilen bir niteliktedir. günümüz küresel şartlarına göre dinlerin ve dinsel hareketlerin kartvizitlerini düzenlemeye zorlandıkları savunulmaktadır. Bu bağlamda, dinler bireye yönelik söylemleriyle evrensel bir tayin edici rolündedir.²⁵⁸ Bu çağrıya yukarıda bahsi geçen “liberal” görüş tarafından yapılacak yorum ile dinlerin tüm insanlığı kuşatan ve herkese ulaşmayı amaçlayan evrensel söylemine göre dinin açıkça küreselleşme taraftarı olduğu yönünde tartışmalara sebebiyet vermektedir. Dinin temel mesajının da evrensel barış ve uzlaş olduğu düşünüldüğünde küreselleşmenin sınırları tanımayan yapısı gereği dinin tesirini ve nüfuzunu güçlendirmesi mümkündür. İletişim ve teknoloji alanlarındaki gelişmelerin her geçen gün artmasıyla kendine daha çok taraftar bulmaktadır. Dinin evrensel mesajları küreselleşmenin etkisiyle küçülen dünyada en

²⁵⁶ Şerif Mardin, “Din ve İdeoloji”, İstanbul, İletişim Yayınları, 13.B., 2004, s.57.

²⁵⁷ Robertson (2003), a.g.e., s.362-368.

²⁵⁸ Robertson (2003), a.g.e., s.370.

uzak noktaya dahi ulaşabilmekte ve ulaştığı kitleleri her geçen gün arttırmaktadır. Bu süreç bir yandan yerel din kodlarını küresele taşıırken, diğer taraftan da küresel/evrensel inanç ve fikirleri yerele ulaştırabilmektedir. Küreselleşen dünya içinde dinin çağrısı, karşılıklı sevgi, saygı, yardımseverlik gibi değerlerin hâkim olduğu büyük bir cemaat tesisi içindedir. Küreselleşme yanlıları tarafından dinin bir güç olarak serbest bırakılma nedeni barışçı bir ahlak anlayışı tesis etmektir. Marx'ın dini afyon olarak nitelemesine neden olan işlevine bakıldığında, anlaşılmaktadır ki; küreselleşme istikrarın sağlanmasında kaynak olduğu ölçüde dinsel referanslara da itibar göstermektedir.

Özetlemek gerekirse, Modernite üzerine sosyal bilimcilerin ve felsefi söylemlerin öngördüğü modernizasyon süreçlerinin toplumsal ilişkileri belirlemesiyle dinin toplum içindeki etkinliğinin azalması ya da sadece özel alanda yaşaması günümüz toplumsal hayatında geçersiz hale gelmiştir. Aksine küreselleşme sürecinin geldiği nokta, kapitalizmin yaygınlaşmasına, pazarın globalleşmesine, iletişim ve bilişim teknolojisinin hızla gelişmesine, yanı sıra yok olacak ya da özel alana itilecek olan din olgusunun, dinsel hareket ve söylemin canlanmasına, böylelikle de sekülerleşme olgusunun çöküşüne tanıklık etmiştir. Öngörülerin aksine günümüz itibarıyla din kamusal alanı terk etmek yerine, kamusal alanın örgütlenmesinde ve kurulmasında da önemli roller oynamaktadır.²⁵⁹

Bu bağlamda son olarak belirtilmelidir ki; Küreselleşmenin din üzerindeki en büyük olumsuz etkisi onu yeni küresel ortama çekmek, doğmuş özdeşleşmiş olduğu gelenek ve coğrafyalardan uzaklaştırması sonucu güvenilirliğini ve sahiciliğini kaybettirmesidir.²⁶⁰ Dinin küresel düzeyde canlanmasının en büyük olumsuz sonucu ise; evrensel mesajlar ileri süren dini hareketler, iyi niyetle hareket eden organizasyonlar da olsalar, kötü amaçlarla faaliyet yürüten El-Kaide gibi terörist gruplar da olsalar her şekilde küreselleşmenin araçlarından faydalanarak uluslararası politikada etkili olmasıdır. Küreselleşme ile ulus-devlet sınırlarının daha geçirgen hale gelmesiyle, dinin uluslararası politikada daha rahat hareket eder hale gelmesinin olumlu ve olumsuz sonuçlarını kaçınılmaz ve kontrol edilemez kılmıştır.²⁶¹

3.1.3. Kimliğin Bir Belirleyeni Olarak Din

İnsanın kimliği bir kısmı doğuştan gelen bir kısmı sonradan kazanılan aidiyetler diyebileceğimiz bir tür koordinatlarla belirlenmektedir. Soy, içinde yetişilen ortam, mekan algısı, ortak tarih bilinci, ortak kültür ve din bu aidiyetlerin başlıcalarıdır. Kimlik, kişisel veya toplumsal birimin temel niteliklerini belirleyen söz konusu sosyal birimi diğerlerinden ayıran ve ai-

²⁵⁹ Fuat Keyman, "Küreselleşme, Gelenek, Din, Türkiye Örneği", Türkiye ve Avrupa'da İslam, Devlet ve Modern Toplum, İstanbul, Konrad-Adenauer-Stiftung Yayınları, 2004 s.46.

²⁶⁰ Ali Yaşar Sarıbay, "Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme", Everest Yayınları, İstanbul, 2004, s. 72.

²⁶¹ Şahin, a.g.e., s.106.

diyet duygusunu şekillendiren temel unsurdur. Bireyin kimliğini oluşturan bahsi geçen unsurlar, bağlantılı olarak toplumun ulusal kimliğini de şekillenmektedir.

Devletlerin dış politikalarının oluşumunda ve eylemlerinin kökeninde ülke çıkarları ve ulusal kimlikler belirleyici roller oynamaktadır. Ülke çıkarlarının belirlenmesinde ise en etkili unsurlar olarak bireylerin, ulusal ya da uluslararası aktörlerin ve devletin kimliklerini saymak mümkündür. Bu minvalde kimlik kavramı, kavramın din ile ilişkisi ve din-kimlik etkileşiminin uluslararası ilişkilere ve dış politikaya etkisi, konunun kapsamı gereği hayli önemli hale gelmektedir. Öncelikle kimliğin anlamı, inşasında din etkisi ve bu bağlamda dini kimliğin toplumdaki işlevi üzerinde durmak dış politikaya olan etkisini daha net anlayabilmek için yerinde olacaktır.

Latinedeki *idem* (aynı) kökünden türetilen, *identity* kelimesinden gelen kimlik kavramı, genel anlamda tarihsel ve toplumsal değişkenlere bağlı olarak oluşan bir olguyu ifade etmektedir.²⁶² Bu nedenle süreklilik ve dinamizm içeren kimlik, varlığın sürekliliği ile etkileşim içinde olduğu için kendini diğerlerinden ve ötekilerden ayırt edebilme özelliğine sahiptir.²⁶³ Esasında kimlik ilk insan topluluklarına özgü varoluş olgusuyken zamanla toplumsallaşmış; halkların, toplumların, devletlerin kimlikleri olarak gelişmiş ve farklılaşmıştır. Bu bağlamda sürekli devinen ve değişen kimlik, farklılık ve öteki ile anlam kazanmaktadır.²⁶⁴ Dolayısıyla kimlik olgusu aslında hem içine alıcı hem de aynı zamanda dışlayıcıdır. Örneğin, Avrupa Birliği kapsamı Avrupalı kabul edilen halkları içerirken, Orta Doğu ya da Amerikan halklarını dışarıda bırakmaktadır.²⁶⁵

Din, sosyal bilimciler ve psikologlar tarafından bir kimliğin oluşturulması ve devam ettirilmesi için en önemli kaynaklardan birisi olarak görülmüştür. Ancak hiç bir zaman dinin tek amacı bir kimliği oluşturmak olmamıştır. Kişinin belli bir dine inanması, dua etmesi ve dini ritüelleri yerine getirmesi onu belli bir kimlik sahibi gibi gösterse de bu, bütünüyle o kimliği taşıdığı anlamına gelmemektedir.²⁶⁶ Aynı kimliği aynı dine inanan ama din adına hiç bir aktivitede bulunmayan kişi de taşımaktadır. Dolayısıyla din, kimliği oluşturan unsurlardan birisidir ve kendi başına kimlik inşa etmeye muktedir değildir. Ancak kimliğin inşasında çok

²⁶² Erhan Akdemir, “11 Eylül 2001, 11 Mart 2004 ve 7 Temmuz 2005 Terörist Saldırının Ardından İslam’ın Avrupa’da Algılanışı,” Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 8, 1, 2009, ss. 1-26, s.4.

²⁶³ A. Nuri Yurdusev, “Avrupa Kimliği’nin Oluşumu ve Türk Kimliği”, Der. Atilla Eralp, Türkiye ve Avrupa, Ankara, İmge Kitabevi, 1997, s. 18.

²⁶⁴ Yurdusev, a.g.e., s.20.

²⁶⁵ Deniz Altınbaş, “Avrupa’da Kimlik ve Medeniyetler Çatışması”, Stratejik Analiz Dergisi, 79, 2006, ss.51-61, s.55.

²⁶⁶ Simon Coleman ve Peter Jeffery Collins, A.g.e., s. 3.

önemli, olmazsa olmaz bir rol üstlenmektedir. İnsanın olduğu her yerde olan din, bu gücünü ve kaynağını insanın varlık yapısına borçludur.

Kimlik inşa etmede dinin belirleyiciliği bireyin içinde yaşadığı toplumun gelişmişlik düzeyine göre farklılık arz etmektedir. Şöyle ki; inançlarının tehdit altında olduğunu hisseden insanların yaşadığı bir toplumda, kimliğin ana belirleyeni dinsel aidiyet halini alırken, tehdit altında olan inananların ana dilleri ve etnik grupları ise aynı dini paylaşan toplumlar birbirleriyle kıyasıya savaşılabilmektedirler.²⁶⁷ Yıllardır süregelen İsrail-Filistin çatışması dini temelli çatışmalara verilebilecek en iyi örneklerdendir.

Ayrıca dinin kurumsallaşması da toplumun gelişmişlik düzeyine göre farklılık göstermektedir. Din-kültür ve din-toplum arasında bulunan bu çift yönlü ilişki sosyal bir varlık olan insanı direkt olarak etkilemektedir. İnsanın dine karşı tutum ve tavırları bu etkinin düzeyini ve niteliğini değiştirmektedir. Kültür evreninin, sosyal bir çevrenin içine doğan her insan, kendisini o topluma ait yaygın din anlayışının etki çemberinin içinde bulmaktadır.

Kimlik, asıl olarak insanın varlık yapısı ve kendini algılayış biçimiyle ilgilidir.²⁶⁸ Din ile birlikte dil, ten rengi, mensup olunan zümre, bedensel özellikler, geçmişte yaşananlar, cinsiyet, etnisite, yaş, statü-toplumsal konum, meslek gibi insanın hem kendini algılayışı hem de başkaları tarafından algılanışı şekillenerek bir kimlik inşa etmektedir.²⁶⁹ Kimlik kavramı kollektif aidiyetlerde katıldıklarımızı, kendimizi tasavvur etme, yaşama, ilişki kurma, tanıma gibi hayattaki duruş yerimizi bildiren niteliklerin toplamını ifade etmektedir.²⁷⁰ Bir insanın kişiliğini ya da bir grubun niteliğini belirleyen onları diğerlerinden ayıran karakteristik özellikler²⁷¹ olarak da tanımlanan kimlik; kendini ifade ederken dış dünyaya karşı öne sürülen kendini “ötekilerden” ayırt etmek için kullanılan bir araçtır. Kant ve Hegel kimliğin sağlam temellere oturtulması için “öteki” tanımını çok güçlü bir faktör olarak görmüşlerdir. Schmitt ise kimliğin en iyi tanımının ötekine kıyasla anlaşılabilirliğini savunmaktadır.²⁷² Yani kimlik, ötekilere karşı tanımlanır, yorumlanır ve anlam kazanır. Bu bağlamda, tüm kimlikler kendi farklılıkları ile var olabilir ve her kimlik bir anlamda ötekidir.²⁷³

²⁶⁷ Amin Maalouf, “Ölümcül Kimlikler”, çev. Aysel Bora, Yapı kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s.18.

²⁶⁸ E. Göka, M. Beyazyüz, “Yeni Dünya Düzeninin Kimlik Siyaseti: Psikolojik Bir Bakış Denemesi,” Türkiye Günlüğü, sayı 83, 2005, s.17-18.

²⁶⁹ Nichole Rodriguez Toulis, “Believing Identity: Pentecostalism and the Mediation of Jamaican Ethnicity and Gender in England”, Palgrave Macmillan, 1997, s.83.

²⁷⁰ Ömer Demir ve Mustafa Acar, “Sosyal Bilimler Sözlüğü”, Ankara, Vadi Yayınları, 2006, s.244.

²⁷¹ Günay Ünver, “Din Sosyolojisi,” İstanbul, İhsan Yayınları, 1988, s.379.

²⁷² Richard Lebow, “Identity and International Relations,” David Davies Memorial Institute for International Studies, 22, 2008, ss.473-492, s.474.

²⁷³ Ünver, a.g.e., s.380.

3.1.4. Kimliğin Uluslararası İlişkiler-Din İlişkisine Etkileri

Dini inançların birey kimliğinde olduğu gibi ulusal kimliklerin oluşumunda da önemli bir yere sahip olduğu bir çok sosyal bilimci ve akademisyen tarafından kabul görmüştür. Bunu destekler nitelikte Hopf, artık kimlik kavramını dış politikanın anlaşılmasını sağlayacak anahtar kelime haline geldiğini savunmuştur. Benzer şekilde Katzenstein da, kültür ve kimlik olgularının, ülke çıkarlarına, güvenliğine ve küresel güvensizliklere doğrudan etkisinin olduğunu iddia ederek kimliğin dış politika ve uluslararası ilişkilerdeki önemini vurgulamıştır.²⁷⁴

Uluslararası ilişkiler ve din ilişkisinde önemli bir yere sahip olan kimlik, bireysel bir nitelik taşımakla birlikte topluma ve devlete ilişkin bir içeriğe de sahiptir. Topluluk üyelerinin kendilerini ait hissederek özdeşleştirecekleri belli bir toplumsal mekan ve de hatları kesin, sınırlandırılmış bir toprak parçasını çağrıştırmaktadır.²⁷⁵ Bu bağlamda denilebilir ki; kimlik, kolektif aidiyetlerin oluşmasında, toplumsal kimliklerin belirlenmesinde, devlete ilişkin ulus kimliğinin inşasında din ve dini unsurlarla yakından bağlantılıdır. Uluslararası politikada bir güç ve işlevsel bir unsur olan din, sahip olduğu gücü, nüfuzu büyük oranda politika yapıcılarının ve yönetim mekanizmasında bulunanların bireysel ve uluslararası sistemin aktörleri olan devletlerin kendi kurumsal kimliklerinden almaktadır. Dolayısıyla ait olunan kimlik kodları bu süreçte dış politikaların yapımına ve uluslararası politikanın şekillenmesine büyük katkı sağlamaktadır.²⁷⁶

Daha önce de bahsi geçtiği üzere küreselleşme süreci devletin resmi kimliğini değişime mecbur bırakmıştır. Din kendine has aidiyet formlarını zorunlu kılarken, küreselleşme süreci bu aidiyet formlarıyla karşı karşıya gelmektedir ve dini kimliklerini korumaya çalışan bireyler küreselleşmenin zorlaması ve dinamizmi ile karşı karşıya gelmektedirler. İnsanlar küresel dünyanın çarkında kaybolmamak için kimliklerini ön plana çıkarma eğilimindeyken, küreselleşme karakteri ve dinamiği gereği kimlik siyasetine etki etmektedir.²⁷⁷ Küreselleşmeyi etkin bir araç olarak kullanabilen milliyetçi ve dinci grupların köklerini ve kültürlerini daha rahat öğrenip yaşatabilme imkanına kavuşmalarını kimliğe etki eden bir unsur olarak tekrar vurgulamak gerekmektedir.

Kimlik siyasetinin yeniden canlanması kısmen küresel ile yerel arasındaki muhalefetten kaynaklanmaktadır. Ancak daha derinde kapitalist sanayileşmeyle mülk sahiplerinin hakları

²⁷⁴ Robert Jackson and Georg Sørensen, "International Relations Theory and Approaches", Oxford University Press, 2012, s.176.

²⁷⁵ Anthony D. Smith, "Milli Kimlik", Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul. İletişim Yayınları, 2004, s.24.

²⁷⁶ Stuart Croft, "Religion and Foreign Policy", 2009, Renewal, 17/1. <http://www.renewal.org.uk>.

²⁷⁷ Serkan Kekevi ve Gökmen Kılıçoğlu, "Uluslararası İlişkilerde Kültür ve Kimlik", Batman Üniversitesi, Yaşam Bilimleri Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2012.

<http://www.yasambilimleridergisi.com/makale/pdf/1356295319.pdf>, [Erişim Tarihi:26.02.2015]

ile yoksulların ihtiyaçlarının çatışması güçleri karşı karşıya getirmektedir ve post modern siyaset bunu çözmeye muktedir değildir. Dolayısıyla insanlar hayatlarını anlamak ve yaşadıkları hızla değişen sosyal düzleme anlam kazandırmak için düzenli siyasal partilerden ziyade başka alanlara ve arayışlara yönelmektedir. İdeolojilerden çok etnisite gibi doğuştan gelen özelliklerin önem kazanması ya da dini inanç temelli siyasal kimliklerin yükselişi bundan kaynaklanmaktadır.

Uluslararası İlişkiler disiplinin de ana aktör olarak analiz birimi olan devletin dışında ya da devlete alternatifler arayan akımlar söz konusu olmaktadır. Özellikle SSCB'nin yıkılması ve Doğu Avrupa'daki sosyalist sistemlerin çökmesi ile birlikte kimlik ve kültür siyasetine dair analizler ağırlık kazanmıştır. İki kutuplu bir sistemden çıkış sonrasında belirsizlik ve yeni düzeni anlama ihtiyacı yeni bakış açıları getirmiştir. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren ise eleştirel ve post-yapısalcı yaklaşımlar kimliğe teorik açıklamalarında sıklıkla yer vermişlerdir. Kimlik konusu etnik ve dini kimlikler mevzu bahis olduğunda analiz düzeyi ve açıklama birimi olarak daha anlamlı ve yüksek açıklayıcılık kapasitesine sahiptir.²⁷⁸

Öte yandan, tarih var oluşlarından bu yana devletlerin uluslararası sistemde belirli amaçlar doğrultusunda iş birliği ve çatışma içerisinde olduklarına tanıklık etmiş ve etmeye devam edecektir. Uluslararası sistemi analiz etmek üzere oluşturulmuş teorilerin çoğu devletlerin davranışlarında ulusal çıkarların önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ancak daha önce de değinildiği gibi Soğuk Savaş sonrası oluşan sistemde kimlik farklılıkları etkili olmaya başlamıştır. Kimlik farklılıklarının keskinleşmesi, ötekileşmenin artması sonucu uluslararası sistemde gerginlikler ortaya çıkmıştır. Lebow'a göre, Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı ve yaşanan soykırım olaylarının altında kimlik farklılıkları ile belirlenen ve yükselen milliyetçilik kavramı yatmaktadır.²⁷⁹ Nitekim geçtiğimiz yüzyıl etnik kimlik ve ideolojik kimlik farklılıkları çatışmalara kaynaklık etmiştir. Ancak 21. yüzyıl itibarıyla dini kimlik dış politikada yeni bir aktör olarak kendini göstermeye ve gücünü hissettirmeye başlamıştır.

Dini kimlik, dış politika ilişkisinin uluslararası ilişkilere etkisini daha iyi anlayabilmek için ulusal kimliği dini inanışların son derece etkisinde kalmış bir ülke olarak ABD'yi örnek vermek yerinde olacaktır. Dünya görüşleri de bu doğrultuda şekillenmiş ABD'liler düzeni sağlamak ve korumak için Tanrı'nın seçtiği bir millet oldukları inancına sahiptirler. 'Kötü'nün karşısında 'iyi'yi temsil eden ABD, dünyadaki rolünü bu şekilde değerlendirmiş her dönemde bu algıyı korumuş ve pekiştirmiştir. Franklin Roosevelt, İkinci Dünya Savaşı sırasında Japonya'yı ve Almanya'yı kötü ilan etmiştir. Soğuk Savaş döneminde malum düşman SSCB

²⁷⁸Kekevi ve Kılıçoğlu, a.g.e.

²⁷⁹Lebow, a.g.e., s.487.

yeni dönemde ise İran şeytan ilan edilmiştir.²⁸⁰

Pakistan ve İsrail Devletleri, dini kimliği açıklamak için kullanılabilecek önemli örneklerdedir. Müslüman Pakistan, Musevi İsrail'in bağımsızlığını dini kimliğin etkisiyle ve en az İsrail kadar ideolojik bir devlet oldukları gerekçesiyle tanımamıştır.²⁸¹ Yine dini kimliği ile dikkat çeken ülkelerden bir diğeri ise İran'dır. İran İslam Devrimi sonrası ABD ile yaşanan gerginlikler İran'da dini kimliği güçlendirirken, dinin dış politikaya etkisini arttıracak zemin hazırlamıştır. Böylece iki ülkede de dış politikalar birbirleri arasındaki mücadelede üstünlük sağlamak üzere şekillenmeye başlamıştır. Din ise, her iki ülkenin de bu uğurda dış politikalarında kullandıkları en büyük araç olmuştur. Bunu destekler nitelikte Haynes, İran'ın ülke içerisindeki nükleer gelişmeleri devam ettirebilmek için gereken cesareti, gücü ve meşruluğu dini kimliğinden aldığını savunmuştur.²⁸²

3.1.5. Dinin Toplumdaki İşlevi

Başlangıç insanlık tarihi kadar eski olan din, tarihin her döneminde bireyleri ve toplumları etkileyen en önemli unsurlardan birisi olagelmıştır. En temelde insan hayatına anlam kazandırmak için var olan din, esasında insanlara iyi bir insan olmayı öğütleyecek ve insanca yaşayabilmenin ortak paydasını kazandıracak en önemli faktördür. Nitekim Berger'in ifadesiyle: "Hayata anlam ve gaye kazandıran din, insanın dünya kurma girişiminde stratejik bir rol oynamaktadır. Din, evrenin tamamını insan açısından manidar bir varlık olarak kavramanın cüretkar bir girişimidir."²⁸³ Bu bağlamda, din anlayışının merkezinde, hem dini hem de kimliğini inşa eden kurucu bir tasavvur olan Tanrı tasavvuru yatmaktadır. Nitekim bu sebeple Tanrı algısında çarpıklıklar, insanın hem kimliğini hem de kültür ve uygarlık anlayışını doğrudan etkilemektedir. Tanrı inancı insanın, evrenin boşluğunda kaybolmasını engelleyen, insana tutunma imkanı sağlayan bir inançtır.

Dinin kimliğin şekillenmesinde en önemli aidiyet boyutlarından birisi olmasının toplum ve kültür açısından yer yer hem birleştirici hem de parçalayıcı rolü etkin olabilmektedir. Din, bu yönüyle keskin bir kılıca benzetilebilir. Eğer toplum güçlü ve sağlıklı ise din; birlik, beraberlik, refah, huzur ve üretimi teşvik ederek insanların yaratıcı yeteneklerini desteklerken, tersi

²⁸⁰Mehmet Şahin, "Dinin Dış Politika Aracı Olarak Kullanılması: 1998 Uluslararası Din Özgürlüğü Yasası", Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 3, No: 10 ss.13-24, 2007, s.15.

²⁸¹Çolakoğlu, "Dış Politika Yapım Sürecinde Din Faktörünün Etkisi: Pakistan Örneği," s.62-63.

²⁸²Haynes, "Religion and Foreign Policy...", s.157.

²⁸³Peter L. Berger, "Dinin Sosyal Gerçekliği", Çev. A. Coşkun, İnsan Yay, İstanbul 1993, s.52, akt., Mustafa Keskin, "Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV, Sayı: 2, 2004, s.11.

bir durumda dinin dinamik boyutu öne çıkmadığı takdirde aracı olarak işlev görerek toplumu parçalamaya başlamaktadır.²⁸⁴

Gelenek ve din, güvenlik ve hayatı anlamlandırma açısından önemli iki kavramdır. Küreselleşmenin kaçınılmaz sonuçlarından birisi olarak modern gelişmelerin, din ve geleneğin değer kaybetmesi ve hayatın parçalanmasının anlam sorununu arttırdığı muhtemeldir. Artık insanın boşluğunu doldurma çabası ve hayatına anlam kazandırma arayışı modern toplumun en önemli meselelerden birisi haline gelmiştir.²⁸⁵ Bu bağlamda, din toplumun kültür yapısı içinde yaygın bir değer ve inanç sistemi olarak kaynaştırıcı ve eğitici rollerin yanı sıra kişi davranışlarına ya açıkça verdiği buyruklarla ya da topluma müphem ve mistik bir şekilde yaydığı inançlarla yön veren geniş kapsamlı bir ideolojidir.²⁸⁶ Bireyin kimlik bütünlüğünde, yaradılışına uygun, sağlıklı din anlayışının kişi üzerinde olumlu katkısı çok fazladır. Diğer bir taraftan sorunlu kimliklerin oluşmasında kişilerin kimlik bunalımına girmesinde de çarpık bir din anlayışının rolü çok fazladır.

Din getirdiği Tanrı tasavvuru, insan evren tasarımı ve insana tavsiye edip sunduğu değerler ile kimlik oluşumunda son derece etkili bir unsurdur. Esas itibarıyla insan hayatını anlamlı kılmak için var olan dinin tesirinde oluşan kimlikler “öteki” üzerinden değil, anlam üzerinden ve yaradılışa uygun olarak oluştuğunda bireysel ve toplumsal mutluluğu da beraberinde getirebilmektedir. Doğru anlaşıldığında din, genel bir bakış açısıyla sağlıklı bireylere ve toplumlara kaynaklık etmektedir. Bu nedenle dinin evrensel kodlarının yeniden analiz edilerek çözülmesi ve hayata taşınması gerekmektedir.

Yukarıda vurgulandığı gibi; dinin en önemli işlevlerinden biri, kimlik kazandırma, kimliklendirme, bir varlık bilinci kazandırma, aidiyet bilinci ve birlikte var olma bilinci yaratmaktır. Kararlı ve sağlam bir insan kişiliği oluşturarak toplumsal ilişkilerin de kişilikli ve bütünlüklü gerçekleşmesinde dinin rolü çok büyüktür. Bu işleviyle din, insanı kimlik bunalımına düşmekten de korumaktadır. Bireyin benliğinin oluşmasında, iç dünyasıyla barışık olmasında, hem de topluma adaptasyonunda, toplumla, sosyal norm, değer ve inançlarla sağlıklı ilişkilerde bulunmasına yardımcı olmakta ve bu doğrultuda insanlığa, topluma, devletlere dolayısıyla uluslararası ilişkilere hizmet etmektedir. İnsanların içinde yaşadıkları toplumla uyumlu ilişkiler geliştirememeleri, kendilerini ifade etme unsurlarından yoksun olmaları, benlik ve şahsiyet oluşumunda sorun yaşayarak kimlik krizine ve bunalımına girmelerine neden olacaktır. Bu da uzun vadede toplumsal bir soruna işaret etmektedir. Dolayısıyla denilebilir

²⁸⁴ Hasan Onat, “Küreselleşme Sürecinde Kimlik, Din ve Türkiye’nin Bazı Gerçekleri“, 2009, s.8.

²⁸⁵ Aytekin Yılmaz, “Modern Postmoderne Siyasal Arayışlar”, Vadi Yayınları, 1996, s.80.

²⁸⁶ Ahmet Yücekök, “Türkiye’de Din Ve Siyaset”, Gerçek Yayınevi, 3.baskı, İstanbul 1983, s.9.

ki; olgunlaşmış sağlıklı bir dini inanç bireylerin kimlik karmaşasından korunmasına yardımcı olurken, sağlıksız dini inançlar ise bireyleri çeşitli kimlik problemleri yaşamaktan korumayacağı gibi onların kimlik bunalımlarını da arttırabilmektedir.²⁸⁷

Bazı akademisyenlere göre metafizik boyutunun yanı sıra toplumda son derece hayati rolere sahip olan en temel ve belirleyici toplumsal olgu olan dinin, esas itibariyle dört temel işlevinden bahsetmek mümkündür.²⁸⁸ Birincisi; anlam verme işlevi; din belli başlı varoluşsal problemler olan adaletsizlik, acı çekme, ölüm gibi olguların insanlara nihai olarak anlamlı kıldığı bir dünya görüşü ve evren sağlamaktadır. İkincisi; yukarıda etraflıca üzerinde durulduğu gibi, kimlik ve aidiyet duygusu kazandırma işlevidir. Bu işlevinde din bulunduğu çevreden uzak, yeni bir çevre ya da ülkeye göç eden insanlar için bir kimlik kaynağı olarak önemli bir role sahiptir. Aile gibi hem dini hem de doğal bir bağlılık kurumu üyelerinden uzak bir ortamda dini grup, insanlara önemli bir aidiyet duygusu kazandırabilmektedir. Örneğin ABD gibi göçmenlerden oluşan bir ülkede dini zümreleştiriciliğin (denominationalizm) ileri düzeyde olma nedeni, söz konusu zümrelerin, onlara bu yeni çevrede dinin kendilerini tanımlama şekli ve aracı olarak işlev görmesidir.²⁸⁹ Üçüncü olarak; dinin hayata anlam verme işlevine değinecek olunursa; hızla değişen ya da yüksek derecede coğrafi hareketliliğe sahip olan toplumda bir yere bağlı ya da ait olma duygusu çok önemli bir psikolojik ihtiyaçtır. Bireylerin özel hayatlarındaki doğum, evlilik, mesleki hayata kabul, ölüm, gibi dönüm noktalarıyla ilgili dini törenlerle kazanılan yeni kimliklerde de din güçlendirici bir işleve sahiptir. Dördüncüsü ise; dinin yapısal ve kültürel işlevidir. Toplumsal bütünleşme, toplumsal istikrar ve sosyal kurumların saygınlık kazanmasında ve meşrulaştırılmasında din, genel olarak olumlu bir role sahiptir. Ayrıca değer yargılarını (seküler değerler de olabilir) ve kültürel değerleri kutsallaştıran din toplumların olduğu kadar bireylerin de hayatları için devamlılık ve istikrara önemli katkılar sağlamaktadır.

Öte yandan, din sosyolojisi açısından din toplum ilişkisini ele almak ve önemli düşünürlerin konuya dair fikirlerine değinmek çalışmaya derinlik kazandıracaktır. Modern çağda insanlık için önemli olan Tanrı'nın rızasını elde etmek yerine toplumun rızasını elde etmekken, Aydınlanma Çağı'nda yaşanan sanayileşme, kapitalizm ve ulus-devlet süreçlerinde ise toplumun rızası yaratılan farklı fenomenlere dayandırılmıştır. "Kutsal"a kaynaklık edenin geri plana atılmasıyla beraber, işlevi de akıllara hapsedilmiştir. Nitekim, Comte'un iddiası da bunu destekler niteliktedir: "İnsanlık artık ebediyen Tanrı'nın yerini almış bulunuyor. Ama onun

²⁸⁷ Ejder Okumuş, "Toplumsal Değişme ve Din", İstanbul, İnsan Yayınları, 2003, s.77.

²⁸⁸ Ali Coşkun, "Din ve Kimlik", M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 24, 2003/1, ss.5-23, s.15-16.

²⁸⁹ Keith A. Roberts, "Religion in Sociological Perspective", California 1990, s. 52-54.

geçmişteki hizmetlerini de unutmuyor.”²⁹⁰

Marx’ın, dinin aşkın iradeye dayalı bütünlüklü anlamının toplumdaki yerine dair analizi ise şu şekildedir: “Din, baskıya tâbi yaratıkların iç çekmesi, kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz olayların ruhudur. (Din) halkın afyonudur.” Yalnız burada kullanılan “afyon” kelimesi ile kastedilen, acımasız üst sınıfın halkı uyutmak için kullandığı bir araç değil, insanların olaylar karşısında direnç gösterebilmeleri için kullandıkları bir kendi kendini aldatmacadır.²⁹¹

Sosyolojide toplumlarla dinler arasındaki fonksiyonel ilişkinin analizini açıkça yapan ilk isim olarak kabul edilen Durkheim, toplumun düzen ve yapılarının dinde ifadesini bulduğunu söylemiştir. Dini ritüelleri de toplumun içinde yaşayan insanların, zaman zaman kendi yapılarının sosyal “anayasa”sını hatırlatmalarını mümkün kılan bir etken olarak nitelemiştir. Dolayısıyla, Durkheim dinin kişisel değil, toplumsal bir süreç olduğunu savunarak dinsel olana gösterilen saygı ve otoriteye karşı hürmetten ibaret olduğunu ve dinsel tapmanın asıl nedeninin toplumun kendisi olduğunu iddia etmiştir.²⁹² Durkheim dini, insanların içinde yaşadıkları toplumsal yapının genel hatlarını anlamalarına yarayan bir model olarak görmektedir. Bu bağlamda din, toplumun şeklini belirleyen değerler yanında, toplumun devamlılığını sağlama fonksiyonunu da yerine getirmektedir.

Esasında savunulmaya çalışılan tez kapsamına en paralel ve en kabul edilebilir bakış açısı Weber’e aittir. Weber, toplum ve din ilişkisini şu cümlelerle ifade etmiştir: “Gerçekten de her din, amaçları ve vaatleriyle uygulandığı tabakayı belli boyutlarda etkiler. Ancak bir sonraki kuşak dinin vahiylerini yeni durumlara uyarlamak üzere yeni yorumlara gider. Böylece dinsel düşünme tarzları, dinsel ihtiyaçlara uygun hale getirilir.”²⁹³ Sonuçta Aydınlanma düşüncesi, modernleşme sonucunda ortaya çıkan, sekülerleşme ile dinin sosyal, siyasal, toplumsal ve diğer tüm alanlarda etkisini bitirmeye çalışsa da²⁹⁴ birey ve toplum hayatında dinin bir psikolojik denge kurma aracı olarak işlevini göz ardı etmemiştir. Sonuç olarak; dönem dönem seyri farklılık arz etse de, din ve toplum arasında karşılıklı bir etkileşim olduğu, dinin sosyal ve toplumsal konularda işlevi olan önemli bir unsur olduğu kabul edilir bir gerçektir.

²⁹⁰ Memduh Yaşa, “Devlet ve Din İlişkileri-Farklı Modeller, Konseptler ve Tecrübeler”, Ankara, Conrad-Adenauer Vakfı Yayınları, 2003, s.1.

²⁹¹ Mardin, a.g.e., s.44.

²⁹² Emile Durkheim, “Dini Hayatın İlkel Biçimleri”, çev. Fuat Aydın, İstanbul, Ataç Yayınları, 2005.

²⁹³ Max Weber, “Dünya Dinlerinin Sosyal Psikolojisi,” Din Sosyolojisi, Ed. Yasin Aktay-Köktaş, Ankara, 1998, s.165.

²⁹⁴ Ali Köse, “Sekülerizm Sorgulanıyor: 21. Yüzyılda Dinin Geleceği”, İstanbul Ufuk Kitapları, 2002, s.121.

3.1.6. Dini Evrimin Bir Nedeni Olarak Modernite

Modernite²⁹⁵ açık bir şekilde yaşadığımız siyasi ve sosyal ortamı etkilemiştir. Din dahil tüm toplumsal kurumlar ve olgular bu yeni ortamda hayatta kalmak için yeni yollar bulmak zorunda kalmışlardır. Geçmişte, çoğu Batılı sosyal bilimci modernitenin baskılarının dinin etkisinde dramatik bir düşüşe neden olacağını tahmin ederken, pek çoğu şimdi bu aynı baskıların zıtlığa neden olacağını savunmaktadır. Yani, modernleşme ve sekülerleşme literatüründe tanımlanan güçler vardır, ancak onların ağırlığı altında çökmektense din, süreç içinde daha da güçlenmekte ve yeni modern bir ortamda hayatta kalmak için gelişmekte ve evrilmektedir.²⁹⁶

Bu gelişimin/evrimin itici güçlerine bakmak gerekirse; ilk olarak; modernlik geleneksel değerleri aşındırır ve dünyanın bir çok yerinde hala geleneksel kültür söz konusudur. Bu duruma karşı bir çok dini hareket aktif bir şekilde geleneksel değerleri güçlendirmek için yöntemler geliştirmişlerdir. Bu, dini eğitim kurumları üzerinde artan bir vurgu içermektedir.²⁹⁷ İkincisi; özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinden olan bir çok ülke için, modern politik ideolojilerin sosyal adalet ve refah için verilen sözleri yerine getirmediği görülmüştür. Bu durum, onların meşruiyetini zayıflatmış, toplumsal ve siyasal meşruiyet temeli olarak dine dönüşe neden olmuştur.²⁹⁸ Üçüncüsü; köktendinci değişkenleri ile birlikte din özellikle çağdaş, siyasi, sosyal ve ekonomik sistemden yabancılaşmış hissedenleri cezbeden modernitenin başarısızlıkları için bir açıklama getirebilmekte ve teselli edebilmektedir.²⁹⁹ Dördüncüsü; dini gruplar, siyasi olarak örgütlenme ve harekete geçme için modern yöntemler ve teknoloji kullanmaktadır. Bu faaliyetlerin; lobcilik, mahkemelerin kullanımı, siyasi partilerle bağlantılar, seferberlik, diğer gruplarla ittifaklar ve kamu oyunu etkilemek için medya ve internet kullanımı gibi çeşitleri vardır.³⁰⁰ Beşinci olarak; demokrasi bir çok durumda devletin dini tekellerini zayıflatmıştır. Bu önemlidir, çünkü bir çok sosyolog artan dindarlıkta serbest dini piyasaları³⁰¹

²⁹⁵ 18. yüzyılda Aydınlanma ile birlikte kullanılmaya başlanan modernite terimi, en genel anlamda, insanı özne konumuna yerleştiren ve toplumsal iradeyi, aşkın olanın yerine, aklın denetimine sokmayı ifade eder. Bu bağlamda modern kapitalist-endüstriyel devletin gelişimine paralel olarak geleneksel düzenin zıddı; ilerlemenin, ekonomik ve idari rasyonalizasyonun ve sosyal dünyanın farklılaşmasının vuku bulduğu bir durum anlamını taşır. Bu durumu düşünce düzeyinde felsefi olarak formüle etmek ve meşrulaştırmak modernizm; Batı dışı toplumların söz konusu duruma ulaşma süreci ise modernleşme olarak adlandırılmıştır. Ali Yaşar Sarıbay, "Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam", İstanbul, Alfa Yayınları, 3.B.,2001, s.5.

²⁹⁶ Fox, "The Multiple Impacts of...", s.5.

²⁹⁷ H. Soloveitchik, "Rupture and Reconstruction: The Transformation of Contemporary Orthodoxy", Tradition, vol. 28, n° 4, 1994, aktaran, Fox, "The Multiple Impacts...", s.5.

²⁹⁸ M. Juergensmeyer, "The New Cold War?", Berkeley, University of California, 1993.

²⁹⁹ S.M. Thomas, "Taking Religious and Cultural Pluralism Seriously: The Global Resurgence of Religion and the Transformation of International Society", Millennium, vol. 29, n° 3, 2000, s.811.

³⁰⁰ J. Haynes, "Religion in Global Politics", New York, Longman, 1998, s.7-8.

³⁰¹ "Enformasyon Çağı" olarak nitelenen bu dönemde insanlar bilgiyi sadece tüketmemekte, aynı zamanda naklederek yeniden üretmektedir. Böylelikle, dini kurumların geleneksel olarak elinde tuttukları otorite ve güç zayıflamakta ve dönüşüme uğramaktadır. Dinsel küreselleşme olarak tanımlayabileceğimiz bu süreçte dinsel söyleme hakim "lider ve takipçi" ayrımı silikleşmekte ve ortaya, sisteme giren her bir kullanıcının yönlendirdiği bir "dinsel pazar" çıkmaktadır. Kullanıcının yönlendirdiği dinsel pazar'da, her bireyin kendi kişisel de-

tartışmaktadır.³⁰² Son olarak; Üçüncü Dünya’da modern devletin inşası, bir çok devlette etnik temelli siyasete ve bir çok etnik olarak seçkin hükümete yol açmıştır.³⁰³ Bu etnik kimliklerin çoğunun dini kimliklerle örtüşmesi dini kimliğe olan ilgiyi arttırmıştır.

Köktendincilik³⁰⁴ bu eğilimlerin sonuçlarından biridir. Köktendinciler sadece inananlardan oluşan ayrı bir dini topluluk oluşturmayı denemektedirler. O topluluk içinde dini normlar uygulanarak, bu normları toplumun eğitim kurumları aracılığıyla gelecek nesillere aktarması amaçlanmıştır. Aslında onlar modernliğin doğasında olduğu düşünülen kötülüklerin giremediği güvenli bir bölge oluşturmayı denemektedirler. Doğrudan dini vecibelere meydan okuyan teknolojinin bazı yönleri sıklıkla karşı olsa da çoğu durumda teknoloji yerine, modern ahlak ve fikirlerin modernitenin düşmanı olarak vurgulanması dikkate değerdir. Örneğin, bu ortamların yayınları aracılığıyla toplumun görebildiği ahlaksız içerikler olmasa televizyon ve internet teknolojisi sorun olmaktan çıkacaktır.

Köktendinci ideolojiler geçmişin otantik dininin fikirlerine bir dönüş olarak sunulmuştur. Ancak, aslında köktendincilik çok modern bir olgudur. Modernite hem geleneksel dini topluluğa zarar vermekte hem de var olması gereken dine yeni bir ortam yaratmaktadır. Sonuç olarak, köktendincilerin modern zamanlarda bir dizi dini kurallar yaratma işlevi için dini yorumlarında yenilik gerekmektedir. Bu kendi toplumunu ve genellikle kendi orijinal geleneğinde bilinmeyen en iyi savunacak dini liderlerin inandıkları bir dini geleneğin bu yönlerini vurgulayan metinlerin yorumlarını ve seçilmiş okumalarını içermektedir. Aynı zamanda dini geleneklerin aile temelli aktarımı ve toplumdaki bu kırılma, eğitim kurumlarında büyüyen bir vurguya neden olmuştur. Özetle; geçmişin dini değerlerini güçlendirmek yerine köktendinciler, hem özgün hem de geleneksel dinin türevi olan bir modernite için esasında yeni ve benzersiz bir şey yaratmaktadır.

Bazı köktendinci hareketler kendi kapalı ortamlarında kalmayı tercih ederler. Ancak çoğu bir şekilde diğerlerinde kendi değerlerini uygulamak isterler. Bu hem yerel hem de uluslararası

ğerlerine ve duyarlılığına yanıt olma çabasında dinler birbiriyle adeta bir rekabet içine girmektedir. Dinsel bilginin bir seçime tabii tutulduğu bu ortam, dinsel bilgiyi eleştiriye açık bir biçime zorlarken, bu bilginin üretilme ve sunulma mekanizmalarının ve kaynaklarının da yeniden gözden geçirilmesini ihtiyacı doğmaktadır. Harvey Cox, “The Market as God”, *The Atlantic Monthly*, Mart, 1999, s.18-23.

³⁰² Detaylı bilgi için bkz. L.R. Iannaccone, “Voodoo Economics? Reviewing the Rational Choice Approach to Religion”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, vol. 34, n° 1, 1995.

³⁰³ D.L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley, University of California Press, 1985. Akt., Fox, “The Multiple Impacts...”, s.6.

³⁰⁴ “Köktendincilik”, genellikle dini esashı asli kaidelere geri dönme talebiyle kendini belli eden ve bu kaidelere katı bir biçimde bağlı olan, laiklik karşıtı ve diğer görüşlere karşı toleranssız dini hareketler veya bakış açılarını anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Genellikle dini tabiattaki bir dizi kurala sıkı sıkıya bağlı, çağdaş sosyal ve siyasi yaşam ile ilgili üzerinde uzlaşmış prensiplere karşı tepkisi olan inancı ifade etmektedir. R.S. Appleby, M.E. Marty, “Fundamentalism Comprehended”, Chicago: University of Chicago Press, 1995, s.1.

sı faaliyet şeklini alabilmektedir. Bu tür grupların taktikleri ve gündemlerine gelince, onlar modernitenin yarattığı kamusal ve özel alanlar arasındaki farklılaşmayı ortadan kaldırmaya uğraşırlar çünkü onların hayatları tüm yönleriyle din kapsamı dahilindedir. Çocuk yetiştirme, cinsellik ve evlilik gibi yaşamın özel alanları bile onların etki alanı dahilindedir. Köktendinciler ahlak kuralları açısından bilimi ve laik düzenlemeleri reddetmektedir. Ve eski şöhretlerine kavuşmak için dini normlara geri dönmeye uğraşmaktadırlar.³⁰⁵ Onlar kendi gündem konuları için saygınlık kazanarak din değiştirmeye teşvik için, yoksul ve dezavantajlılara karşı hayır işlerini sıklıkla kullanmaktadırlar.³⁰⁶ Dini köktendincilik nispeten yeni bir olgu olmakla birlikte aslında dinlerin yeni sosyal ortamlarına göre evrilmeleri/değişmeleri anlamını taşımaktadır.³⁰⁷ Bundan dolayı denilebilir ki, dini ideolojilerin doğası zamanla gelişmektedir ancak, bu ideolojilerin uluslararası ilişkilerde oynadıkları rollerin dikkate değer ölçüde daha az değiştiği bir gerçektir.

3.2. Dinin Uluslararası İlişkiler Üzerindeki Çoklu Etkileri

Günümüzde, dinin dış politika ve uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisi disiplinin en önemli tartışmalarından birisidir. Kimileri dış politikada dini inanışların doğrudan bir etkisi olduğunu savunurken, kimileri bu etkinin dolaylı ve limitli olduğunu savunmaktadır. Guth, dış politikayı açıklamak için başvurulan en önemli kaynaklardan birisi olarak dini işaret ederken;³⁰⁸ Fox' a göre, dinin uluslararası ilişkiler arkasındaki itici güç olduğunu iddia etmek davayı abartmak demektir. Ancak uluslararası ilişkilerin seyrini etkileyen dinin çeşitli yönlerini inkar etmek de mümkün değildir.³⁰⁹ Oran ise, dini inançların bir üst kurum olduğunu ve uluslararası ilişkileri tek başına yönetemeyeceğini, ancak kamuoyunu ve aktörleri etkileyebileceği için dolaylı olarak dış politikaya tesir edebileceğini vurgulamıştır.³¹⁰

Bu bağlamda yine konu üzerinde bir çok çalışması bulunan, Fox ve Sandler dinin uluslararası ilişkileri ne sebeple ve nasıl etkilediğini, dört madde halinde özetlemiştir. İlk olarak; din birey ve toplum kimliğini direkt olarak etkilediği için sistemi de etkileme gücüne sahiptir. İkincisi; birey tarafından benimsenen dini inançlar ve sistemler, bireyin ve toplumun hareketlerini yönlendirmektedir. Böylelikle, her dinin sahip olduğu doktrinler politikayı etkileme, sınırlandırma veya meşrulaştırma etkisine sahiptir. Üçüncüsü; din uygulanan politikaları hem

³⁰⁵ Fox, "The Multiple Impacts...", s.6.

³⁰⁶ Köktendincilik üzerine detaylı bilgi için bkz. G. Almond, R.S. Appleby, and E. Sivan, *Strong Religion: The Rise of Fundamentalism around the World*, Chicago, University of Chicago Press, 2003.

³⁰⁷ R. Stark and W. Bainbridge, *The Future of Religion: Secularization, Revival and Cult Formation*, Berkeley, University of California Press, 1985.

³⁰⁸ Jody Baumgartner, Peter Francia ve Jonathan Morris, "A Clash of Civilizations? Influence in Middle East," *Political Research Quarterly*, 61, 2, 2008, ss. 171-179, s.171.

³⁰⁹ Fox, "The Multiple Impacts..." s.7.

³¹⁰ Baskın Oran, "Gerçek Hayat Soruları," ([http://baskinoran.com/roportaj/GercekHayatsorular\(1\).pdf](http://baskinoran.com/roportaj/GercekHayatsorular(1).pdf)), 2003 Ekim. [Erişim Tarihi: 15.02 2015]

iç politikada hem de dış politikada uygun gösterme gücüne sahiptir. Son olarak ise; dini kurumların ve grupların aktörler üzerindeki etkisi dinin gücünden kaynaklanmaktadır. Laiklik kavramının öneminin zayıflamasıyla birlikte, dini grup ve kurumlar aktörler üzerinde söz sahibi haline gelmişlerdir.³¹¹

Bu çalışma, aşağıda daha detaylı inceleneceği gibi, dinin gerek önemli bir unsur olarak, gerekse eylemleri meşrulaştırıcı bir araç olarak dış politikadaki etkisini göstermiştir. Nitekim dinin kullanılan bir araç ya da önemsenen bir etken olarak uluslararası ilişkilerde varlığını hissettirerek, dış politikayı etkileyecek güce sahip olduğunu göstermektedir.³¹² Dinin sahip olduğu bu gücün derecesi üzerine ortak bir görüş olmamasına karşın, dinin uluslararası ilişkiler üzerinde sınırlı olmasının yanı sıra güçlü bir etkisi olduğu kabul edilmiştir.

Devletler ve giderek devlet-dışı aktörlerin davranışlarını etkileyen ideolojiler ve diğer değer sistemleri gibi din de uluslararası ilişkilerin karakterini aynı şekilde etkileyebilecek güce sahiptir. Ayrıca, çoğunlukla devletin bir parçası ve değer sistemlerinin diğer aktörlerinden birisi olarak tanınmasına rağmen, din her zaman çeşitli uluslararası aktörlerin davranış karakterini belirleyici bir rol oynamıştır.³¹³ Aşağıda bazı örnek etkiler tartışılmıştır. Dini etkileri kendi üzerine alan her bir bireysel tip önemlidir ve onlar birleştirildiğinde uluslararası ilişkiler üzerinde dini etkiler dikkate değer şekilde görülmektedir.

3.2.1. Bir Meşruiyet Kaynağı Olarak Din

Siyasi iktidarlar, tarih boyunca muktedirliklerini sahip oldukları gücün yanı sıra, yapabilirliklerini geçerli kılacak olan bir kaynağa dayandırma ihtiyacı duymuşlardır. Bu kaynak, iktidarın koyduğu kurallara halkın gönüllülük esasına göre uymasını sağlamalı ve böylelikle sahip olunan gücü pekiştirerek ona meşruiyet kazandırmalıdır. “Kahin veya peygamber tarafından ilan edildiği için müjdelenmiş olan şeyin hakikati temsil ettiği, bu nedenle meşru³¹⁴ olduğu ve herkesi bağladığı”nı bildiren din, bahsi geçtiği şekilde bir kaynaktır ve tarihin uzunca bir sürecinde iktidarın meşruiyetini sağlayacak dayanak olma işlevini üstlenmiş ve üstlenme-

³¹¹ Fox ve Sandler, “The Question of Religion and World Politics,” ss. 293-295.

³¹² Fox ve Sandler, “The Question of...” s. 294.

³¹³ Hunter, “Religion and International Affairs...”, 2010

³¹⁴ Etimolojik olarak “meşruluk”, “şeriat” kelimesiyle aynı kökten gelen “şer”den türemiştir. Kavramın Türkçe Sözlük’teki karşılığı; “yasaya, dine ve kamu vicdanına uygun olan tavır ve norm”dur. İngilizcedeki legitimate’nin karşılığı ise benzer şekilde; “caiz olma, yasal kılma, yasal, hukuk tarafından izin verilmiş olan, hukuka uygun olan”dır.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.556ecc76644fc4.71994673 [Erişim Tarihi: 18.05.2015]

1982.Oxford Wordpower Dictionary; Edited by: Sally Wehmeier, Oxford University Press, 1997, Oxford, <http://www.etymonline.com/index.php?search=Legitimate&searchmode=none>

ye devam etmektedir.³¹⁵

Din, feodal topluma ve mutlak monarşilere hizmet ettikten sonra, akabindeki dönemlerde ortaya çıkan devlet ve toplum modellerinin meşrulaştırılmasında da sıklıkla başvurulan bir araç olmuştur. Önceki bölümlerde de üzerinde durulduğu gibi; gerek ulus-devletlerin oluşum sürecinde ve uygulanışında, gerekse demokratik devletlerin dayandıkları halk iradesinin üstün bir niteliğe bürünmesinde, dinin insanlık üzerindeki etkin gücünden faydalanmışlardır. Dolayısıyla, varlık sebebini din vasıtasıyla meşruluk zeminine oturtma çabasına girmeyen devlet ve yönetim anlayışı neredeyse yoktur. Tarihin en eski meşruiyet aracı olarak kabul edilebilecek olan din, gücünü modern değerler çerçevesinde modern zamanlarda da sürdürmeye devam etmektedir. Artık, eskiye nazaran gücünü kutsaldan alan yönetimler azalsa da, din hala egemenliğin gücünü sağlamlaştırmada ve onu meşru kılmada etkin bir unsurdur.³¹⁶ Aynı zamanda pek çok toplumsal fonksiyonu olan dinin uluslararası politikada en önemli fonksiyonlarından biri meşruiyet kazandırmadır. Berger'in de savunduğu gibi, din meşruiyet sağlamanın tarihi bakımdan en yaygın, en derinlikli ve etkin aracı olagelmiştir.³¹⁷

Dinin uluslararası politikada meşruiyet aracı olarak kullanılmasına geçmişten günümüze gösterilebilecek sayısız örnek vardır. İlk bölümde uzunca yer verildiği gibi, Haçlı Seferleri'ni başlatırken Papa'nın, Hıristiyanlarca kutsal kabul edilen yerlerin Müslümanların elinden alınmasının her Hıristiyan'ın görevi olduğunu belirterek, bunu Tanrı'nın isteği olarak ortaya koymuştur. Yine benzer şekilde, Osmanlı Devleti de, gerçekleştirdiği fetihlerin "ilay-ı kelimetullah" adına yapıldığını ileri sürerek fetih politikasını dini temellere dayandırmıştır. Yakın tarihlere baktığımız zaman ise ABD, İran ve İsrail'in de dış politikalarında dinin referans olarak kullanıldığını görmek mümkündür. Örneğin, ABD başkanı Ronald Reagan, Sovyetler Birliğini "kötülük imparatorluğu" (the evil empire) olarak nitelerken, Kuzey Kore, İran ve Irak ise, George W. Bush tarafından "şer eksenini"(axis of evil) olarak tanımlanmıştır. 1991'de gerçekleşen Birinci Körfez Savaşı da yine dini öğelerin ön plana çıkarıldığı örneklerden birisi kabul edilebilir.³¹⁸

Soğuk Savaş'tan ve Üçüncü Dünya'da seküler yönetimlerin başarısız olmasından sonra din, hükümetlerin politikalarında meşruiyet kazanmalarında daha önemli bir unsur haline gelmiştir. Bunun birden fazla sebebi mevcuttur. İlk olarak; Batı etkisinde olan Üçüncü Dünya

³¹⁵ Abdulvahap Coşkun, "Ulus-Devletin Dönüşümü Ve Meşruluk Sorunu", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007, s.29.

³¹⁶ Halis Çetin, "İktidar ve Meşruiyet", Siyaset, Editör: Mümtaz'er Türköne, Lotus Yayınları, Ankara, 2005, s.49-50. Akt., Coşkun, a.g.m., s.33.

³¹⁷ Peter L. Berger, "Dinin Sosyal Gerçekliği", Çev. Ali Coşkun, İnsan Yay., İstanbul 1993, s.165.

³¹⁸ Scott Thomas, "Religion and International Relations", Religion and International Relations, Der. K. R. Dark, Palgrave Macmillan, New York, 2000, s.3. akt., Şahin, a.g.e., s.126.

ülkelerinin yönetici elitleri tarafından dayatılan yabancı ideolojilere nazaran yerel dini gelenekleri ve değerleri daha meşru kabul edilmiştir. İkinci olarak; özgürlük, ekonomi, refah ve sosyal adalet vaadinde bulunan hükümetlerin başarısız olmaları, benimsetmeye çalıştıkları ideolojilerin etkisini yok ederek, meşruiyetlerinin sorgulanmasına neden olmuştur. Üçüncü olarak; hükümetlerin modernleşme politikaları halkın öz değerlerini dejenere ederek halk nezdinde yabancılaşmaya neden olduğu için tekrar dinin önem kazanmasına sebebiyet vermiştir. Dördüncü olarak; modern iletişim teknolojisi, dini kurumların etkisini daha geniş alanlara yayma imkanı vermiştir. Beşinci olarak; demokrasinin yaygınlaşmasıyla geniş ölçekli politik katılımlar, dini düşüncelerin daha fazla gündemde olmasını sağlamıştır. Son olarak ise; geniş dini özgürlükler ve daha fazla bireysel dini tercih hakkı, dine olan ilginin daha fazla artmasına sebep olmuştur.³¹⁹

Öte yandan, dinin meşruiyetin potansiyel bir kaynağı olmasına karşı bazı itirazlar söz konusudur. Bu meşruiyet hükümetleri ve onların politikalarını yanı sıra muhalefet hareketlerini meşrulaştırılabilen pek çok yönden iki ucu keskin bir kılıç olarak da görülmektedir. Benzer şekilde çoğu toplum dine, barış elçisi ve kılıç olarak insani meselelerinde paradoksal bir rol vermektedir.³²⁰ Bu aynı zamanda Uluslararası İlişkiler için de geçerlidir. Din ikna etmek için güçlü bir araç olabilir ancak bu hedef kitlenin tüm üyeleri alternatif bir politikayı desteklemek ya da aynı zamanda bir politikaya karşı çıkmak için de dini kullanabilirler. Buna örnek olarak, 1979'da İran'da Şah yönetiminin sona ermesine dini muhalefet kaynaklık etmiştir. Yine benzer şekilde, Sovyet işgalinde ve kurulan Komünist yönetim karşısından oluşan Afgan direnişi de dini temeller üzerine şekillenmiştir.³²¹

Hunter'a göre dinin uluslararası politikadaki yerine dair sorulması gereken başka bir soru ise şudur: Dini faktör, demokrasiyi yaymak gibi argümanlara dayanan diğer değerlerle aynı işleve mi sahiptir? Dini faktör, tamamen dünyevi nedenlerle verilen kararlara idealist bir cila olmuştur. Diğer bir ifadeyle, din onlara halk desteği kazandırmak için ve siyasi kararları meşrulaştırmak için çeşitli türlerdeki ideolojilerin oynadığı rollere benzer roller oynamıştır. Bu durumda, İslam'ın farklı yorumlarına dayanan İran İslam Cumhuriyeti ve Suudi Arabistan gibi bazı ülkelerde, din resmi bir ideolojidir ve devlet meşruiyetinin temelidir. Laik ideolojilerde olduğu gibi, her iki ülke de kendi çıkarlarını bölgesel ve küresel nüfuzunu arttıracak kendi özel İslam markasının yayılacağına inanmaktadır. Ancak, işaret edilen önemli nokta;

³¹⁹ Fox and Sandler, "Bringing Religion into International Relations", akt., Şahin, a.g.e., s.126.

³²⁰ R.S. Appleby, "The Ambivalence of the Sacred: Religion, Violence, and Reconciliation", New York, Rowman and Littlefield, 2000, s.27, akt., Fox, "The Multiple Impacts of..",s.7.

³²¹ Şahin, a.g.e., s.128.

din, laik ideolojiler gibi devlet politikalarını belirlemek yerine tamamen enstrümantal, yani haklı çıkarıcı ve meşrulaştırıcı bir rol oynamaktadır.

Hamas, Hizbullah ve El-Kaide gibi terörist grupların, başka bir deyişle; dini olarak tanımlanan devlet dışı aktörlerin davranışları, aynı zamanda dini ve dünyevi motiflerin bir karışımı tarafından belirlenmektedir. Örneğin, Arap-İsrail çatışmasında Hamas'ın pozisyonunun etkileyen yalnızca İslam değildir, aynı zamanda Filistin milliyetçiliğidir. Unutulmaması gereken, Kudüs sorununun Hamas gibi, laik Filistinliler için de önemli olduğudur. Hizbullah bazı faaliyetleri için dini olmayan motivasyonlara da sahiptir. Örneğin Şeyh Nasrullah'a göre, Filistin davası için Hizbullah'ın desteği, ezici Sünni Arap dünyasında kısmen Şiiler adına meşruiyet kazanmak içindir.³²²

En azından üç sınırı olan bu dini inancın kullanımına dikkat çekmek gereklidir. İlk olarak; din, kültürel olarak spesifik bir araçtır. Örneğin, kendi inançlarına göre, Hıristiyanlar'ın İsa'ya ibadet ederek, sayıca daha fazla Müslümanlar ya da Yahudilerden, sayıca daha az Hindular ya da Budistler'den dünyada egemenlik kurmaları ve dünyaya hükmetmeleri daha olasıdır. İkincisi; herkes dindar değildir ya da dini argümanlara eğilimli değildir. Aslında bazı insanlar din karşıtıdır ve dini inanç bir politikaya karşı çıkmayı daha olası hale getirebilir. Örneğin, hükümet üzerinde dini partilerin etkisinden hoşlanmayan İsrail'deki bir çok laikin, kökeninde dini olarak algılanan herhangi bir politikasına karşı çıkması muhtemeldir. Son olarak; dini inanç bunu kullanan kişinin kimliğiyle bağlantılıdır. Dini güvenilirliği zayıf bir kişi, güvenilirliği yüksek olana göre dini inancı kullanma konusunda daha çok zorlanacaktır.³²³

“Uluslararası İlişkilerde dini meşruiyet etkili olabilir” savını destekleyen sosyal bilimler literatürü ve Uluslararası İlişkilerde bazı eğilimler söz konusudur.³²⁴ İlk olarak; bir çoğu uluslararası ilişkiler üzerinde artan bir etkiye sahip normları savunmaktadır.³²⁵ Bunun kanıtlarından biri de, geleneksel siyasi ve ekonomik ölçüler açısından çok az güce sahip yerli halklardan oluşan grupların yine kendi siyasi hedeflerine ulaşmak için uluslararası normları kullanarak başarılı olmuş olmalarıdır.³²⁶ Din, normların bir kaynağı olarak bu tür bir etkiye sahiptir. Günümüzde Orta Doğu'nun durumu, buna verilebilecek en iyi örneklerdendir. Bölgedeki muhalif güçler/dini gruplar, bölgedeki seküler yönetimlere ve bölge ile ilgilenen ABD gibi büyük güçlere dini referans göstererek karşı çıkmaktadırlar. İkincisi; etnisite ve milliyetçiliğin ileri

³²² Hunter, “Religion and International Affairs...”, 2010.

³²³ Fox, “The Multiple Impacts of..”, s.7.

³²⁴ Fox, “The Multiple Impacts of..”, s.8.

³²⁵ Detaylı bilgi için bkz. A.P. Cortell and J.W. Davis, “Understanding the Impact of International Norms: A Research Agenda”, *International Studies Review*, vol. 1, n° 2, 2000.

³²⁶ F. Wilmer, *The Indigenous Voice in World Politics*, Newbury Park, CA, Sage, 1993.

sürüldüğü enstrümental ve inşacı literatür, politikacılar tarafından kullanılabilen inancın güçlü formlarıdır. Aynı mantık dine uyarlanabilir. Üçüncüsü, din kimliğinin bir kaynağıdır ve çoğu, kimliği uluslararası ilişkilerde güçlü bir faktör olarak öne sürmektedir. Son olarak; güncel uluslararası savaş yasaları Tanrı'nın Aziz Augustine şehrine uzanan dini emirlerden evrilmiştir. Yani, uluslararası politikada devletler yaptıkları savaşları meşru göstermek için dinin işlevini kullanmışlar ve kullanmaya da devam etmektedirler. “*kutsal savaş*”, “*haklı savaş*”, “*cihat*” gibi kavramların literatüre girmesi de bunun kanıtlar niteliktedir.

Her ne kadar, Uluslararası İlişkilerde din en belirleyici unsur olarak, gelişmeleri anlamada ve açıklamada kullanılmıyor olsa da, dış politikadaki meşruiyeti sağlama işlevi ile son derece önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Bu da dini dış politika çözümlerinde, şuan için çalışmalar çok az olmasına karşın, dikkate değer bir faktör kılmaktadır. Böylece, din-toplum etkileşimi nihayetinde yaşanan değişim ve dönüşümün de etkisiyle, ilerde hak ettiği yere gelmesi kuvvetle muhtemel bir konudur.

3.2.2. Karar Alıcıların Görüşlerini Etkileyen Bir Faktör Olarak Din

Din insanların görüşlerini etkileyebilir argümanı tartışma konusu dahi değildir. Nitekim, bildiği gibi her din, dünyaya karşı olumlu ya da olumsuz bir takım tutumlara sahiptir. Özellikle, dinlerin dünyaya karşı takındıkları tutumları belirleyen zihniyet, o dine mensup kişilerin tüm sosyal hayatına yön veren en önemli unsurların başında gelmektedir. Yanı sıra din zihniyet gelişimine katkıda bulunan, tarihi ve coğrafi pek çok iç ve dış etkenden birisidir.³²⁷ Bireylerin ve toplumların hayatlarında önemli etkiye sahip olan din, doğal olarak devlet yönetiminde bulunan karar alıcıları dolayısıyla dış politikanın oluşumunu da etkilemektedir.³²⁸

Bu durumun iki şekilde Uluslararası İlişkiler disiplinini etkilemesi muhtemeldir.³²⁹ İlk olarak; din bir siyasetçinin dünya görüşünü etkilediği ölçüde onun kararlarını etkilemektedir. Bu aşırı ve inatçı politikalara yol açabilir, çünkü din örnek olmak için anayasa ile ilgilenmektedir. Dolayısıyla kimse bu zorlu oluşuma sağladığı katkılarda pragmatik olamaz.³³⁰ Böylece siyasetçiler tarafından düzenlenmiş kanunlar ve bunları dayalı politikalar potansiyel olarak savaş da dâhil olmak üzere, uluslararası olaylara neden olabilmektedir, böylelikle karar alıcılar zorlu politikalara kaynaklık edebilmektedirler. Örneğin, İran'ın iktidardaki din adamının, onun eylemlerinin ilahi ilham olduğunu ve bu nedenle yanlış olamayacağına inanmaktadırlar. Bu tar-

³²⁷ Max Weber, “Sosyoloji Yazıları”, Çev. T. Parla, İletişim Yay., İstanbul, 1996, s.340. akt., Keskin, a.g.m., s.12.

³²⁸ Edward Luttwak, “Religion: The Missing Dimension of Statecraft”, Douglas Johnston and Cynthia Sampson, Oxford University Press, Oxford, 1994, s. 9.

³²⁹ Fox, “The Multiple Impacts of..”, s.8.

³³⁰ C.B. Laustsen and O. Waever, “In Defense of Religion: Sacred referent Objects for Securitization”, Millennium, vol. 29, n° 3, 2000, ss. 705-739.

tışmalı şekilde, başka olaylara da sebebiyet vermekte ve nükleer silah programını durdurmak için uluslararası baskılara İran'ın meydan okumasına katkıda bulunmaktadır. Bir siyasetçinin dünya görüşünde din zaten, bir etkiye sahip bir faktör olduğu için, kararlarının dinden etkilenmesi için karar alıcıların, tamamen dindar olması şart değildir. Dindar insanlar da dâhil olmak üzere çoğu kişi onların yetiştirilmesinde eğitim, arkadaşlar, aile, kültürel mirası, siyasi ideolojiler ve kişisel geçmişi gibi bir dizi faktöre dayalı ancak bunlarla da sınırlı olmayan karışık bir dünya görüşüne sahiptir. Dünya görüşünü etkileyen bir çok etken arasından birisi din olsa bile, onun hatırı sayılır önemde bir etkisi vardır.

İkincisi; seçmenler arasında yaygın olan dini inançlar, siyasetçilerin kararları üzerinde kısıtlamalara neden olabilirler. Hatta otokratik yönetimler, onların bileşenleri tarafından yaygın şekilde etkin olan inanç, ahlak ya da değere karşı doğrudan bir eylemde bulunmak makul bir hareket olmayacaktır. Örneğin, Arap-İsrail çatışmasında her iki tarafın liderinin, vatandaşlarının herhangi bir tartışmaya nasıl tepki vereceğini tartmaları gerekmektedir. Bu, Kudüs şehri gibi kutsal şehirlerin ve mekânların eğilimi ile şekillenen anlaşmalarda özellikle dikkat edilmesi gereken bir husustur.

Yanı sıra, devlet davranışı üzerinde, kilit liderlerin dini eğilimlerinin öneminin vurgulanması gerekmektedir. Orta Doğu sorunu ve insan hakları konularında Başkan Jimmy Carter'in yaklaşımı, büyük ölçüde onun derin Hıristiyan inancı tarafından belirlendiği bilinmektedir. Benzer şekilde, Başkan George W. Bush ve Başkan Tony Blair'in Irak'ın işgalinden, terörle mücadeleye kadar bir çok konuda yürüttükleri politikalar büyük oranda onların dini inanç perspektiflerinden etkilenmiştir. Ancak, bu konularda verilen kararların sorumlusunun yalnızca dini faktörler olduğuna inanmak bir hata olacaktır. Yanı sıra güvenlik kaygıları, ekonomik çıkarlar ve uluslararası güç dengesini koruma isteği alınan kararlarda ve uygulanan politikalarda çok daha önemli roller oynayabilmektedir.³³¹

Ek olarak, siyasetçilerin belirli konulara karşısında dini referans alan tutumları, büyük oranda, yaşadıkları sosyal ve kültürel ortamın sahip olduğu yaygın dini inançların/değerlerin etkisiyle kısıtlanabilmektedir. Örneğin, bazı çatışmalar İslam'ın otoriterizm ile ilişkili olduğunu göstermektedir.³³² Aynı zamanda dini eğilimleri siyasi tutumlar ile ilişkili olduğunu gösteren çalışmalar da eksiksiz olarak gerçeği yansıtmaktadırlar.³³³

³³¹ Hunter, "Religion and International Affairs...", 2010.

³³² Daha fazla örnek için bkz. M.I. Midlarsky, "Democracy and Islam: Implications for Civilizational Conflict and the Democratic Peace", *International Studies Quarterly*, vol. 42, n° 3, 1998, ss.458-511.

³³³ Detaylı bilgi için bkz. K. Beyerlein and M. Chaves, "The Political Activities of Religious Congregations in the US", *Journal for the Scientific Study of Religion*, vol. 42, n° 2, 2003.

3.2.3. Uluslararası Meseleler Olarak Yerel Dini Çatışmalar

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ile, bir ülkede meydana gelen yerel çapta dini sorunlar ve çatışmaların, rahat bir şekilde ülke sınırlarını aşarak uluslararası bir sorun haline gelmeleri daha da kolaylaşmıştır. Uluslararası ilişkilerde ve dış politikada dinin aleni hale gelmesi yine bu süreçten sonra gerçekleşmiştir.³³⁴ Tarihte, bilhassa Ortaçağ süresince, açık bir şekilde bazı dini savaşlar söz konusu olduğu gibi, günümüzde meydana gelen dini sebeplerden kaynaklı yerel çatışmaların uluslararası ilişkilere tesiri açısından hiç bir eksikliği yoktur.

Uluslararası arenada bu çalışmaların etkisini incelemek gerekirse, ilk olarak; Soğuk Savaşın sona ermesinden bu yana bu çatışmalarda insani müdahalelerin kabulünde artış olmuştur. Bu müdahalenin Kosova'da olduğu gibi; ezilen bir azınlık adına, düpedüz askeri bir müdahaleden arabuluculuk girişimleri ve insani yardıma kadar farklı türleri söz konusudur. Ayrıca çalışmalar göstermektedir ki; buna benzer müdahaleler dini çatışmalarda ve müdahalecilerin belli bir dini kimliği paylaşan azınlık adına müdahalede buldukları yaklaşık dört beş davada olduğu gibi daha muhtemeldir.³³⁵

İkincisi; yerel çatışmalar genellikle uluslararası sınırları aşıp geçmezler. Onlar komşu devletlerde problem yaratabilecek mülteciler oluşturma eğilimindedirler. Aynı zamanda çatışmaya katılan etnik ya da dini benzerlikleri paylaşan sınır devletlerindeki gruplar sıklıkla çatışmaya dahil olmaya başlamıştır. Bazen çatışma sınırdaki bir ülkeye yayılabilir. Tüm bu eski Yugoslav devletlerinde aynı durum vuku bulmuş ve ülkelerin dini iç sorunları değişik etnik dini çatışmalara sebep olduğu gibi sınırları geçerek tüm bölgeyi istikrarsız hale getirmiştir. Dünyanın bir parçasındaki çatışma başka bir yerdeki benzer çatışmalara ilham kaynağı olabilir. Bir çoğu İran Devrimi'nin tam olarak dünyadaki Müslüman muhalefet hareketlerinde bu etkiye sahip olduğuna inanmaktadır, dini devrim İran ve Afganistan'da olduğu gibi başarılı olursa bu devletler genellikle devrimi yaymak ve başka yerlerdeki şiddete karşı hareketi desteklemek istemektedir. İran'ın durumunda ve Afganistan'daki eski Taliban rejimi çok sayıda militan harekete verilen desteklerdendir.

Üçüncü olarak; zıt taraflar, kendi amaçlarını gerçekleştirmek için uluslararası formları kullanabilir hale gelmişlerdir. Örneğin, Arap ve İslam devletleri genellikle Birleşmiş Milletleri ve BM sponsorluğundaki konferansları İsrail'i kötüleyen formlar olarak kullanmaktadırlar. Aynı zamanda, uluslararası medyadaki hızlı gelişme sayesinde, yerel bir dini çatışma ya da propaganda tüm dünyaya ivedilikle yayılabilmekte ve kendine destekçi bulabilmektedir.

³³⁴ Fox ve Sandler, a.g.e., s.5.

³³⁵ Fox ve Sandler, a.g.e., s.63-70.

Tüm bu nedenlerden dolayı herhangi bir dini sorun veya çatışma kendi sınırlarını aşarak bölgesel hatta dünya çapında siyasi istikrara ve barışa tehdit oluşturabilmektedir. Elbette çatışmanın karşı sınıra yayılması için bu yolların hepsi aynı zamanda din dışı çatışmalar için de geçerlidir. Ancak bunun yerel dini çatışmalar ve bu çatışmaların uluslararası ilişkileri etkilemesiyle birlikte gerçekleştirdiği gerçeğini değiştirmemektedir. Ayrıca 1970'lerin sonundan bu yana dini çatışmalar tüm çatışmaların en büyük parçası haline gelmiştir. 1948 ve 2003 yılları arasındaki en şiddetli iç çatışmaların bir listesini içeren State Failure veri kümesinin bir analizine göre dini çatışmalar 1976'da yerel çatışmaların %25'i iken, 2003 yılında %60'a kadar yükselmiştir.³³⁶

3.2.4. Ulus-Ötesi Dini Olgu ve Meseleler

Bir dizi olgu ve konular devlet sınırlarıyla kısıtlanamayacak ölçüde giderek daha da küresel hale gelmektedir. Alan kısıtlamaları yalnızca bu olgu ve meselelerin bazıları için kısa bir tartışmaya müsaade etmektedir, ancak bu durum, böyle olgu ve konuların var olduğu noktayı göstermek için yeterlidir.³³⁷

İlk olarak; bu duruma yukarıda daha detaylı olarak ele alınan dini fundamentalizm/köktendincilik en önemli örnektir. Kökeninde moderniteye karşı bir tepki barındıran uluslararası bir olgudur. Köktendinci grupların gündemleri sıklıkla, nihai hedefi ideolojilerinin etkilerini dünya çapında yaymak üzerine uluslararasıdır. Bu özellikle bu günün siyasal İslam'ının doğrusudur. Köktendinci gruplar genellikle onların ortak amaçlarını takip eden gruplar gibi düşünen uluslararası ağlar ile bağlantılıdır.

İkincisi; 1980'lerin başlarından beri, hepsi değil ama çoğu terörist saldırı dini terörist gruplar tarafından gerçekleştirilmiştir.³³⁸ Bu grupların birçoğu uluslararası olarak faaliyet göstermekte ve birden fazla devletten üyeler barındırmaktadır. Kesinlikle, 11 Eylül 2001'de Amerika'da, 11 Mart 2004'te Madrid'de yaşanan saldırılar gibi bu saldırıların en çok bilinenleri devletlerin bir dizi dış politikaları üzerinde önemli etkiye sahiptir. Bu saldırıların öncesi doğrudan ABD liderliğindeki uluslararası koalisyon tarafından Afganistan ve Irak hükümetlerinin devrilmesi ve ele geçirilmesi ile bağlantılıdır.

Üçüncü olarak; uluslararası gündemde insan haklarının büyüyen önemi din ile bağlantılıdır. Bir yandan sivil haklar ve kadın hakları üzerine Batılı kavramlar, diğer yandan kadının

³³⁶ Fox, "The Multiple Impacts of..", s.10.

³³⁷ Fox, "The Multiple Impacts of..", s.10.

³³⁸ L. Weinberg, W. Eubank, ve A. Pedahzur, "Characteristics of Terrorist Organizations 1910-2000", Presented at the 25th Annual Meeting of the International Society of Political Psychology in Berlin, Germany, July, 2002, akt., Fox, "The Multiple Impacts of..", s.10.

geleneksel rolü ve devlette İslam'ın rolü üzerine oluşturulan Müslümanlık kavramları arasında gözle görülür bir gerilim söz konusudur.

Son olarak; misyonerlik uluslararası bir sorun haline gelmektedir. Birçok dinden misyoner, insanları kendi dinlerine döndürmek için uluslararası bir yolculuğa çıkmaktadır. Çeşitli nedenlerden dolayı devlet tarafından istenmeyen ancak en azından dinler tarafından göz önünde bulundurulmuş bu aktivitelerin ya devletin yerli kültürünü zayıflattığı ya da başka bir şekilde tehlikeli olduğu hissedilmektedir. Bu bağlamda, bir kaç Batılı devlet de dâhil olmak üzere 2002'de en azından 77 ülkede, azınlık dinleri tarafından yürütülen misyonerlik faaliyetlerine sınırlamalar getirilmiştir.³³⁹

Özetle, denilebilir ki; devlet davranışı, bireysel davranış olarak, dürtüler ve motiflerin bir dizi karmaşık sonucudur ve tek bir faktörle izah edilemez. Din, geçmişte rolü sıklıkla gözden kaçırılmasına, mevzu bahis olmamasına rağmen, uluslararası aktörlerin davranışlarını etkilemeye devam etmiştir. Bu durum, uluslararası ilişkilerde dinin etkisi yeni keşfedilen bir çekicilik olmasına karşın değişmemiştir. Din ne çatışmalar ve anlaşmazlıkların başlı başına tek kaynağıdır ne de küresel sorunlar için her derde devadır, ancak kesin olan şudur ki; uluslararası ilişkiler için etkin bir araç ve faktördür.

³³⁹ Detaylı Bilgi için bkz. Jonathan Fox, "World Separation of Religion and State into the Twenty First Century", *Comparative Political Studies*, vol. 39, n° 5, 2006, ss.537-569.

SONUÇ

Soğuk Savaş sürecinde ve 11 Eylül saldırıları öncesi, Uluslararası İlişkiler disiplininde dinin göz ardı edilme nedenleri, çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Akabinde, bahsi geçen uluslararası ilişkilerde dönüm noktası niteliğindeki olaylar sekülerleşmenin çöküşü ile ilişkilendirilmiştir. Soğuk Savaş sonrası süreçten günümüze değin Uluslararası İlişkiler-din ilişkisi; küreselleşme süreci, dini kimlik olgusu, dinin toplumdaki işlevi ve dini evrimi tetikleyen modernite gibi unsurlar esas alınarak sınanmış ve doğrulanmıştır. Dinin uluslararası ilişkileri etkileme gücünün olduğu varsayımını güçlendirmek adına, dinin uluslararası ilişkiler üzerindeki çoklu etkilerinden bazıları incelenmiştir. Bir meşruiyet kaynağı olarak dinin işlevi, karar alıcıların görüşlerini etkileyen bir faktör olarak din, yerel dini çatışmaların yarattığı uluslararası meseleler, ulus ötesi dini olgu ve meseleler gibi dinin uluslararası ilişkilere olan etkisi somutlaştırılmaya çalışılmıştır.

Dinin uluslararası ilişkilerde ve uluslararası politikadaki yeri tarihsel süreç içerisinde farklılık arz etse de her dönemde etkili olmaya devam etmiştir. Ancak problem şudur ki; Batı tekelinde gelişen Uluslararası İlişkiler disiplini seküler bir yaklaşımla, uluslararası ilişkileri anlamlandırmaya çalışırken dine hak ettiği önemi göstermemiştir. Dinin uluslararası ilişkilerdeki yerini Batı'nın yaşamış olduğu siyasi tarih ve bilimsel gelişmeler belirlemiştir.

Sekülerleşme olgusunun Uluslararası İlişkileri ilgilendiren tarafı, Vestfalya düzeninde toplumsal örgütlenmenin yeni şekli ulus-devlet modelinin seküler temeller üzerine inşa edilmesidir. İç ve dış politikayı etkileyecek olaylar ve gelişmeler dinin değil, ulus-devletlerin yörüngesinde gerçekleşmeye başlamıştır. 20. yüzyılın sonuna kadar sekülerleşme, tek hakim paradigma olarak varlığını korumuştur. Tüm dünyanın olmasa da Batı'nın politik hayatını şekillendiren etmen olmuştur. İç ve dış politikayı şekillendiren sekülerist düzenlemeler ve kararlar, dini değerlendirme dışı bırakarak Soğuk Savaş sonrası döneme kadar Uluslararası İlişkilerin de karakterini belirlemiştir.

1648 Vestfalya Antlaşması ile dini dışlayan modern devlet sisteminin Soğuk Savaş sürecince geçirdiği evrim sonucunda din yeniden, sadece bir iç mesele olarak değil dış politika meselesi olarak da kendini açık bir şekilde gösterir olmuştur. Ancak, bu tespit seküler ve modern Batılı ülkeler için daha geçerlidir. Nitekim, Orta Doğu ve bazı Üçüncü Dünya ülkelerinde din hiç bir zaman, Uluslararası İlişkiler uzmanlarının ve akademisyenlerin yok saydığı gibi, politikanın dışına bırakılmamıştır. Özellikle Orta Doğu'da din politikanın merkezinde yer almıştır.

Artık değişen dünya düzeni ile birlikte, Batı merkezli Uluslararası İlişkiler alanının eksikleri ve tüm dünyayı Batı gibi değerlendiren yanlış tutumu dikkat çeker hale gelmiştir. Dinin dış politikayı ve uluslararası ilişkileri daha boyutlu bir şekilde etkilemesi, geleneksel Uluslararası İlişkiler yaklaşımlarını yetersiz kılmıştır. Öte yandan, Uluslararası İlişkiler teorileri, fikirleri ve trendleri din karşıtı bir önyargı içermektedir. Bu açıkça dinin önemini inkar anlamına gelmemesine karşın göz önünde bulundurulacak önemli faktörler listesinde dinin yeri yoktur anlamına gelmektedir. Ancak, bu doğruyu yansıtmayan çıkarım Uluslararası İlişkilerin eksikliklerinin yanında yanlışları olduğunu da göstermektedir.

Soğuk Savaş süresince uluslararası/dış politikaya hakim olan *kapitalizm* ve *komünizm* gibi hakim ideolojilerin nüfuzlarını yitirmeleri sonucu ortaya çıkan paradigma boşluğu, Uluslararası İlişkileri de yeni arayışlara sürüklemiştir ve yeni yaklaşımlar/teoriler ortaya atılmıştır. Ancak, hiç birisi dinin, alan içerisindeki yerini net bir şekilde açıklamamıştır. Değişen şartlarla birlikte dinamik bir niteliğe sahip olan Uluslararası İlişkiler disiplinine rağmen dinde geri dönüşler bile gözlenebilmektedir. Dolayısıyla günümüzde etkinliğini arttıran dinin, uluslararası politikadaki yerini açıklayıp, netleştirecek yeni yaklaşımlara gereksinim duyulmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dünya sisteminde ve uluslararası politikada meydana gelen ciddi değişimler neticesinde dinde küresel anlamda canlanma yaşanmıştır. Küreselleşen dünyada sınırların önemsizleşmesiyle birlikte devletlerin kendilerini meşrulaştırmada kullandıkları ulus kavramının etkisi her geçen gün zayıflamaktadır. Soğuk Savaş sonrasında etkinliğini daha da arttıran küreselleşme, dinin etkisini daha işlevsel kılmıştır; iletişim ve telekomünikasyon alanındaki gelişmelerle birlikte inancın ve bireyin sınırları aşan yönüyle dinin uluslararası ilişkileri gündemindeki önemini arttırmıştır.

Bir taraftan ulus üstü bir kimliğin oluşumuna katkıda bulunurken bir taraftan da yerel kimliklerin canlılık kazanmasına olanak sağlayan küreselleşme ile yerel/evrensel bir çok değer ve unsur dış politikada etkin hale gelmektedir. Dolayısıyla günümüz dünyasında dış politika analizinde yalnızca maddi değerler yeterli olmamaktadır. Başta din olmak üzere, kimlik, kültür, küreselleşme gibi soyut olguların uluslararası ilişkilere aleni etkisi göz önünde bulundurularak yeni teoriler ve yaklaşımlar ile sistem yeniden değerlendirilmelidir. Soğuk Savaş öncesi dini yok saymanın getirdiği olumsuzluklar ve disiplinin yanlışları rasyonel bir şekilde düzeltilmesi sosyal bilimler alanına büyük bir katkı sağlayacaktır.

Devletlerin dış politikalarının oluşumunda ve eylemlerinin kökeninde realist yaklaşımın bir uzantısı olan ülke çıkarları ve ulusal kimlikler belirleyici roller oynamaktadır. Ülke çıkarlarının belirlenmesinde ise en etkili unsurlar olarak bireylerin, ulusal ya da uluslararası aktörlerin

ve devletin kimliklerini saymak mümkündür. Bu minvalde kimlik kavramı, kavramın din ile ilişkisi ve din-kimlik etkileşiminin uluslararası ilişkilere ve dış politikaya etkisi, konunun kapsamı gereği hayli önemli hale gelmektedir. Öncelikle kimliğin anlamı, inşasında din etkisi ve bu bağlamda dini kimliğin toplumdaki işlevi üzerinde durmak dış politikaya olan etkisini daha net anlayabilmek için yerinde olacaktır. Din, kimliğin inşasında çok önemli, olmazsa olmaz bir rol üstlenmektedir. İnsanın olduğu her yerde olan din, bu gücünü ve kaynağını insanın varlık yapısına borçludur.

Dini inançların birey kimliğinde olduğu gibi ulusal kimliklerin oluşumunda da önemli bir yere sahip olduğu birçok sosyal bilimci ve akademisyen tarafından kabul görmüştür. Diğer bir taraftan, toplumda son derece hayati rollere sahip, en temel ve belirleyici toplumsal olgu olan dinin uluslararası ilişkileri etkilemesi kaçınılmazdır. Nitekim, din ve toplum arasında karşılıklı bir etkileşim olduğu, dinin sosyal ve toplumsal konularda işlevi olan önemli bir unsur olduğu ve her geçen gün etkisini devam ettirdiği bir gerçektir.

Sonuç olarak, tarihten günümüze uluslararası ilişkilerde dinin, kutsal bir değer ve kimlik olarak etkin bir şekilde varlığını sürdürdüğü ve her geçen gün etkisini arttırdığı, Uluslararası İlişkilerde net şekilde yerini alması gereken bir bilgidir. Küresel çapta bir dini canlanmanın söz konusu olması, Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde dinin, dünyanın her bölgesi için etkin bir unsur olarak ayrı ayrı değerlendirmesi gereğini zorunlu kılmaktadır. Şimdiye kadar konuya dair süregelen yanlış ve eksik yaklaşımlar düzeltilmeli ve din için yeni yaklaşımlar geliştirilmelidir. Ve en nihayetinde, Uluslararası İlişkiler Batılı olduğu kadar Doğulu hale de gelmelidir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları M. Ali, Köker Levent, “Tanrı Devletinden Kral Devlete”, İmge Yayınları, Ankara, 1991.
- Akdemir Erhan, “11 Eylül 2001, 11 Mart 2004 ve 7 Temmuz 2005 Terörist Saldırının Ardından İslam’ın Avrupa’da Algılanışı,” Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 8, 1, 2009.
- Altınbaş Deniz, “Avrupa’da Kimlik ve Medeniyetler Çatışması”, Stratejik Analiz Dergisi, 79, 2006.
- Altıntaş Ramazan, “Din ve Sekülerleşme”, Pınar Yay., İstanbul, 2005.
- Appleby R. S., “The Ambivalence of the Sacred: Religion, Violence, and Reconciliation”, New York, Rowman and Littlefield, 2000.
- Appleby R. S., Almond G., Sivan E., “Strong Religion: The Rise of Fundamentalism around the World”, Chicago, University of Chicago Press, 2003.
- Appleby R. S., Marty M. E., “Fundamentalism Comprehended”, Chicago: University of Chicago Press, 1995.
- Arı Selçuk, Arslan Okan, “Uluslararası İlişkiler Ve Din, Tanrı Tarafsız mı?” Platin, Birinci baskı, Ankara, 2005.
- Arı Tayyar, “Amerika’da Siyasal Yapı, Lobiler ve Dış Politika”, 4. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2009.
- Arı Tayyar, “Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika”, 3. Baskı. İstanbul: Alfa Yayınları, 1999.
- Arı Tayyar, “Uluslararası İlişkiler Teorileri”, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004.
- Aybet Gülnur ve Baç Meltem Müftüler, “Council Transformations in Security and Identity after the Cold War: Turkey's Problematic Relationship with Europe,” International Journal, 55, 4, 2000.
- Aydın Suavi, “Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği”, Ankara, Öteki Yayınevi, 1999.
- Berger P., Luckmann, T. “Sociology of Religion and Sociology of Knowledge.”

- Beyerlein K., Chaves M., "The Political Activities of Religious Congregations in the US", *Journal for the Scientific Study of Religion*, vol. 42, n° 2, 2003.
- Brown Chris, *Understanding International Relations* (Basingstoke: Palgrave, 2001).
- Bruce S., "A House Divided, "Protestantism, Schism and Secularization", London: Routledge, 1990.
- Campbell David, "Writing Security, United States Foreign Policy and the Politics of Identity" Manchester, Manchester University Press, 1992.
- Carlsness Walter, RISSE Thomas ve SIMMON Beth, "Handbook of International Relations", London: SAGE Publications, 2002.
- Cortell A.P., Davis J.W., "Understanding the Impact of International Norms: A Research Agenda", *International Studies Review*, vol. 1, n° 2, 2000.
- Coşar Fatma Mansur, "Din Savaşları", Evrim yayınevi, İstanbul, 2008.
- Çoşkun Abdulvahap, "Ulus-Devletin Dönüşümü Ve Meşruluk Sorunu", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Coşkun Ali, "Din ve Kimlik", M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergis, 24 (2003/1).
- Coştu Yakup, "Homojenleşme ve Heterojenleşme Arasında Küreselleşme-Din İlişkisi", *İslamiyat*, Sayı 6, 2003.
- Cox Harvey, "The Market as God", *The Atlantic Monthly*, Mart, 1999.
- Cox Robert W., "Social Forces, States, and World Order: Beyond International Relations Theory," der. Robert O. Keohane, New York: Columbia University Press, 1971.
- Davie Grace, "Europe: The Exception That Proves the Rule?," in *The Desecularization of the World*, ed. Peter Berger, Washington DC: Ethics and Public Policy Center, 1999.
- Davie Grace, "Religion in Modern Europe: A Memory Mutates", Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Davutoğlu Ahmet, "Küreselleşme ve AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Ulusal Egemenliğin Geleceği", 2003.
- Demir Ömer, ACAR Mustafa, "Sosyal Bilimler Sözlüğü", Ankara, Vadi Yayınları, 2006.

- Demirkant Işın, “Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri” Tarih Dergisi F. 5., 1994.
- Demirtaş-Coşkun Birgül, “Postmodern Yaklaşım”, Haydar ÇAKMAK, Der. “Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler”, Platin Yayınları, Ankara, 2006.
- Dönmez İbrahim Kafi, “İslam’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi”, I.Cilt., İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006.
- Donnelly Jack, “Realism and International Relations”, Cambridge University, 2000.
- Dougherty, James, E. ve Pfaltzgraff, Jr. Robert, L., “Contending Theories of International Relations”, Harper Collins Publishers, United Kingdom, 1990.
- Dunne Tim, Milja Kurki, Smith Steve, “International Relations Theories”, New York: Oxford University Press, 2007.
- Durkheim Emile, “Dini Hayatın İlkel Biçimleri”, çev. Fuat Aydın, İstanbul, Ataç Yayınları, 2005.
- Ebersole Luke, “Religion and Politics,” American Academy of Political and Social Sciences, 332, 1960.
- Elma Fikret, “Liberal Düşünce Geleneğinin Oluşumu ve John Locke”, Journal of Qafqaz University, C:2 No:1, 2002.
- Ereker Fulya A., “İlk Çağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 1, Sayı 3, Güz 2004.
- Ertit Volkan, “Birbirinin Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram: Sekülerleşme ve Laiklik” Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt: 9, Sayı:1, Yıl: 2014.
- Ertit Volkan, “Sekülerleşme Teorisi” Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Sayı: 37 , Eylül 2013.
- Evans Graham, Newham Jeffrey, “Uluslararası İlişkiler Sözlüğü”, Çev. H. Ahsen Utku, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2007.
- Featherstone Mike, “Postmodernizm ve Tüketim Kültürü”, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yay., İstanbul 1996.
- Firth Raymond, “Spiritual Aroma: Religion and Politics”, 83, 3, 1981.

- Fox Jonathan, "Religion, Civilization and Civil War: 1945 Through the New Millennium", Lanham, MD, Lexington Books, 2004.
- Fox Jonathan, "The Multiple Impacts of Religion on International Relations: Perceptions and Reality", 2009.
- Fox Jonathan, "The Rise of Religious Nationalism and Conflict: Ethnic Conflict and Revolutionary Wars 1945-2001," Journal of Peace Research, 41, 6, 2004.
- Fox Jonathan, "World Separation of Religion and State into the Twenty First Century", Comparative Political Studies, vol. 39, n° 5, 2006.
- Fox Jonathan, and SANDLER Samuel, "Bringing Religion into International Relations", New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- Fox Jonathan, SANDLER Samuel, "The Question of Religion and World Politics", Terrorism and Political Violence, s. 296.
- Fukuyama F., "Social Capital, Civil Society, and Development", Third World Quarterly, vol. 22, n° 1, 2001
- Gellner Ernest, "Postmodernizm, İslam ve US", çev.Bülent Peker, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1994.
- Gelot Ludwig, "On the Theological Origins and Character of Secular International Politics Towards Post-Secular Dialogue", Thesis submitted in fulfilment of the requirements for the degree of PhD, Department of International Politics Aberystwyth University, 2009.
- Gelot Ludwig, "Religion Confronts Westphalian International Relations Theory", MScEcon in the Department of International Politics, University of Wales, Aberystwyth, 2006.
- Giddens Anthony, "Modernity And Self-İdentity", Cambridge, Polity Press.1991.
- Giddens Anthony, "Modernliğin Sonuçları", Çev. E. Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı, 1997.
- Göka E., Beyazyüz M., "Yeni Dünya Düzeninin Kimlik Siyaseti: Psikolojik Bir Bakış Denemesi," Türkiye Günlüğü, sayı 83, 2005.
- Gönlübol Mehmet, "Uluslararası Politika: İlkeler–Kavramlar– Kurumlar", 5.Baskı. Ankara, Siyasal Kitabevi, 2000.

- Güngörmez Zeynep, “Haçlı Seferleri Döneminde Gelişen Doğu-Batı Ticaretinin Doğal Bir Sonucu: Kültürel Etkileşim”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Hampson Norman, “Aydınlanma Çağı”, çev., Jale Parla, Doğan Kitap, 1991.
- Harvey David, “Postmodernliğin Durumu”, çev. S. Savran, 2. baskı. İstanbul, Metis, 1999.
- Haynes Jeffrey, “Religion and International Relations After 9/11”, Democratization, Vol.12, No.3, June 2005.
- Haynes Jeffrey, “Religion in Global Politics”, New York, Longman, 1998.
- Haynes Jeffrey, “Religion and Foreign Policy Making in USA, India, Iran Towards a Research Agenda,” Third World Quarterly, 29, 1, 2008.
- Holsti K. J., “Taming The Sovereigns: Institutional Change In International Politics. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- <http://www.islamhukuku.com/uploads/sayilar/islam%20hukuku%20dergisi%2017701.pdf>
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.556ecc76644fc4.71994673
- <http://www.yasambilimleridergisi.com/makale/pdf/1356295319.pdf>,
- <http://akademikperspektif.com/2011/08/17/30-yil-savaslar-ve-ulus-devletin-dogusu/>
- Huberman Leo, “Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla”, Çev. Murat Belge, Dost yayınları, Ankara, 1982.
- Hunter Shireen T., “Religion and International Affairs: From Neglect to Over-Emphasis”, 2010.
- Huntington S. P., “The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order”, New York, Simon and Schuster, 1996.
- Huntington S. P., “Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması”, Çev. Mehmet TURHAN, Y.Z. Cem SOYDEMİR, 3. Baskı, Okuyanıs Yayınları, İstanbul, 2004.
- Iannaccone L.R., “Voodoo Economics? Reviewing the Rational Choice Approach to Religion”, Journal for the Scientific Study of Religion, vol. 34, n° 1, 1995.

- İbrahimov Rövşen, "Uluslararası İlişkilerde Realistler ve Realizm Paradigması", Qafqaz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bakı/Azərbaycan.
- İnanç Hüsamettin, "Makro Toplumsal Kuramlar Açısından Postmodern Teori"
http://www.academia.edu/2367536/Post_Modern_Teoriler
- Jackson Robert and Sorensen George, "International Relations Theory and Approaches" Oxford University Press, 2012.
- Juergensmeyer M., "The New Cold War?", Berkeley, University of California, 1993.
- Kahraman Sevilay, "Karar-Alma Yaklaşımları", Haydar Çakmak (Ed.), "Uluslararası İlişkiler Giriş, Kavram ve Teoriler", 1. Baskı, Ankara, Platin Yayınları, 2007.
- Karakaya Boran, "30 Yıl Savaşları ve Ulus Devletin Doğuşu", Gazi Üniversitesi/Uluslararası İlişkiler, 2011.
- Karamanoğlu Osman K., "Ansiklopedik "İZM"ler Sözlüğü" Anahtar Kitaplar, İstanbul, 2006.
- Katzenstein Peter J., "The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics", Columbia University Press, New York, 1996.
- Kekevi Serkan, KILIÇOĞLU Gökmen, "Uluslararası İlişkilerde Kültür ve Kimlik", Batman Üniversitesi, Yaşam Bilimleri Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2012.
- Keskin Mustafa, "Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV, Sayı: 2, 2004.
- Keyman Fuat, "Küreselleşme, Gelenek, Din, Türkiye Örneği", Türkiye ve Avrupa'da İslam, Devlet ve Modern Toplum, İstanbul, Konrad-Adenauer-Stiftung Yayınları, 2004.
- Kılavuz Ulvi Murat, "Küreselleşen Dünyada Din", Uludağ Üni. İlahiyat Fakültesi, Cilt: 11, Sayı:2, 2002.
- Kiraz Sami, "Uluslararası İlişkilerde Egemenliğin Değişen Yüzü", Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 2012, Cilt: 5, Sayı:1.
- Kirman Mehmet Ali, 'Din ve Sekülerleşme', Karahan Kitabevi, Adana, 2005.
- Kissenger Henry, "Diplomasi", Çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

- Köse Ali, “Sekülerizm Sorgulanıyor: 21. Yüzyılda Dinin Geleceği”, İstanbul Ufuk Kitapları, 2002.
- Köse Ali, “Sekülerizm Sorgulanıyor: 21. Yüzyılda Dinin Geleceği”, İstanbul, Da Yayıncılık, 2001.
- Kubalkova Vendulka, “Toward an International Political Theology”, Edit. Fabio PETITO and Pavlos HATZOPOULOS, “Religion In International Relations: Return From Exile”, Palgrave Macmillan, New York, 2003.
- Küçükcan Talip, “Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslâm Dünyası”, İslâm Araştırmaları Dergisi, Sayı 13, 2005.
- Kürkçüoğlu Ömer, “Dış politika nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü.”
- Lebow Richard, “Identity and International Relations,” David Davies Memorial Institute for International Studies, 22, 2008.
- Luttwak Edward, “Religion, The Missing Dimension of Statecraft”, ed. by Douglas Johnston, Cynthia Sampson and Center for Strategic and International Studies, Oxford: Oxford University Press, 1994.
- Hoffman M., “Critical Theory and International Relations”, Millenium, Vol. 16, No.2, 1987.
- Maalouf Amin, “Ölümcül Kimlikler”, çev. Aysel Bora, Yapıkredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000.
- Mardin Şerif, “Din ve İdeoloji”, İstanbul, İletişim Yayınları, 13.B., 2004.
- Mazrui Ali A., “Evrensellik İddiası: Küreselleşen Bir Çağda Batı Kültürü”, Çev. Hakan Arıkan, “Küreseleşme – Temel Metinler”, Ed. Kudret Bülbül, Orion Yayınları, Ankara, 2009.
- Midlarsky M.I., “Democracy and Islam: Implications for Civilizational Conflict and the Democratic Peace”, International Studies Quarterly, vol. 42, n° 3, 1998.
- Miles J., “Religion and American Foreign Policy”, Survival, vol. 46, n° 1, 2004.
- Morgenthau Hans J. and Thompson Kenneth W., “Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace”, New York: Knopf, 1985.

- Morgenthau Hans J., “Uluslararası Politika”, Çev. Baskın Oran, Ünsal Oskay, Türk Siyasi Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1970.
- Nye Joseph. S. Jr., “Understanding International Conflict An Introduction to Theory and History”, Longman, New York, 2003.
- Okumuş Ejder, “Modernleşme Sekülerleşme Ve Din”, 2007.
- Okumuş Ejder, “Toplumsal Değişme ve Din”, İstanbul, İnsan Yayınları, 2003.
- Okumuş Ejder, “Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat”, İnsan Yay., İstanbul 1999.
- Onat Hasan, “İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din”, 2009.
- Onat Hasan, “Küreselleşme Sürecinde Kimlik, Din ve Türkiye'nin Bazı Gerçekleri“, 2009.
- Oran Baskın, “Gerçek Hayat Soruları”, 2003.
- [http://baskinoran.com/roportaj/GercekHayatsorular\(1\).pdf](http://baskinoran.com/roportaj/GercekHayatsorular(1).pdf).
- Oxford Wordpower Dictionary; Edited by: Sally Wehmeier, Oxford: Oxford University Press, 1997. <http://www.etymonline.com/index.php?search=Legitimate&searchmode=none>
- Özden Mustafa, “Müslüman Kelamında Sekülerleşme Süreci.” (Yayınlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Özek Çetin, “Devlet ve Din”, Ada Yay., İstanbul 1999.
- Özyurt Cevat, “Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 2002.
- Petito Fabio, Hatzopoulos Pavlos, “Religion in International Relations: The Return from Ex-ile”, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003.
- Philpott, D. “The Religious Roots of Modern International Relation”, In World Politics, Iss.52, No.2, January 2000.
- Poyraz Tuğça ve ARIKAN Gülay, “Avrupa-Türkiye İlişkileri ve Dönemsel Olarak Değişen ‘Öteki’ Tanımları”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 20, Sayı: 2, 2003.
- Roberts Keith A., “Religion in Sociological Perspective”, California 1990.

- Robertson Ronald, “Küreselleşme; Toplum Kuramı ve Küresel Kültür”, Çev. Ü. H. Yolsal, Ankara, Bilim ve Sanat. 1999.
- Robertsan Ronald, “Globalleşme, Politika ve Din”, Çev. Hakkı Karaşahin, Şahin Gürsoy, Dini Araştırmalar, Cilt 6, Sayı 17, 2003.
- Roy Olivier, “Siyasal İslam’ın İflası”, Çev. Cüneyt Akalın, Metis Yay., İstanbul 1994.
- Şahin Mehmet, “Din-Dış Politika İlişkisi: ABD Örneği”, Barış Platin Kitapevi, 1. Baskı, Ankara, 2009.
- Şahin Mehmet, “Dinin Dış Politika Aracı Olarak Kullanılması: 1998 Uluslararası Din Özgürlüğü Yasası,” Uluslararası Hukuk ve Politika Cilt 3, No: 10, 2007.
- Şahin Mehmet, “Uluslararası İlişkilerde Din Faktörü”, Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler, Der. İdris BAL, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006.
- Sandıklı Atilla ve KAYA Erdem, “Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Barış”, İstanbul, Bilgesam Yayınları, 2012.
- Sarıbay Ali Yaşar, “Kültürel Bir Kurgu Olarak Küreselleşme”, der. Cemal Uşak, Ufuk Kitapları, 2002.
- Sarıbay Ali Yaşar, “Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme”, Everest Yayınları, İstanbul, 2004.
- Sarıbay Ali Yaşar, “Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam”, İstanbul, Alfa Yayınları, 3.B., 2001.
- Sayın Yusuf, “Din Ve Uluslararası İlişkiler: İslam’ın Dış Politika Kuramı”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy.17, 2011.
- Seco Monica Moreno, ABAD Alicia Mira, “Religion and Politics in the Mediterranean: An Historical Perspective,” History and Anthropology, 18, 3, 2007.
- Smith Anthony D., “Milli Kimlik”, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul. İletişim Yayınları, 2004.
- Snyder Richard C., BRUCK H.W. ve SPAIN Burton, “The Decision Making Approach to The Study of International Politics”.

- Subaşı Necdet, “Arzular ve Gerçekler-Modernleşen Türkiye’de Dinin Referans Gücü” (Tebliğ), Altıncı Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi , 17-19 Kasım 1999.
- Süleyman Ahmed Ebu, “İslamın Uluslararası İlişkiler Kuramı”, İnsan Yayınları, İstanbul, 1985.
- Swatos William H., Christiano Kevin J., “Secularization Theory: The Course of a Concept”, The Secularization Debate, Ed.W. H. Swatos-D. V. Olson, NewYork: Rowman-Littlefield Pub.,2000.
- Tanilli Server, “Din ve Politika”, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 4.baskı, 2009.
- Tannenbaum Donald ve Schultz David, “Inventors of Ideas: Introduction to Western Political Philosophy”, Ontario: Thomson Wadsworth, 2003.
- Tekeli, İlhan ve İlkin Selim, “Küreselleşme Ulus-Devlet Etkileşimi Bağlamında AB–Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması”, Doğu–Batı Dergisi, 10 (Şubat-Mart-Nisan) 2000.
- Thomas S.M., “Taking Religious and Cultural Pluralism Seriously: The Global Resurgence of Religion and the Transformation of International Society”, Millennium, vol. 29, n° 3, 2000.
- Thomas Scott, “The Global Resurgence of Religion and the Transformation of International Relations: The Struggle for the Soul of the Twenty-First Century” Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005.
- Tilly Charles, ARDANT Gabriel, “The Formation of National States in Western Europe”, Princeton: Princeton University Press, 1975.
- Toft Monica and Timothy SHAH Samuel, “Religion's Flame Burns Brighter Than Ever”, Baltimore Sun 20 Aug. 2006.
- Toulis, Rodriguez Nichole, “Believing Identity: Nichole Rodriguez, “Believing Identity: Pentecostalism and the Mediation of Jamaican Ethnicity and Gender in England”, Palgrave Macmillan, 1997.
- Türkçe Sözlük; TDK Yayını, Ankara, 1982.
- Ünver Günay, “Din Sosyolojisi,” İstanbul, İhsan Yayınları,1988.
- Vincent R.J., “Non-intervention and International Order”, Princeton: Princeton University Press, 1974.

- Wagner Peter, “Modernliğin Sosyolojisi: Özgürlük ve Cezalandırma”, çev. Memmet Küçük, İstanbul, Sarmal Yayınları, 1996.
- Waltz, Kenneth, “Theory of International Relations”, Addison-Wesley Publishing Company, 1979.
- Warner Carolyn, WENNER Manfred, “Thinking about the Role of Religion in Foreign Policy: A Framework for Analysis,” Foreign Policy Analysis, 7, 2001.
- Weber Max, “Dünya Dinlerinin Sosyal Psikolojisi,” Din Sosyolojisi, Ed. Yasin Aktay-Köktaş, Ankara, 1998.
- Weber Max, “The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism”. çev. PARSONS, T. London: Routledge, 2001.
- Wilson Bryan, “Secularization: The Inherited Model in The Sacred in a Secular Age”, ed. Philip E. Hammond, London: University of California Press, 1985.
- Yaşa Memduh, “Devlet ve Din İlişkileri-Farklı Modeller, Konseptler ve Tecrübeler”, Ankara, Conrad-Adenauer Vakfı Yayınları, 2003.
- Yılmaz Arzu, “Tek Tanrılı Dinlerin Ortak Değerleri Üzerinden Dinler Arası Diyalog Uluslararası İlişkilerde Barış Ve Güvenliğin Tesisi Projesi:Hristiyan-Müslüman Diyalogu”, Ankara Üni. Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Yılmaz Aytekin, “İkinci Küreselleşme Dalgası: Kavram, Süreç, Sorunlar”, Vadi Yayınları, Ankara, 2004.
- Yılmaz Aytekin, “Modern Postmoderne Siyasal Arayışlar”, Vadi Yayınları, 1996.
- Yücekök Ahmet, “Türkiye’de Din Ve Siyaset”, Gerçek Yayınevi, 3.baskı, İstanbul 1983.
- Yurdusev A. Nuri, “Avrupa Kimliği’nin Oluşumu ve Türk Kimliği”, Der. Atilla Eralp , Türkiye ve Avrupa, Ankara, İmge Kitabevi, 1997.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	:Ayşe SELAM
Doğum Tarihi ve Yeri	:01.03.1988 – Manavgat/ Antalya
Medeni Durumu	: Evli
<u>Eğitim Durumu</u>	
Mezun Olduğu Lise	:Manavgat Lisesi, Antalya, 2004
Lisans Diploması	:Bahçeşehir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi Bölümü, İstanbul, 2010
Yüksek Lisans Diploması	:Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Antalya, 2015
Tez Konusu	:Uluslararası İlişkilerde Din Faktörü ve Sekülerleşme Olgusu
Yabancı Dil/Diller	:İngilizce
E-Posta	:ayseselim07@gmail.com :aysekisa87@hotmail.com